

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIX. évf.

Julius—Augustus. 1894.

4-ik füzet

Sociális bajok a római köztársaság utolsó száz évében.*)

A hajdani Róma, melynek letűnt dicsősége kétezer év után is csodálatot kelt, romjaiban is nagyszerű marad. Az a fény, mely egykor három világrészre szórta sugarait, nem veszett el a távol mult ködében. Fel-fel csillan olykor egyes kődarabban, melyre a kor reá tevő alkotó kezét. És e hideg omladékok, egy hatalmas népnek kiáltásai, néma ajkukkal is hangosan hirdetik, mi volt Róma! És mi volt Róma? Egy város, mely egy világot zárt magába annak erényeivel és bűneivel. Egy város, melynek szűk piacsterén döntötték el a szabadpolgárok három világrész sorsát s uralkodtak a népek milliói felett.

De Róma sem kerülhette ki sorsát. A nagyságok végzete utólérte őt is. Csakhogy míg a nagyság estében is tiszteletre méltó, addig Róma, melynek évszázak kellett szétörléséhez, összeomlott a nélkül, hogy akár részvét kísérte volna a letűnt nagyságot sirjába. Belső okok idézték elő bukását.

Nem lesz talán érdekesség nélkül, ha röviden bár, megtekintjük amaz okokat, melyek egy ily hatalmas világvárosnak s egyuttal birodalomnak összeomlását idézték elő.

Róma a „divide et impera“ elvével, míg bensőleg társadalmi átalakuláson ment keresztül s az egyenlőség eszméjét valósította meg, addig külsőleg folytonosan emelkedett fényben, hatalomban s a királyok gyülekezetének nevezett senatus szilárd kezekkel tartotta a politika olykor láthatatlan szálait, melyek egy csomóba futottak össze Róma piacznán. És intézte városa ügyeit úgy, hogy egy pár száz év alatt a Romulus asyluma a világ feje lett, meghódítván azt részint kardjával, részint erkölcsi ereje által. Ázsiának kis királyai esengtek Róma kegyéért s annak egyszerű polgára kezéből földig hajlongva fogadták el visszaadott országaiknak koronáját.

Róma elérte mindazt, a mire legmerészebb álmaiban sem gondolhatott: feje, ura volt a földközi tenger mentén elterülő országoknak, melyek között ha volt is független államocska, e függetlenség csak látszólagos volt, mert tekintete mindig Róma felé irányult s ennek tanácsa, olykor beleegyezése nélkül egy merészebb lépést sem mert tenni. A királyok személyesen öznöltek a városba, hogy szerencsét kívánjanak a győztes Rómának s „kitűnt, hogy a legcsuszómászóbb hízlegők az előszobában ácsorgó királyok tudnak lenni.“

*) Tanári beiktatón, (1894 máj. 5-én) olvasott értekezés.

Massinissa, Numidia királya, csak birodalma haszonélvezőjének tekintette magát, valódi tulajdonosnak Rómát. Versenytek e királyok Róma kegyéért s Prusiás, Bithynia királya, a senatusba vezetettvén, arczra borúlt a mentő istenek előtt.

A pydnai csatával 168-ban Kr. e. szokták jelezni Róma világhuralmának kezdetét. Ezután harczi barbár népek ellen viselt harcokból vagy lázadások elfojtásából állottak, de civilizált állam nem tett kísérletet az uralom lerázására.

Róma központja a világnak; itt a világ főtörvényszéke, mely itél népek s királyok felett; a külföld előkelői, hercegei jönnek, hogy elsajátítsák Róma szokásait; ide özönlik a tudomány, művészet, minden gazdaság; s úgy látszott, hogy Róma boldog.

De csak látszott s mig külsőleg a legnagyobb békét és hatalmat élvezte, belsőleg már megkezdődött életgyökerének romlása. Nagy fénye már kezdi előre vetni árnyékát; politikai fejtelenség, erkölcsi sülyedés váltják fel az előbbi kornak mindazon benső erőit, melyek hódítani, alkotni tudtak. Következik a visszahatás minden téren s oda jutnak, hogy a mit az ősök meg tudtak szerezni, legnagyobb gyalázatukra nem tudják megtartani.

Róma a lejtő felé indul. Az ősi erők, polgári erények, a hazafiasság helyébe egyebek léptek.

Hódításai által óriási birtokokhoz jutott, melyek elajándékozás, eladás vagy bérbeadás által alapját vetették meg a latifundiumoknak. Ez pedig óriási kárral járt az államra nézve s socialis bajokat támasztott, melyek forrásaivá lőnek a többi bajoknak, melyekkel együttesen idézték elő az állam bukását.

Két fél állott egymással szemben: a kiskirtokos és nagy birtokos osztály; és e kettő egymással heves harcot vívott; egyik megsemmisíteni akarta a másikat. Nem más e küzdelem, mint a mi annak előtte is folyt, csak hogy más fegyverekkel és a tanács teremben, de a világhódító harcok által félbeszakadt: a patriciusok és plebeiusok harca, mostani neve a munka és tőkepénz versenygése. Akár csak napjainkban, mikor, sajnos, hazánkban is termő talajra talált e lappangva terjedő s így annál veszedelmesebb socialis kérdés, melyben a pusztán testi erő szembe áll a szellemi erővel az anyagi javak egyenlőtlen eloszlása miatt.

Mig azelőtt a kis birtokos osztály kölcsönzés által ment tönkre s utoljára rabszolgája lett a hitelezőnek, most a mesterségesen lenyomott gabnaárak tették tönkre. A nagy kiterjedésű latifundiumokon divatba jött a legelő gazdálkodás vagy olaj és szőlő termesztés. Ha pedig földmívelést űztek, mindezeket nem szabad, munkás emberekkel végeztették, hanem rabszolgákkal, kikkel gazdálkodni sokkal olcsóbb volt. A kisbirtokos nem tudhatott versenyezni a nagybirtokossal, ki természetényét olcsóbban adhatta el, tehát leszorította a másikat a piacról, melyre ezenkívül még nagy mennyiségű gabonát hoztak be külföldről is.

E veszedelmes bajokkal szemben a kisgazda kénytelen volt

visszahúzódni s felhagyni a gazdálkodással, birtoka pedig a nagy testbe olvadt belé.

Rabszolgát a nagybirtokosok bőven szereztek, hisz egész ember vadászatok tartottak keleten s a delosi rabszolgavásáron egy napon tizezer rabszolga is eladatott. Ezek nagy száma magyarázza meg, hogy oly gyakori volt Itáliában a rabszolga lázadás. Azt pedig csak a kor erkölcsi sülyedése, hogy egy római lovag, Titus Vettius adósságai miatt rabszolgáit szabadoknak, magát királyuknak kiáltotta ki.

E rabszolgákat alkalmazták mindenütt és mindenben; divatba jött az ültetvényes rendszer; a házi cselédséget ezek tették. Mesterséget is üztek, a melyből a hasznot megint csak az úr tette zsebre. Ez által létrejött a nagy iparosság, mely gyárilag, szolgálival állította elé az ipari czikkeket.

A tőkepénzesek ez eljárása tönkre tette a kisiparos osztályt, mely oda hagyva mesterségét beállott csőcselék csapatnak.

Úgy látszik, hogy egész rendszerességgel folytatták a kisbirtokos és iparos osztály megsemmisítését, úgy hogy Etruriában szabad paraszt nem volt. El lehetett mondani, hogy az állatoknak meg van fekvő helyök, a polgároknak azonban nem maradt egyébök a levegőnél és napsugárnál.

E szomorú helyzetben egy forradalom segíthetett volna, csakhogy az orvosság veszedelmesebb a betegségnél. A csőcselék száma folyton szaporodott s uralkodóvá kezdett válni az utcán lármájával, az utca pedig hatalommá lett.

Ily körülmények közt léptek föl reformjaikkal a Gracchusok, de nemes céljaikat vérökkel pecsételték meg.

A kormányzás módjában is újítások hozattak be. Nem a tehetség, nem a személyes tulajdonságok és tettek minősítettek hivatalra. Az uralkodó elem, a hol a gazdagság volt, főczélul az előjogoknak föntartását s lehetőleg növelését tekintette. Már a születés s a jó barátság jogot adott a legfőbb hivatalra való aspiratorra, tekintet nélkül a személy tehetségeire. Ez maga után vonta azt a divatot, hogy minden más ember, ki e cliqueshez nem tartozott, kizárassék minden hivatalból: „új emberek,” mint nevezték, nem juthattak álláshoz vagy nagyon is ritkán s így a kormányzat gyenge értékű emkerek kezében volt.

Előtérbe lépett a családi politika. Quintus Metellus négy fia és unokaöccse, kik egynek kivételével majdnem együgyűek voltak, tizenöt év alatt mindnyájan elnyerték a consulságot s diadalmenetet is tartottak.

Majd szükségessé vált egy törvény, mely a tartományok kormányzóit ellen emelt zsarolási vádban ítéljen. De ez is csak írott malaszt volt, mert a bíróság tagjaiban volt annyi önszeretet, annyi pártfegyelem, hogy a vérökből valót csak nem ítélték el. A hivatal elvesztette eredeti jellegét; nem tisztesség volt, hanem pálya, melyért az uralkodó nemesség egymást üzve versengett. Ezzel megnyílt a politikai pálya az ifjuság előtt, mely nem saját tetteiben találta az oda eljuthatás első kellékeit, hanem a pártfogókban, a személyes és

családi összeköttetésben s tolongott az előkelő befolyásos emberek előszobáiba, honnan elkisérték őket a forumra, mint azelőtt a cliensek s szabadon bocsátott rabszolgák tették. A nép, melynek kegyétől függött a hivatalba juthatás, érezve e hatalmas jogát, maga is ki akarta használni előnyeit. Megkövetelte a hivatalra pályázótól, hogy őt is tisztelje, ereszkedjék le hozzá. És a vagyoniilag hatalmas nemesség meghajolt ez üres követelmény előtt s az isteni nép előtt csúszó-mászóvá lett. De még egy másik, ennél is veszedelmesebb eljárást hozott divatba. A nép kegyének elnyerése végett fényes ünnepélyeket rendezett, sőt nem undorodtak attól sem, hogy pénzen vásárolják meg a szavazatokat, mi ellen végül törvényt is kellett hozni.

Ezek hátránya könnyen belátható.

A játékok rendezése vagyont tételezett föl, tehát szegény ember nem is pályázhatott. Hanem megérezték e pazarlást a provinciák, a melyektől az így elfecsérelt vagyont visszaszerezni, a család vagyoni állapotát egy újabb politikai szerepléshez helyre állítani egyik mellékezől volt a hivatalra juthatásnak. Aztán milyen lehetett a kormányzat, mikor előbb kikoldulni kellett a hivatalt a kormányzottaktól.

Ezek mellett hanyatlásnak indult a hadügy. A kivatlnokok, kik ily módon jutottak álláshoz, szükség esetén nem mertek a törvény szerint járni el és sorozást tartani, hanem vásárolni kellett a katonaságot, mely a nép előtt egy új, de az államra nézve veszélyes pályát nyitott meg egy önző és nagyravágyó hadvezér kezében. A tisztek között alig akad valamire való kivétel. Ha a hadsereg élére állottak e nemes urfiak, előbb görög katonai kézi könyvekből tanultak valamit, főleg katonás szavaltást; a valódi parancsnokságot alantasz tisztekre bízták.

Látjuk ezekből, hogy Rómában van két osztály, egyik az uralgó aristocratia minden nemesség nélkül, mely lefoglalván előjogi- és vagyonánál fogva a maga számára a hivatalt, bátran olygarchiának is nevezhető s e korban csakugyan egy újabb elnevezés jön divatba: az optimaták, hivatali nemesség. A másik osztály a nép, mely a tönkre ment kisbirtokos és kisiparos osztálylyal növekedve uralkodott az utcán, ítélte és törvényeket alkotott, a maga számára földeket és ingyengabonát szavazott meg. Egy nyers tömeg alávetve saját érdekeinek és szenvedélyeinek, lett volna képviselője a nép főnségnek. Neve proletár, mely a mily szép volt „család alapító“ értelmében, annyira alásülyedt és utált e korban.

E politikai változások után lássuk hogy miként alakultak az állapotok a társadalmi s más téren.

A világoralomra jutott Rómában a vagyoni viszony meglehetősen aránytalanul volt elosztva. Egy római nyilatkozata szerint nem volt kétezer oly ember, kinek örökölt birtoka lett volna, de az is igaz másfelől, hogy e kevésnek a kezében volt minden javadalom. Lucius Domitius Ahenobarbus húszezer katonája mindenikének 4 hold földet ígért a sajátjából, Pompejus vagyona 70 millió sestertius (5.600,000 fírtot) tett; Aesopus színészé 20 millió sest. (1.600,000

frt); Crassus szerint egy gazdag embernek jövedelméből egy hadsereget kellene eltartania, melyet ő megtehetett, minthogy vagyona kezdetben 7 millió, s végül, sok ajándékozás mellett is 170 millió sestertiusra (13 milló frtra) ment.

A nagy vagyonnal együtt járt az örületes költekezés és fényűzés. A szavazatokat drágán vették meg s 54-ben Kr. e. az I. osztály 800,030 frton vásároltatott meg. A házak pazar fényvel épültek. M. Lepidus háza a legszebb volt Sulla halálakor, de egy pár évtizzel utóbb a 100 ik helyet sem foglalta el. Egy római házat 15 millió sest. (1.200,000 frton) adtak el. A falusi lakok is nagy fényvel épültek s rendszeren halastavakat is csináltattak melléjük. Egy ilyen falusi lak megért 4 millió sestersiust. A gazdag ember egygyel nem is elégedett meg, két laka legalább is volt, egy Rómában s egy a campaniai fürdő közelében. A siremlékek nagysága is bizonyítja egyeseknek e téren elkövetett pazarlását. Aemilius Lepidus consul meghagyta, hogy temetésére 1 millió ásnál többet ne költsenek, mert a végtisztesség nem az üres pompában áll. A népünnepélyek rendezésében, melyek a proletárság kegyének megnyerésére szolgáltak, a szabadversenynél fogva igyekezett mindenik hivatalra-pályázótul tenni társán. Tengeren túlról szállítanak állatokat a nép mulattatására. 103-ban Kr. e. oroszlánt, 99-ben elefántot hoznak, s Sulla 93-ban, mint praetor 100 oroszlánt léptetett föl.

A butorzat, házi állatok és drágaságok árai e pazarlással rendkívül növekedtek. Egy dísz-lóért megadtak 19 ezer forintot, egy afrikai cyprusfa-asztalért 80 ezer frtot. Az arany és ezüst ékszerek helyét drágakövek és gyöngyök foglalták el. Bibor és gaze-szövetből készült öltönyök lettek kapósakká. Az illatszerek terjedésének, bár törvények tiltották el, nem lehetett gátat vetni és ebben egyaránt pazarlók voltak nők és férfiak.

Érdekesen beszél el Cicero egy sicilii helytartóról: bithyniai királyok szokása szerint nyolcz ember által vitette magát gyaloghintón, maltai gazeból készült és rózsalevelekkel megtöltött párnán ülve egy koszorúval fején, egy másodikkal nyaka körül, finom vászonból készült, apró lukacsákkal ellátott s rózsákkal megtömött illatszerzsákocskát tartva orra alá, így vitette magát egész hálószobájáig.

Az étkezés és az asztal örömei a legtöbb pénzt emésztettek föl. Egy jó szakácsért 8000 frtot is fizettek. A pecsenye helyébe halak és osztrigák léptek; az italiai bor már nem is került asztalra. Hortensius pinczéjében 10 ezer korsó külföldi bort találtak; a népünnepeken is 3 féle: sicilii, lesbosi és chissi bort osztottak szét.

A házak építésénél főgondot a konyhára és ebédlőre fordították. Az ebédlők butorzata fényes; a pamlagok ezüsttel kiverettek; a konyhaeszközök is ezüstből készültek, később aranyedények is jöttek divatba.

A nyaralók nem voltak egyebek, mint ebédlők s a nyaralás evés. Külön nyári és téli ebédlő volt, melyet felállítottak képtárban, madárházban, vadaskertben, hol az asztalokat arra betanított özek

és szarvasok járták körül. A rabszolgák egész tömege hemzsegett az asztalok körül. A vendégek régi énekeit s mondáit ázsiai hárfásnők váltották föl; ének és tánczkarok szolgáltak mulattatásul. Régen vegyítve itták a bort, elkezdtek görögszokást követni, azaz kehelyből s „előívás“ szerint inni, mikor mindenkinek kötelessége volt a példát követni.

Mind az a fény, mely kitalálható volt, összpontosult egy előkelő rómainál.

Fenmaradt egy étlap arról a lakomáról, melyet Mucius Lentulus Niger pontifex 63-ban Kr. e. hivatalba lépésekor adott, s a melyen jelen volt Caesar is, a Vesta-szűzek, néhány pap és rokon. A lakomát megelőzőleg étvágycsinálól bordoztatott: tengeri sült, osztriga, káma, gerincz csiga, fenyűmadár spárgával, hízlalt csirke, osztriga és kagyló pástétom, fekete és fehér tengeri makk, újra gerincz csiga, glykymaris kagyló, csalánkagyló, füge madár, őzborda, sertésborda, lisztbe rántott baromfi, kétféle bibor-kagyló. Az erre következő lakoma a következő fogásokból állott: sertésmell, sertésfej, halpástétom, sertéspástétom, kacsa, főtt makkréce, nyúl, sült szárnyas, sütemény lisztlángból, pontusi sütemény.

Ez egy testületi lakoma volt.

Az sem utolsó lakomázás volt, mikor Aesopus fia Caecilia Metella kedvéért, ki Lentulus Spinther felesége volt, 1 millió sestertius (80 ezer frt) értékű gyöngyöt olvasztott föl s nyelt el.

E fényűzés nemcsak a külföldi ételmi szereket drágította meg, hanem kiterjedt az asztali edényekre is. Crassus egy pár serlegért 8000 frtot fizetett.

E fényűzést nagyszerűségében még csak az eladósodás multa fölül, mely ilyen életmód mellett, olyan társadalmi szokások és politikai viszonyok között, mikor mindent pénzen kellett megvenni, könnyen megérthető. A consulság még a nagyon vagyonos családra nézve is erős csapás volt. A hazardjáték már nem babra ment, mint régen. M. Antoniusnak 24 éves korában 6 millió sest., 38 éves korában 40 millió sest., Curiónak 60 millió, Milónak 80 millió sestertius adóssága volt. Caesar, mint magán ember, csak hogy egy új forumot ajándékozhasson a népnek, 120 millió sestertius (9 millió frt) adósságot csinált.

Az eladósodottak a hitelezők kezében voltak s végre kényszerhelyzetük annyira elszántakká tette őket, miután vagyonuk pusztulásával erkölcsileg is alácsúsztak, hogy készek voltak hadat üzenni a vagyonnak, felforgatni az államot saját érdekeiknek előmozdítására, vágyaik és szenvedélyeik kielégíthetése. E vagyoni és erkölcsi sülyedés hozta létre a Catilina s mások összeesküvését.

E vagyonnal és fényűzéssel szemben volt a szegény koldus csöcselék, melyet államköltségen kellett megmenteni mindannyiszor az éhhaláltól, mert átadta magát a lomhaságnak és jóllakni szeretésnek. El lehet mondani Rómára, hogy milliönariusokból és koldusokból álló társadalom.

E csöcselék abban nagyon is megegyezett az arisztokrátiával,

hogy mindkettő csak tétlenségben élte napjait, csakhogy az egyik az utcán fetrengett naphoszant, a másik duzzadt párnáin. A munka-kerülés és utcánácsorgás annyira elharapózott, hogy már Cato ajánlotta, kövezzék ki az utcákat hegyes kövekkel.

Rómának e korbéli népe nélkülözötte a nemzeti, a polgári jellemet. Mit törődött ő a világ, mit a város sorsával, mikor előtte fő az ingyen megélhetés volt. Munka helyett a színházban tátotta száját egész nap vagy megtöltötte a legalacsonyabb helyeket s ott egyes népámítók bolondításait hallgatta s azok eszközözüil engedte magát felhasználtatni.

Már e korban is felhangzik a császári korszak jelszava: nép-ünnepeüyt és kenyeret. A hol eddig minden polgár tevékenységre volt utalva törvény által is, az a város oda jutott, hogy minden naplopó talált helyet, hol idejét eltöltse. A népünnepeüyek ijeszto mérvben felszaporodtak, úgy, hogy minden hónapra esett több napi mulatság, melyekhez még a megismételt vallási áldozatok, fogadalmi lakomák, istenek megvendéügelése, triumphalis ünnepek járultak.

E viszonyok jellemzésére írta Lucilius költő:

„Most ünnepeü — s hétköznap reggeltől estig.
Népeü s tanácsbeli mind egész áldott napon
Magát a forumon fitogtatja, nem megyeü semerre;
Magát mind egyre adja, mind egy mesterséget úz:
Hogy tudjon szóval szedni rá, vitázni álnokul,
Versengni nyájasságba, játszani férfiut, jelest,
S eselt szöni, mintha egymás ellensége volna mind.“

Ily állapotba jutott a köztársaság, mely addig, mig valódi hon-szeretettől s polgári erényektől áthatott polgársága volt, hatalmasnak, hódítónak mutatta magát; de elvakítva hatalmának fényétől, elveszté államfentartó erejét. Az állam érdekét pártérdekek, polgárok helyét önző egyedek foglalták el, kik a közügygel mit sem törödütek. A közvagyon kezelésében tág lelkiismerettel jártak el s mint Cato mondotta: „A ki egy polgárt lop meg, lánczban és bilincsbén fejezi be életét, a ki pedig az államot lopja meg, aranyban és biborban.“

Úgy látszott, hogy a római respublica túlérett s eljött az ideje annak, hogy helyet adjon új kormány formának, mely nem lehetett más, mint a monarchia.

A világi dolgok ily nemű változása közepett nem maradhattak érintetlenül a lelki dolgok sem.

A hit és erkölcs csak úgy engedtek régi megkötöttségükből, mint bármelyik profán dolog; külsőleg megmarad régi merevségében, sőt a politika behatása alatt még merevebb lesz, azonban elveszti benső lényegét, el a vallásosságot s lesz belöle szemgyönyörködtető látványosság. Azelőtt a római fővezérnek azt vetették szemére a hellének, hogy egyebet sem tett a harcz alatt, minthogy pap módjára imádkozott; fordult elő ennek ellenkezője is, hogy egy büszke Claudius kigunyolta a csata előtt elvégzendő auspiciumokat.

Az istentiszteletet eddig egyszerűen, meghatározott ritus szerint

s bizonyos alkalmakkor tartották és mindannyiszor az áldozati állat meg volt határozva. Ez ősi kor eltűnt. A cultus fényességében emelkedett s gyakorisága miatt is költségessé vált.

A vallásosság megkövetelte a maga adóját az egyesektől is. Kezdődött az adományozások és alapítványok tevése, melyek nemcsak az élő személyeket kötelezték, hanem a vagyont is és átszállítottak, mint teher, örökösről-örökösre.

A vallási szertartások merevségükből semmit sem engedtek. Különös gondjuk volt a rómaiaknak, hogy pontosan hajtassanak végre, mert csak így tetszős az isteneknek. Ez aztán szigoruan keresztül is vitetett. Egyes áldozatot legcsekélyebb tévedésért megismételték harminczszor is, ha kellett. A játékok, mint az istentisztelet kiegészítői egy szónak hibás kiejtése miatt az imádkozó tisztviselő részéről, avagy a zenében egy oda nem illő szünet miatt ismételtettek. Sőt törvények rendelték el, hogy a népgyűlésnek szét kell oszlania, mihelyt egy hivatalnok égi háborúnak jelenségeit látja. Ezt aztán igen gyakran használták fel a pártok korteskedésre a tisztviselők választásánál. A hivatalos vallás üres valamivé lett, melynek hasznát csak a politikában vették, hogy politikai tényeket a vallásban keresett s rendszeren talált okok alapján semmisítsenek meg. Ehez pedig bizonyos vallástalanság, hogy ne mondjam tulságos hiszékenység kellett.

Maga az állam tartotta fenn a néphitben meggyökeredzett tanokat s már Polybios mondja: „hogy a csodálatos és nehézkes római vallási czeremóniák csupán a tömeg kedvéért találtattak fel, mely felett, miután az ész nem megy vele semmire, jelek és csudák segítségével kell uralkodni, míg az értelmes embereknek semmi szükségök sincs a vallásra.“ Ez utóbbit ugyan a bölcsészkedésre való hajlandóság mondatta a görög történetíróval, hanem azért a rómaiak is hajlanak a görög bölcsészeti irányok megismerése után ilyenféle nézetek felé s egy bölcsészeti vallás létezését már Q. Scaesvola pontifex tanította az öröklött vallás mellett. Amazt tudni a népnek káros volna; emennek fenn kell maradnia, mint államintézménynek, hogy a közönséges emberben az istenek iránti tisztelet inkább emelkedjék. Azonban a „közönséges emberek“ nem lelvén fel üdvöket e vallásban, mást, boldogítóbbat kerestek s találtak is.

A külföld vallása sem maradt hatástalan a rómainak. Keletről jöttek a híres chaldaei jósok, kik csillagokból az ember életének lefolyását állapították meg. Legfontosabb s Róma vallására és erkölcsiségére mélyebb, maradandóbb behatást tett a Kybele cultusnak Rómába hivatalos behozatala a II. pún háboru végső éveiben (204-ben); s ezzel az idegen vallások beözönlésére az utat maga az állam nyitotta meg. A Kybele vagy „isten-anya“ megszemélyesítője pedig egy darab kő volt, melyet külön követség hozott Kis-Ázsia Pessinus városából és oly hallatlan pompával hozták be, hogy a nagy öröm ünnepére az előkelők egyleteket alakítottak egymásnak megvendéglésére. Ez istenségnek papjai eunuchok voltak, mely functiora római eleintea nem vállalkozott. Tisztelői síp, dob, zene

vele élni, áldozzuk fel ez oly rövid élet örömeit a haza érdekeinek, melynek örök étellel kell birnia.“ És e buzdító beszédet, melynek úgy látszik, meg volt a hatása, Augustus császár is felolvastatta, mikor megint gyéren kötöttek házassági frigyét.

Nem tartott sokáig a nőknek e látszólagos alárendelt helyzete. De sajnos, az erkölcsiség rovására ment a játék, melyet a közszellem újabb irányának megragadásával a női nem is megindított.

A közerkölcs az idegen vallások kultusza következtében meglazult. A családi kötelekek szigora engedett. A házassálettől való vonakodás mind jobban elterjedt; a családban a legirtózatossabb bűnököt követik el; mérgezés, sikkasztás, hamis eskü napirenden voltak.

A gyermektelenség különösen a felső osztályban volt elterjedve; itt a házasság teher volt, csak a közjó érdekében tették; ezután már életbe lép az az elv is, hogy a nagy vagyont összetartani s nem sok gyermekkel bírni, polgári kötelesség.

Igy az erkölcsösség s a családi élet is avult intézménnyé lett. E korra ráillik a mit Jugartha mondott Rómára, hogy minden eladó. A szegénység szegyen volt; pénzen adtak-vettek mindent, hivatalt, esküt, az államot stb. A hamis eskü oly mindennapi, hogy egy népköltő „adósság tapasz“-nak nevezte. A nők felmentnek érezték magukat az atyai s férji gyámság alól s szabadság érzetének legelső mámorában szerelmi kalandok után kapkodtak. A szigoru családi élet egyszerűségéből mihelyt kimenekült a nő, vissza is élt annak szabadságával s a másik szélsőségre csapott.

Ennyi szabadsággal sem elégedtek meg. A mint szabadoknak érezték magukat a társadalmi élet kötelekei alól, belenyultak a politikai élet szövénéyei közé is, részt követeltek belőle s lassankint olyan tényezőkké kezdtek válni, kikkel számolni kellett az állam kormányzásában. A nők ellen hozott törvények mit sem értek, figyelmen kívül hagyták, avagy végre sem hajtották. Cicero mondja, hogy udvarias jogtudósok oly elmés eszközöket szolgáltatnak a nőknek, melyek segélyével ki tudtak bujni a törvények alól a nélkül, hogy megsértették volna.

Közvetlenül is politizáltak, megjelentek a pártértekezleteken s részt vettek a coteriák üzelmeiben. „A ki e nő-politikusokat Scipio és Cato után az emelvényen mozogni s mellettük a fiatal dandyt állani látta, a mint sima állával, vékony hangjával és tipegó járásával, fején és mellén kendővel, kézelős ingben és női sandálokban majmolta a demimondeot — visszariadhatott azon természetellenes világtól, melyben, úgy látszott, mintha a két nem szerepet akarna cserélni.“ (Mommsen) „Már uralkodtak a világ urain“ mondta Cato s a tartományokban római nőknek szobrokat is emeltek.

Vagyonilag is, mert azelőtt a nő saját vagyonnal nem birhatott, legalább nem kezelhette, elkezdettek önállóságra törekedni s részint ügyvédi fogással, részint ál-házasság által kezökbe kaparitották a vagyont, lerázván nyakukról a gyámságot s oly vagyont összpontosítottak kezükben, hogy a senatus kénytelen volt megtiltani, hogy nők végredeletilag is örökösök lehessenek.

Az emancipatio megnyitotta az ügyvédi pályát is a nők előtt s hogy az ilyen nőügyvédekben nem hiányzott a tehetség a törvények ide-oda csavarására, bizonyítja, hogy ők voltak magános és gazdag nőknek a vagyon kezelői, ők intézték el peres ügyeiket lebilincselve jogi ismereteikkel és bizony nem kisebb honoráriumot tettek zsebre, mint bármelyik férfi.

Az emancipatio megtörténtével a különben az érzelmek hatása előtt meghajló gyöngé női nem felszabadulása felett érzett örömmámorában tulment a határokon, az ismeretlen ingere ragadta magával s mint börtönéből szabadult rab, tele tődővel kezdte szívni a korszak fertőzött levegőjét. Fény helyett a sötétbe rohant.

A köztársaság utolsó százévének szomorú képe ez. A respublica tulérett. A miért a Grachusok csak titokban égtek; a mire Sulla megmutatta az utat; a mihez Pompeiusnak nem volt merészsége akkor, mikor alkalmas ideje volt, s később már ideje nem volt a merészségre: mindazt Caesar megtette a kellő időben és a még köztársaságnak nevezett néptömeget megmentette attól a fáradtságtól is, hogy gondolkodjék saját sorsa felett. A szabad respublica letűnt, helyébe lépett a monarchia a nélkül, hogy a kormányforma-változás meghozta volna egyuttal a benső erősséget is az államnak. A szű csak tovább űrlött, míg végre egy néhány évszázon keresztül romboló belső viharok által megingott fáját a birodalomnak egy keleti vihar, a népvándorlás, ledönté a mélybe.

PERÉDI (PTACSNIK) JÓZSEF.

Tanárbeiktatáson mondott üdvözlő beszéd.

(1894. máj. 5.)

A közel múlt években ma már harmadszor ül főiskolánk ilyen ünnepet a milyent ma. Az elsőn nekem is jutott egy kis szerep úgy miként ma neked, s ma alig három év után oly szerencsés vagyok, hogy téged mint főiskolánknál új tanárt én üdvözölhetlek magam és pályatársaim nevében. Nem tudom eltitkolni e fölötti örömet különösen azért, mert míg egyfelől benned a jó pályatárs mellett az egykori tanulótársat, a jó barátot is üdvözölhetem, addig másfelől alkalom nyílt arra, hogy kifejezést adhassak annak az örömnnek, a melyet nehéz de nemes elhivatásunk érzete kelt bennem. Hiszen van-e nemesebb cselekedet annál, mely az emberi szellem fejlesztésére, fölemelésére irányul és gyakorol jótékony befolyást. Már pedig minden tanár ilyen cselekedeteket gyakorolhat, sőt kell gyakoroljon. E tudat az a mi a különben oly rögzös és anyyi kellemetlenséggel egybekötött pályánkért lelkesíteni tud. Hiszen naponként éreznünk kell s méltán kelt lehangultságot az az ítélet, az a kevésre becslés, a melyben a tanárság részesítettik. Mert ahhoz minden ember jogot

kisérétében keleti pompában, az érzékiségnek minden külsőségeivel járták be a várost koldulva, mi egy újabb adózási teher gyanánt nehezedett a lakosságra. Ezekre írhatta Ennius:

E vakhítú papok, ez a próféta csőcselék,
 Ki lustaság, ki dőreségből, vagy mert gyötri éh,
 Akar mutatni másnak utat, míg magát sem ismeri:
 Oszk kincset annak, kihez fillért koldulni megy.

Battakes, pessinusi főpapja az istenek anyjának, el is jött Rómába, hol istennőjének védelmére beszédet tartott, csodákat mivelt s az asszonyok tömegesen kísérték, mikor távozott. E hit elharapózott az előkelők között is. El kezdtek zarándokolni keletre, Marius is járt Pessinusbán; római polgárok lettek Kybele papjaivá. Ezután megindult a vallási őrzöngés; a hiszékenység a legmagasabb fokra lágott. A titkos jövendölés igen kedvelté lett s annyira elszaporodtak a jósök, hogy a praetornak ki kellett útasítani őket a városból.

Kappadociából kezd beszivárogni Má-nak vagyis Bellonának tisztelete, ki már Sullának is megjelent álmában s kinek tiszteleténél a papok véreket fecskendezték a körmenet alkalmával.

Kelet kezdette vonzani magához nyugatot nemcsak külsőségekben, hanem bensőleg is. Nem elégtvén ki már többé az igényeket nyugat minden mysticismusa, képtelen babonája, keveslik már azokat, igényeik magasabbak, s mert minden ismeretlen már előre is az ujdság ingerével hat: Kelet szolgáltatja a lelki táplálékot a legveszedelmesebb anyagokból. Az összeköttetésnél fogva, melyben Róma Kelettel állott, ezt könnyen tehetette is; az élénk kereskedelmi viszonyok, a keleti rabszolgák elhozták magukkal Ázsia babonáit s itt könnyen elterjesztették a hiszékeny nép közt, mely kapva kapott e csodálatos dolgokon. Lángot okádó rabszolgák, csillagokból jósolni tudók nem voltak ritkaságok.

Az eddig említett cultusokon kívül bejött a perzsa Mithra tisztelete. Talán a legerköcsrontóbb volt az összes között Bacchus cultusa, melyet egy görög pap hozott Etruriába. Éjjeli tivornyázás és a legundokabb erkölcstelenség között tartották ez isten tiszteletét, mely oly gyorsan terjedt egész Itáliában, megrontva a családi élet tisztaságát, feldulva szentségét, a legelvetemültebb gaztettekbe ragadta hívőit, úgy hogy egyszerre 7000 embernél többet nagy részben halállal kellett büntetni.

Aegyptomból bejött Isis cultusa, mely rövid idő alatt igen népszerűvé lett alant és fent s hamar templomok épültek számára. Erkölcstelenség volt a főjelleme s mennél feslettebb életet élt valaki, annál nagyobb tisztelője volt az istennőnek.

Eddig a rómaiak magok csak hívők voltak, mostan kezdik magok is a jóslási tudományokat, s nem közönséges, hanem tudós és előkelő tisztviselők is úzték e keleti mysticismusokat. Lucius Tarutius tudós jósolt; P. Nigidius Figulus egy új bölesészeti rendszert kotyvasztott össze a babonákból és vallási rendszerekből, melyekkel

csodákat művelt; consularis és hadi férfiak szellemeket idéztek s a legnagyobb képtelenségeken kaptak.

A politikai élet és vallás ily fokú elfajulásának természetes következménye lőn az erkölcsi hanyatlás.

Hogy milyen lehetett egy szigorú erkölcsű római, példáját találhatni az öreg Catóban, ki maga leírta életmódját s kiről tudva van, hogy szigorú erkölcs bíró volt. Összes tevékenységének központja a családi élet, melyet egy rómaihoz illően a legnagyobb szigorúsággal és pontossággal vezetett. Hisz egy igazi rómainak, ki magát az állam tagjának tekintette, élete szorosan egybe volt kapcsolva az állam életével; az állam ügyeit a magáénak is tekintette s ennél fogva házának vezetése és a tanácssteremben a közügy elintézése voltak mindennapi teendői. Ezek között pedig, mint mondták, meglehetősen szomorúan és nehezen teltek a napok.

A római nőnek élete meglehetősen zárkózott volt, a házi teendők, a gyermekek nevelése egy-egy tanult szolga segítségével tették az ő gondjukat. Ők látták el a háztartást, a kenyérsütést is ők végezték s csak vendégségek alkalmával fogadtak fel külön szakácsot. E zárkózott élet mellett is voltak kiváló jellemek, és mint ezeknek egyik példáját említi a történelem a Grachusok anyját, Corneliát, ki a családi életben találta fel legnagyobb örömét, ki a politikai mozgalmak által a zajos világba sodrott fiajért aggódott mint anya, a hazáért mint honleány. Így ír kisebb fiának, mikor az is fellépni készül: „tehát házunkban az örültség sohse érjen véget? hol lesz itt a határ? nincs-e már elég okunk szégyelni magunkat azért, hogy az államot zavarba s rendetlenségbe döntöttük?” és hogy fiát Gaiust a bátyja halálának megboszulásától távol tartsa, írja: „Előttem sincs semmi szebb és magaszosabb, mint boszút állani az ellenségén, a mennyiben ez megtörténhetik a nélkül, hogy a haza elveszzen. De ha ez nem lehetséges, akkor ellenségeink hadd maradjanak életben és hadd maradjanak azok, a mik; ezerszer inkább semhogy a haza tönkre menjen.“

A nők, mint család anyák tiszteletben részesültek, de általában véve nem a legkedvezőbb véleményt táplálták felőlük a római férfiak. Cato egy törvényjavaslat alkalmával következőleg szólt: „Emlékezzetek meg mindazon rendszabályokról, melyeket őseink tettek, hogy a nőket férjeiknek alárendeljék. Bármennyire legyenek is lelánczolva, alig uralkodhattok fölöttük. Mi lesz akkor, ha visszaadjátok szabadságukat, ha ugyanazon jogokban részesítitek, melyekkel magatok birtok? Hiszitek, hogy akkor is fön tudjátok tartani uralmatokat? A mely napon egyenlők lesznek veletek, azon napon fölétek kerülnek.“ E szavak s az a körülmény is, hogy a férfiak vonakodtak házasságot kötni, világosan elárulják a férfiak féltékenységét a nőktől. Mikor már a caelibatus panaszra adott okot, akkor mondta Metellus censor a következő buzdító beszédet a férfi nemhez: „Polgárok, ha asszonyok nélkül élhetnénk, mindnyájan megszabadítanók magunkat e kellemetlen tehertől; de mivel a természet úgy rendelte, hogy a nőt épp annyira nem nélkülözhetjük, mint a mennyire kellemetlen

formál, s elég bölcsnek tartja magát, hogy a tanárt működésében sőt magán életében is megbírálhassa, de alig akad valaki a ki munkáját méltányolni akarná, a mihez van mérve természetesen az anyagi javadalmazása is. Ezek hangoztatása után valjon nem méltán kérdezhetem-e, s kérdezhetjük-e mindnyájan, hogy a tanárt nem a lelkesültség, nem az elhivatás nemes érzete köti-e pályájához? Én hiszem, hogy minden tanár így érez, vagy legalább is csak az tud megfelelni hivatásának a ki így tud érezni, gondolkozni. Különösen mi, kik e főiskola szolgálatában állunk, kell hogy ily gondolatoktól vezéreltessünk, s ki merem mondani, hogy van a mi munkánkban valami lelkesítő buzdító erő, mely nem engedi, hogy az ügy, melynek szolgálatában állunk, bármiféle okból szenvedjen. Ezt bizonyítja főiskolánk multja, ezt jelenje, s hiszem hogy erről fog tanuságot tenni jövője is. Minket nem csak a pályánk köt e főiskolához, hanem köt a multból lelkünkben őrzött hála neveltetésünk, oktatásunkért, melyet mi is e főiskolában nyertünk. De nem foglalkozom tovább saját magunkkal, hadd beszéljenek ezekről a cselekedetek; hanem tekintem az iskolát általában a maga nemes céljai elérésére irányuló fontos munkájában.

Napról napra tapasztaljuk, érezzük, hogy ugy az egyesek miként a nemzetek ereje, jövője csupán a belértéstől, a szellemi erőttől függ. A szellemi erő fejlesztésére jól tudom, hogy a népiskolán elkezdve minden iskola befolyást gyakorol, de a dolog természete szerint a legtöbbet mégis a közép és felső iskolák gyakorolnak. Ezért hangoztatják oly sokszor, hogy a jó közép és felső iskolákból kikerült ifjuság fogja átültetni szellemét a nemzet szellemévé, annak jelme fogja irányítani a nemzet jellemét.

Ezért tudok én oly fontos szerepet tulajdonítani a közép és felső iskoláknak, ezért óhajtom, hogy oktatási rendszerünk, ne a külföld utánzása legyen, hanem nemzeti érdekeink helyes fölfogásával azok szolgálatában álljon. Én bizom a közel jövőben, hogy e kérdés teljes megoldást fog nyerni, s akkor a tanár maga is saját lelkét látván e rendszerbe öntve, kettőztetett lelkesültséggel, s nagy eredményekkel fog munkálhatni.

Egy közös célunk ma is van, t. i. az ifjuság szelleme értelmi és erkölcsi fejlesztése. E közös cél elérésére munkálunk mindnyájan. Egyik egy, másik más módon, de mindenik ugyanazt a szent célt törekszik elérni.

Neked is kedves barátom, ki a classicusokat vagy hivatva átültetni tanítványaid lelkébe, igen szép szerep jutott az ifjuság szellemének, értelmének és jellemének fejlesztésénél. Mert hogy a közvélemény kezd elhidegülni e tudomány iránt, nem csodálom, ha meggondolom, hogy ma már csak azon tudomány iránt viselhetik előszeretettel, melynek még van a mindennapi ugynevezett materialis haszna; de semmi esetre sem tehetem, hogy ezen jeleztem elhidegülés ellen szót ne emeljek, annak káros következményeire ne utaljak. Mert hisz igaz, hogy oly hasznot talán nem is nyujt, mint egyik-másik exact tudomány, ámde szegény nemzet lenne az, melynek

ifjusága csak arra képeztetnék, hogy egykoron anyagilag minél jobb helyzetbe jusson, mert ha a nagy eszmék és elvek horderejét mérlegelni s azokat hasznára fordítani nem tudná, még anyagi nagysága sem lenne. A classica literatura feladata éppen az, hogy a szép és nemes dolgok kiviteléhez szükséges erőt, lelkesedést, áldozatkészséget, haza és szabadságszeretetet nevelje, erősítse.

A classica literatura oly eszméket tár föl az ifju előtt, a melyekre az nemcsak a régi korban, de ma is, sőt jövőben is mindig fogékony leend. Hiszen hol nyilatkoznak meg az emberi érzelmek és szenvedélyek oly megkapóan, mint a classicusoknál, hol jelenik meg az ember oly fönséges, isteni alakban, mint ott.

Az ily tudománynak jótékony befolyása nem maradhat el, mert az egyszerűségével megragadja az ifju kedélyt, nehézségeivel élesíti az értelmet, edzi az akaratot. Egy szóval a classica literatura a legjobb iskola még ma is arra, hogy ifjúságunk helyesen gondolkozni, beszélni és írni megtanuljon.

De nem fűzöm tovább gondolataimat a classica literatura szépségein, hisz te ki szakavatottságodnál fogva mélyebbre hatoltál abba mint én, sokkal jobban ismered azokat a szépségeket, melyeket érvényesítened kell és érvényesíteni is tudsz. Erre vall az a közel tíz év, melyet e pályán eltöltöttél. Ezt biztosítja jövőre az a szeretet, mely pályádhoz köt. Ezt biztosítja az a szeretet is, mely téged tanítványaidhoz, s őket hozzád fűzi. Azért midőn ismételten is szivemből üdvözöllek magam és pályatársaim nevében, szeretettel párosult munkádhoz kitartó erőt és állandó jó egészséget kívánok.

BOROS SÁNDOR,
igazgató.

Visszatekintés a székelykereszturi gymnasium száz évére.

— Az 1894. június 28-án tartott évváró ünnepélyen. —

I.

Megnyitó beszéd.

Tisztelt Gyülekezet! Tekintetes Tanári kar! és Kedves ifjuság!

Ez iskolai évnek középiskolánk életében nagy szerencse jutott osztályrészül. Ez iskolai évnek jutott az, hogy száz éves furdulóba essék, száz éves multa tekintsen vissza, száz év tapasztalataiból vonjon le tanuságot és ezer évre, vagy akár időtlen időkre szivjon magának újabb erőt, lelkesedést és kitartást, hogy tovább is küzdjön a haza és nemzet, az egyház és vallás culturmissiójának nagy munkájában.

Az 1794-ik évben tétettek meg az első lépések e középiskolánk létesítésére. És én, habár nem láthatatlan távolságból is, de a közelségnek még is tekintetbe vehető távolságából kísérhetvén és tanulmányozhatván egy százév alatti fejlődését és az egymás után következő időszakok cultur-kivánalmaival tartott egyenletes lépéseit, én korántsem érzek magamban kellő minősítést arra, hogy egy száz éves multnak olyan képét tárjam fel a tudványó közönség előtt, hogy abban ki ki lássa meg azt, a mit meglátni óhajt. Megteszi ezt ez intézet nagy érdemű igazgatója, ki oly képét állíthat elé, melyben ki-ki meg fogja látni azt, amit meglátni óhajt. Az én szerepem, hogy néhány következtetést vonjak le a jelen és a jövőre nézve.

Ki ne tudná, vagy legalább ki ne hallott volna amaz üldözésekről, melyek vallásközönségünket megfosztották annyi ekklézsiájától! Isten csodája, hogy még áll egyházunk! Ámde a hatás ellenhatást szült. Az üldözések golyója mindannyszor visszapattant a hithűség sziklafaláról. A hagyományos unitarius összetartás és áldozatkészség mindannyszor kijavította a kijavítható romokat, vagy új alkotásokat teremtett a romok felett. A közügy oltárához az önkénytelen adakozások áldozatával seregesen tódultak férfiak és nők, urak és szolgák, gazdagok és szegények, egyesek és testületek. Ez tette lehetővé azt, hogy vallásközönségünk három százév viharai között megfogyva bár, de törve nem, áll és él. Ez tette lehetővé azt, hogy e középiskolánk egy száz év alatt három korszak alkotó, három rendbeli építkezés, tanszerekkel és tanerőkkel háromszori berendezés

által — habár nem éppen olyan tornyos, csucsives, párkányos és festett külsővel is, de belső lényegével: a tantervek érvényre emelésével, a tananyagok feldolgozásával, a tanárok akadémikus szakismeretével és odaadó ügybuzgóságával a múltban és jelenben mindenkor lépést tartott és tart ilyenmü más közintézetekkel, ásva és kapálva, ültetve és gyomlálva a haza és nemzet, az egyház és vallás ezekben a tudományok és nemes erkölcsök talaját.

Bizonyságul hívom a népeiséget, amely aránylag véve az ilyenmü más intézetek népeiségénél számban mindig nagyobb volt. Bizonyságul hívom a hatáskört, mely magában foglalja Udvarhely-, Háromszék-, Nagy-Küküllő-, Fogaras-, Maros-Torda megyéket. Bizonyságul német, szász, zsidó, oláh honfitársainkat, kik gyermekeikkel itt szereztették meg a magyar nyelv és cultura alapismereteit. Bizonyságul hívom a valláskülömbőség nélküli alapítókat és időközönkénti adakozókat, kik e közintézet culturmissiójának felismeréséből származó szeretettel és áldozatkészséggel lehetővé tették a tanerők javadalmazásának koronkinti emelését s a tanulók jutalmazását és segélyezését. Bizonyságul a magyar államban és ennek munkatereiben és közintézményeiben szétszórtan élő és munkáló honfitársainkat, kik alapismereteiket itt megszerezve, az atyai gyöngéd bánásmódban és paedagogiai oktatásban munkakedvet, sőt szenvedélyt szívtak magukba, hogy a biztos alapra felépítsék a szélesebb szakismeret, magasabb tudományok és nemesebb erkölcsök anyagaiból a szó legszentebb értelmében vett honfiuság és kereszténység ékes palotáit, melyekben a gyakorlati élet életbölcseégeit elsajátítani óhajtók mindig menedéket találnak, s tudományt, erőt, bátorságot szívnak magukba az egyén, a család, az igaz magyar hazafiság munkamezőjének mivélésére... Igen... ha mindezen és még, ilyen rövidséget követelő alkalommal elő nem sorolható, hasonló bizonyságokat feltétlen részrehajlatlansággal és osztatlan igazságossággal kikérdezzük és kihallgatjuk, meggyőződhetünk arról, miszerint a ki bátorságot veszzen magának, hogy azt állítsa, hogy e középiskolának nincs *állami fontossága*, az nem részrehajlatlan igazság nevében beszél.

Legyen elég ennyi a múlt és a jelen ily halvány ecseteléséből.

És a jövő?

A múlt szüli a jelen és a jelen a jövőt. A múlt záloga a jelennek és a jelen a jövőnek. Ha a múlt megtette köteleességét, a jelen áldóan él és a jövő élete biztosítva van. Dicső elődeink szellemei, kik egy hosszú száz év alatt megteremtették és fentartották drága középiskolánkat és most itt lengtek körülünk, szálljatok be sziveinkbe, lelkeinkbe, zendítsétek meg ott a vallásosságnak, honsszerelemnek, ügybuzgóságnak és áldozatkészségnek harmonikus hurjait, hogy magasztos példáitokat követve, annyit tegyünk és áldozunk a jelen fentartásában és a jövő biztosításában, mint a mennyiti tettetek és áldoztatok a megteremtésben.

Mi vagyunk a dicső elődöknek bizományos utódai, a kik szent örökség gyanánt vettük át a közintézetet. Hogyan akarnánk hát korcs utódok lenni?! Itt — egy száz éves szoboralkotás lábainál,

itt — egy száz mértföld hosszú folyam torkolatánál, itt — e tudományok és nemes erkölcsök által megszentelt falak között térdre borulva tegyünk szent fogadást, hogy úgy legyünk megáldva maradékainkban, a mint szent örökségünket el nem pazarolva, sőt gyarapítva, átadjuk a következő száz évnek.

Halhatatlan koszorus költőnk Petőfi „A ledólt szobor“ című költeményében ezt mondja: „Jöjjön, segítsen mosni mindenik, az asszony könnyel, a férfi vérrel.“ A keresztény vallás legnagyobb apostola Pál így buzdít: „Forgolódjunk a szolgálatban, a ki tanító a tanításban, a ki intő az intésben, a ki alamizsna osztó a szelidségben, a ki előljáró szorgalmatossággal járjon, a ki máson könnyörülő vidámsággal mivelje.“ E különböző viszonyokra, de egy szellemenben mondott igék áldozatra hívnak... Az oltár készen áll felszerelve ügybuzgó tanári karral, 13 lakszobával, 7 tanteremmel, 170 számból álló népeséggel, korszerű és atyai fegyelemmel, 16,000 kötetet felülhaladó három rendbeli könyvtárral, természetan, természetrajz és tornászati szerekekkel és gyűjteménnyel... Jöjjünk az áldozatra — a tudós tudományával, a tudatlan tudvágyával, a gazdag százaival, a szegény filléreivel, a szülők gyermekeikkel, a gyermekek szorgalommal... Így — Isten és világ előtt fogadom, hogy e drága középiskolánk a kétszáz éves fordulót, mint nyolcz osztályra kiegészített főgymnázium fogja jubilálni.

Úgy legyen!

RAFFAY DOMOKOS
esperes.

II.

Visszatekintés a gymnasium történetére s egyszersmind száz éves fordulói záró-beszéd.

Most, a midőn a sz.-keresztúri gymnasium száz éves fordulójánál állunk, illő, hogy visszatekintsünk a multra.

„Ah! ki a multakat ismerné, tudná a jövőt is;
Láncszemként függ ez, mint az, a mán, szorosán!“ (Goethe).

Ki a jelenrel foglalkozik s reményt táplál a jövőre nézve, annak a multat nem lehet hanyagolni. Erőt abból kell merítenie, az irányt onnan kiindulva kitűznie. Fejleszteni a fejleszteni valókat, testet, alakot adni az eszmének, a mely az elődök agyában megszületett, de a kivitelre az időnek teljessége még nem jött el. A lelkesedés, buzgóság melegét táplálni, átvenni azt tőlük s átadni az utódoknak; szóval, átvinni a jövő százba, hogy így a régi fénynél új szövétneket gyujtsanak. Ily gondolatok között kell iennünk e gymnasium száz éves fordulójánál.

Hogy azonban tanulmányunk a jelenre hasznos s a jövőre gyümölcsöző legyen, lássuk, száz évvel ezelőtt, miként keletkezett ez iskola. Anyagi, szellemi ereje mekkora volt akkor és mekkora ma.

A sz.-keresztúri gymnasium felállításának eszméje már a 18-ik száz év elején megvolt, a mint ezt bizonyítja h.-szt.-mártoni Biró Sámuelnek 1712-ben a kolozsvári unitárius ekkleziához irt levele és ez ekkleziának erre adott válasza.¹⁾

„Látván, írja Biró S. a többek között, az ifjuságnak is ez mostani veszedelmes időkbén, nem úgy, mint kívántatott volna nevelkedéseket. Végeztük, hogy ha többet nem is, de egy celebris scholát erigálnánk ez hazánk közepette (gondolnók Székely-Kereszturra) hová mindenfelől az ifjuság elérkezhetnék, holott egy olyanforma Paedagogium is erigáltatnék, mint Hálában (Halle) stb. Ezt pedig oly indulattal fogtuk, hogy, ha az Isten újabb változást nem hoz édes hazánkra, jó helybeállítására készek vagyunk mindünket consecralni stb. Várván mindazon által előre ez iránt való kegyelmetek opinioját és projectumit is“.

„Gondolkodtunk arról is, hogy, ha csak tehetségünkkel érkezőnk Háromszéken egy, Marosszéken második és Küküllő megyében is harmadik schola állítódnék és ezen scholákból kiszedegettetnének az jó indulatu és az említett Paedagogiumra alkalmas és érdemes, de szegény ifjak“.

E terv, az akkori terhes viszonyok miatt, nem sikerült s nem is csoda, mert ez időben kezdődik olyanszerű üldöztetésünk, mint a minőben az első keresztények részesültek, a különbséggel, hogy minket nem pogányok, de keresztények üldöztek, még pedig pogány módon. Minden javainkból kifosztattunk. III. Károly s Mária Theresia uralkodása alatt az unitáriusok minden politikai hivatalból kizárattak s csaknem megsemmisültünk volna, ha a szabadabb szellem nem kezd jelentkezni a 18-ik száz vége felé, mely aztán az 1790/91-ik országgyűlésen a magyar nyelvnek az iskolákban való tanítása elrendelését eredményezi s a protestánsok szabadságot nyernek alsóbb és felsőbb iskolák állíthatására és a tanítás módja, rendje meghatározhatására.

A Biró Sámuel tervelésétől fogva — az elnyomatás miatt — egészen 71 éven keresztül nem történt semmi lépés arra nézve, hogy az unitáriusok a Székelyföldön egy felsőbb iskolát állítsanak, legálább adatunk nincsen róla.

1783-ban Pálfi Sámuel és Antal, a keresztúr-fiszéki ekkleziák inspectorcuratorai, püspök Agh Istvánhoz és a Consistoriumhoz folyamodnak, hogy Siménfalván egy felsőbb iskolát állíthassanak. Ez sem létesült.

1789-ben a sz.-keresztúri unitárius ekkleziás kérte, hogy az ő kebelébe állíttassék a felsőbb iskola, *de csak az 1793-iki homorodalmási zsinaton* mondaték ki a végzés, hogy Székely-Kereszturon gymn. állíttassék s ennek modalitása kicsinálására főcurátor P. Horváth Ferencz mellé Kénosi Sándor Mózes kéretett fel, s egyszersmind a gyűjtés is elrendeltetett a keresztúr-fiszéki, maros-, udvarhely- és háromszéki környékekben.

¹⁾ Lásd: Ker. Magvető 1881. XVI. évf. 4 füz. 237—242. lapjain.

A gyűjtések azt eredményezték, hogy 1794-ben az építkezés megkezdett inspector-curator Pálfi Mózes felügyelete alatt.

A sz.-kereszturi unitárius ekklezsia készséggel átadta mesteri telkét, mely a gymnasium mostani udvara. E mellé szereztetett gróf Korda Zsigmondnétól és Szarka Zsigmondtól egy-egy rész. Ezek együtt tették a gymn. és az igazgatói lak telkét.

A mesteri telken levő tanteremhez ragasztattak a gymnasium szobái, a mostani templom háta megett, éppen ellenkező állásban, ahogy a gymn. mostani épülete áll. A templom mellett hátrafelé volt 8 szoba. A templom végénél hátul, a templom mellett hátranyúló részzel pedig derékszögben 4 szoba, szemben a mostani kapuval. Ezek mind földszintiek, fából építve, zsendely fedéllel.

Hogy a gymnasium szobái miként létesültek, arról némi tudomást Körmőczy János deductioja ad, a mely szerint a 4 első házat, a kaputól számítva, adta Pálfi Dénes ur, fiaival, Dénessel és Elekkel. Benczéből hordatták le. Az 5-iket egy Firtos nevű benczédi lakos építtette. A 6-ik a kereszturi ekklezsia népiskolai tanterme volt. A 7-iket Bodor Sámuel keresztúri pap építtette. A 8-ikhoz az Alsó-Siménfalviak hoztak fákat. A hátulsó sorban, a templom felől, az elsőnek derekát a Tordátfalviak hordották és rakták fel; a 2-iknek derekát az Énlakiak; a 3-iknak a Bözödiek; a 4-iket Kelemen Beniam szent-mihályi pap az apósával, Nagy Jánossal építtette.

Ezekon kívül az iskolára és a mostani igazgatói lakra, mely szintén abból az időből való, 1793—1800-ig 1950 mfrtot és 51 denárt, 122 véka gabonát, 322 szekér követ s több száz frt értékű másnemű anyagot ajándékoztak egyesek.

Az iskola stabilis fundussára a Keresztúr-körben levő ekklezsiaiak 1801-ig adakoztak 759 frt 44 $\frac{1}{2}$ krt. Ez Kolozsvárra lett beszolgáltatva. Adakoztak e közt még más körök is, de az idő távolsága és az adatok hiányos volta miatt nem tudtam e tekintetben kellő eredményhez jutni. Az e czímen történt adományok a személyi fizetések alapját gyarapították.

A gymn.-nak és az igazgatói laknak közös udvara volt, úgy szólva, szemben állottak egymással; a mi a felügyelet tekintetében sokkal czélszerűbbnek mondható, mint a mostani, levén jelenleg a két épület háttal fordítva egymásnak.

Az igazgatói lak ma is áll némi belső átalakítással, de a gymn. faépülete helyett 1818—1833-ig 16 szobából álló emeletes kőépület építtetett, t. i. a jelenlegi épület, az alsó soron a 11-ik és a felső soron a 22-ik számú szobáig. Erre 5454 Rfrtot és 16 krt adakoztak egyesek. Továbbá mész 132 szekérrel, gabona 695 véka, 62 öl kő s más épületi anyag több száz frt értékben jött bé.

Az iskolai épületnek 1868-ban 9 szobával és 2 mellékhelyiséggel történt megnagyobbítására pénzben 10,169 frt 71 krt, anyagokban pedig kétezer frton felüli értékben adakoztak egyesek.

A második tanári lak építésére 1860—1861-ben bėjött, mint egyesek ajándéka, 823 forint 51 kr., és anyagokban is száz forint értékben felül.

Összesítsük már most az adományokat, hagyományokat 1793-tól egészen máig ¹⁾

1. A gymn. épületeire és tanári szállásokra be- jött pénzben	18,397	frt	89	kr.
2. Anyagok az akkori idők szerinti értékre becsülve	3,496	"	31	"
3. Könyvtárra, tanszerekre egyesektől pénzben .	2,709	"	37	"
4. Egy felállítandó iskolai kórházra alapítvány és ajándék	1,468	"	89	"
5. Alapítványok ösztöndijakra, 6-ik osztály fel- állítására s más iskolai czélokra összesen többek által téve ²⁾	32,520	"	68	"
6. Dersi János-féle birtok, becsértéke	60,000	"	—	"
7. Berde Mózes alapítványa pénzben	100,000	"	—	"
8. 50 tanulónak, Berde M. végrendelete szerint, naponta 3—3 czipó. Ennek, becs-érték sze- rint, tőkéje tehető	15,000	"	—	"
9. Br. Orbán Balázs végrendeleti hagyománya .	4,000	"	—	"
Összesen .	237,593	frt	14	kr.

Ez az egész összeg kegyes adománynak mondható.

Vagyoni állás 1893. végén.

1. A Kolozsváron kezelt kisebb alapítványok tesznek összesen	44,986	frt	72	kr.
2. Sz.-Keresztúron kezelt kisebb alapítványok tesz- nek összesen	9,421	"	17	"
3. Az 5-ik és 6-ik tanári székre begyűlt eddig összesen	9,367	"	70	"
4. Személyi fizetések, korpótlékok, szálláspénzek alapja, a mi a vallásközönség közpénztárá- ban van elkülönítetlen	117,600	"	—	"
5. Dersi János-féle birtok becsértéke	60,000	"	—	"
6. Berde Mózes végrendeleti hagyománya	100,000	"	—	"
7. Berde Mózes czipó-alapítványa, ennek alapja becsértékben	15,000	"	—	"
8. Taneszközök, butorok, felszerelések a gymna- siumban, a mint a leltár mutatja, beszer- zési árak	4,497	"	62	"
9. Könyvtárak, terménytár, éremgyűjtemény becs- értéke	11,560	"	—	"
10. A gymn. telke, épülete, csak annyira becsülve, a megnyitit erre egyesek adakoztak	21,894	"	20	"

¹⁾ A hagyományok, adományok a gymn. történetében részletesebben lesznek leírva.

²⁾ Ezek nagyobb részben Kolozsváron s kisebb részben Keresztúron kezeltetnek.

11. A két tanári szállás becsértéke, viszonyítva a szállás-pénzekhez	6,000	frt	—	kr.
12. Br. Orbán Balázs végrendeleti hagyománya	4,000	"	—	"
Összesen	404,327	frt	41	kr. ¹⁾

Ekkora vagyonnal áll — ha mind birtokunkba jöhet — a szé-
kely-keresztúri unitárius gymnasium a cultura szolgálatában.

Érdekesnek tartom a tanulók jutalmazásáról, segélyezéséről is
megemlékezni.

1. 1815—1848-ig részint a nyárad-gálfalvi malom szombati vámja jövedelméből, melyet Szent- iványi György neje, Jármí Judith asszony ajándékozott, részint a n.-galambfalvi Sán- dor Józsefné, Finta Rákhel asszony 500 fitos alapítványa kamatjából, a mai pénz- értékbe véve	299	frt	04	kr.
2. Ágoston István alapból 1866 ²⁾ -tól maig	2,268	"	—	"
3. Fejér Márton " 1868- " "	26	"	—	"
4. Rafaj Károly " 1870- " "	188	"	—	"
5. Bedő Sándorné " 1875- " "	298	"	35	"
6. Augusztinovics Sámuel " 1877- " "	714	"	—	"
7. Mártonffy Gergelyné " 1877- " "	1,997	"	08	"
8. Orbán Balázs 500 fitos " 1877- " "	615	"	—	"
9. Koncz János " 1879- " "	3,000	"	—	"
10. Botta Györgyné " 1882- " "	260	"	—	"
11. Sándor Jolán " 1882- " "	37	"	50	"
12. Filep Zoltán " 1889- " "	12	"	—	"
13. Szabó Mihály " 1892- " "	50	"	—	"
14. Szócs Márton " 1894- " "	4	"	50	"
Összesen	9,769	frt	47	kr.

Egyesek ajándékából jrtalmul adatott még 537 " 45 "
Ezzel együtt az összes segély és jutalom 10,306 frt 92 kr.

Az ösztöndíj-alapok, a melyekből már megindult a jutalmazás,
segedelmezés, de a melyek a fennebb kimutatott összes vagyonba
bele vannak számítva, tesznek ma 17,712 frt 46 krt. Ezek, abban
az időben, a mikor egyesek által alapítványként letétettek, eredetileg
7961 frt 26 kr értékűek voltak összesen. Tehát ez alapok kamatjai-
ból, a midőn az ifjuság a már említett 9769 frt 47 krral segedel-
meztetett, még az alap is növeltetett 9751 frt 20 krral.

Károsodás is történt a lefolyt 100 éven keresztül egy pár ezer
frtnyi. Ebből tényleg csak ezer frt veszett el a nem régi időben, a
többi inkább ígéletben volt s annak is maradt e százév első felében.

¹⁾ Ez összegben levő egyes alapítványok czélja a végrendelezők, ado-
mányozók által meg van határozva s azokat más czélra fordítani nem lehet,
nem szabad.

²⁾ Az évszámok azokat az éveket jelzik, a melyekben az illető alap ka-
matjából folyóvá tétetett a segélyezés, jutalmazás.

Látók, hogy mekkora vagyonnal állunk ez intézetnél a cultura szolgálatában. Miből indult meg? Semmiből! Nem! A nemzet, felekezet szentebb ügyeiért való lelkesedés melege által dobogásba hozott szívek tiszta érzései folytán azon nagy alapból, melyet áldozatkészségnek nevez a világ. E nagy tőkéből éltek s élnek iskoláink, egyházaink. Ezért értékesek nekünk, mert magunk állítók azokat magunknak. Könnyen az elevenbe vág, a ki nem ismeri organismusunkat, ha idomitgatás volna a célja. Idegen emlőből nem táplálkoztak iskoláink s éppen ezért tiszta a vér, a mely ereiben lüktet. Haza és nemzet hü fiaikat, jó honpolgárokat talál bennök. Vágyaink, gondolataink, cselekedeteink soha sem jöttek s nem is fognak ellenkezésbe jöni a magyar nemzet érdekeivel. Mindig előbb voltunk s leszünk magyarok és csak azután unitáriusok. Elvünk: első a haza.

Az az intézet, a melyért a fennebb elősorolt áldozatok hozattak, a melyért az ez iránti szeretet, nemcsak egy fillért vagy frtot, de sőt száz, ezer, tizezer, sőt még százezer frtot is hagyományoztat egyesek által, az az intézet életre való kell hogy legyen.

S az a székely nép, a mely és a melyből egyesek száz év alatt — viszonyítva a hirokonaink vagyoni állásához — ily eredményt mutatnak fel; az a nép, mondom, csalhatatlan jelét adta ez által, hogy a szépért, jóért, üdvösért, hasznosért tud élni s hogy van reménye a jövőben és hite, hogy nemzetének fenmaradását a tudományos műveltség biztosítja s nem fog kitöröltetni a népek sorából, de mint törekvő, igyekező helyet kér, helyet biztosít magának itt Európa keleti felében. Igen, mert élni akar s az élethez joga van, a történelem adta neki e létjogot. Szenvedések, küzdelmek között szerezte meg. A küzdelmek voltak próbakövei s e küzdelmekből megedzve, megerősödve kelt ki; erősnek mutatta magát arra, hogy megtudja tartani a hazát; tud létesíteni, fentartani oly intézeteket, a melyek közszükséget pótolnak, a melyek eszközlik, hogy ugy az anyagi, mint a szellemi téren előre haladjunk.

A székely népről azt írja jeles történészünk Jakab Elek:¹⁾ „Nem királyoktól nyerte, de hősi bátorsággal és fegyverrel maga szerezte földét, irta Constitutioit, megvédte határát másfél, Magyarországot Kelet felől egy évezreden át, melynek természeti erős izomrendszere, s ép alkotása, mint szellemi képességei őt Szent István koronája birtok területén a legbecsesebb állami erőnyaggá és hatalmi tényezővé minősíti; mely a magyar ezredek soraiba jól megtermett fiait ezrével adja, az ipar különböző ágaiiban nem egy természetes lángészt mutat fel, mely a tudománynak jeles művelőket, a birói karnak és irodalomnak sok derék munkagyőző erőt nevel s ősi földje művelésére is bőven juttat munkás kezét.“

Ez a nép a legszentebb vágyait, érdekeit a műveltséggel, az előrehaladással azonosítván, a magyar cultura terjedésében látja, tudja a jövőt biztosnak. E célra, e nép a maga kebelében, maga létesíté intézetünket.

¹⁾ Lásd: Kriza Album 20. lapon.

A tanítás megkezdéséről csak annyit tudunk, hogy a Sz. Kereszturi öreg mester, Bodor János rövidlátó levén, a Siménfalvi eklekziába tétetett át mesternek, kinek helyébe rendeltetett a.-boldogasszonyfalvi születésű Bán Péter, Kolozsváron végzett deák, tanítónak. Ez volt a gymnasiumba gyülekező ifjuságnak legelső tanítója 1793—94—1796-ig, a mikor abrudbányai Szabó Sámuel, akadémia foglalta el igazgató-tanári székét.

Hány tanulóval kezdődött az eklekzsia által átadott tanteremben a tanítás az első évben, arról adatunk nincsen, de hogy megkezdődött az 1793—94-ik isk. évben — ha kis mértékben is — azt onnan következtetjük, hogy már 1797-ben togatus deákok lesznek a tanulók közül. Kezdetben több évig nem volt beulakás.

Száz éven keresztül csak 1848, 1849-ben, t. i. a forradalom éveiben szünetelt a tanítás. E 100 év alatt — a mennyire kitesztázhattam — beiratott összesen 3292 új, kezdő tanuló. Átlag esik egy évre 32 vagy 33 tanuló. Es pedig csak az unitárius eklekzsiákat számítva: a kolozs-dobokai körből két eklekzsiából 11 tanuló, az egésznek 0.3%-a. Az aranyos-tordai körből 5 eklekzsiából 10 tanuló, ez 0.3%. A küküllői körből 8 eklekzsiából 45, ez 1.3%. Legtöbb Haranglábról, t. i. 17 tanuló. A Maros-körből 13 eklekzsiából 234, ez 7.1%. Legőbb Szent-Gericzéről, vagyis 67 tanuló. A kereszturi körből 30 eklekzsiából 1632, ez 49.6%. Legtöbb van beírva S.-Kereszturrol, t. i. 370; de ebből csak 63 unitárius s így nem vehetjük az első helyre; az, t. i. az első hely Szt.-Ábrahámot illeti, a honnan 84 tanuló iratott bé. A Homoród-körből 18 eklekzsiából 414, ez 12.7%. Legtöbb iratott bé Homorod-Almásról t. i. 67 tanuló. Felső-Fehér-körből 5 eklekzsiából 66 tanuló, ez 2%. Legtöbb Felső-Rákosról t. i. 24 tanuló. A háromszéki körből 9 eklekzsiából 309, ez 9.3%. Legtöbb Kálnokról, t. i. 64 tanuló. Nem unitárius eklekzsiákból 571, ez 17.4%.

A 107 unitárius eklekzsia közül 90 anya- és 8 filia-eklekzsiából új tanuló beiratott összesen 2721, ez 82.6%. Az összes 3292 új tanuló közül unitárius 2611, ez 79.3%, nem unitárius 681, ez 20.7%.

A nem magyar anyanyelvűek a 3292 új tanulóknak 5.5%-át teszik. 100 év alatt 92 német és 89 oláh, együtt 181 idegen tanulta meg a magyar nyelvet intézetünkben.

Összevéve a kezdő és megelőző évekről feljött tanulókat, 100 éven keresztül 11,310 növendék részesült tanításban. Átlag egy évre esik 113 tanuló. Ez átlagon felül van a tanulók száma 70 éven át s alul 30 éven keresztül. Legmagasabban állott 1881-ben, a mikor 195 volt a tanulók száma és mélyen alatt állott 1812-ben, amikor 32 tanulórol van emlékezés.

Hogy az unitárius értelmiség számának szaporítására, növelésére mekkora befolyással volt az intézet, az tagadhatatlan! Igen sokan ez iskola hiányában, ha a pásztorbotnál nem is, de az ekeszarvánál maradtak volna. Már pedig a nemzet ereje, sulya, értéke intelligentiájában van. Egy közelebbi egyházi és iskolai névtár szerint

Magyarországon van 108 unitárius pap, ezek közül 71 kezdette a tanulást Sz.-Keresztúron, tehát az egésznek 65·7%-a. A kolozsvári, keresztúri, tordai iskoláknál van tanár és tanító 39. Ezek közül 21 tanult a keresztúri iskolában, tehát 53·8%. Ének-vezér, néptanító 84; ezek közül 51 tanult ez intézetben, vagyis 60·7%.

1793—94-ben egy tanító vezetése alatt állott az iskola ifjúsága. Ma 1894-ben 9 ember van alkalmazva ez intézetnél.

E tanintézet növendékei közül a lefolyt 100 éven keresztül sok jeles és hasznavehető embert kapott a haza, az egyház, a kik hirt, dicsőséget szereztek e kis intézetnek, a melyben tanulásukat kezdték. Nem dicsekvésképpen, de inkább csak annak bizonyosságául, hogy azokból is válhatnak emberek, a kik ilyen kis helységben kezdik a tanulást, nehányat bátor leszek ez intézet 100 éves életéből felemlíteni. Remélem, nem lesznek sértve ezzel az elhunytak emlékei, sem a még életben levők érdemei:

1802-ről Tarcsafalvi Szilveszter György, a kiből jeles theologus professor lett. 1806-ról Muzsnai ifjabb Demeter János, a ki egyik nagyobb alapítványozónk. 1810-ről N. ajtai Kovács István, kir. tanácsos, jeles történész; Szt.-Miklósi Tiboldi István, a népköltő. 1811-ről Ar. Rákosi Székely Sándor, a ki aztán püspökünk lett, történész és költő. Nem tehetem, hogy ne idézzem itt Gyulai Pálnak „Vörösmarty életrajzából“ következő megemlékezését:¹⁾

„Vörösmarty beszélt gyakran, hogy Zalánjára buzditólag, sőt példaadólag hatott egy 1823. elején a *Ilebe* című zsebkönyvben megjelent epikai kísérlet a *Székelyek Erdélyben*.“ Ki emlékszik már erre, pedig e költemény nevezetes mozzanat volt s nemcsak Vörösmartyt lobbantotta lánggra, hanem Czuczort is s alkalmasint Horváth Endrere is volt némi befolyással. Ez ifju költőt, a magyar újabb eposz hirnökét Ar. Rákosi Székely Sándornak hívták.

Vörösmarty már régebben költői inspirációk között olvasta Béla király Névtelen Jegyzője Krónikáját, már forrott fejében az ősi dicsőség eposza, midőn kezébe akadt 1823 elején *Székely* kísérlete. Ösztönt, buzditást, termékenyítő eszméket merített e kis műből nagy művéhez. Ő is éppen az ősmondákkal foglalkozott, magyar mythologiai alakokat keresett, politikai eseményektől táplált hazafiai lelkesedés égett szívében, s a magyar hexametert akarta megszólaltatni méltóan nagy tárgyához. Kapva kapott a kísérleten, kivált a magyar mythologiai kezdeményen, melyet annyira alkalmasnak talált tovább képezni és kiegészíteni. Sohasem feledte el, mily nagy befolyással volt reá e mű, s midőn az ő ragyogó hire mellett rég elfeledte a háládatlan közönség és irodalom Székelyt, őszinte hálával vallotta bé barátjainak, hogy mily sokat köszön Székelynek, mert nélküle később, vagy talán soha sem írta volna Zalán futását, avagy mindenesetre máskép.“ Legyen ez idézet emlékezés Székely Sándorra!

E száz év első felében tanultak még itt: n.-ajtai Darkó Mihály, tordai professor, tankönyvirő; martonosi Gálfi Sándor, népköltő; Inczei

¹⁾ Lásd: „Vörösmarty életrajza“ 50—54. lapjain.

József, Gyöngyösi István, Kiss Mihály, Péterfi Sándor, Albert János lelkészek, egyházi írók; Ny. gálfalvi Szentiványi Mihály, a „Bekecs alatt Nyárádttere“ stb. dalok írója. Kriza János, püspök, költő, a m. t. Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja, kir. tanácsos, kiöl azt mondja Gyulay Pál, a Kisfaludy-társaság ülésén tartott emlékbeszédében, hogy „Kriza egyik előharczóssa s hü fegyverhordozója volt költészetünk nép-nemzeti irányának, egész a diadalig.“

Itt kezdette tanulását *Berde Mózes* legnagyobb alapítványozónk; Berde Áron egyetemi tanár s akadémiai tag, Jakab Elek akadémiai tag, jeles történész s még most is iskolánk egyik legjobb barátja, Marosi Gergely, Simén Domokos, Nagy Lajos tanárok, egyh. írók. A száz év közepén s azon innen is többen, a kik közül csak Bedő Albert országos főerdőmester, dr. Iszlai Józsefet, hires fogorvost s egyetemi tanárt; Sándor Mózes kir. tanácsos, tanfelügyelőt; Kozma Ferencz kir. tanácsos, tanfelügyelőt s akadémiai tagot említem meg.

Ha visszatekintünk ez iskola száz éves életére, látom a kiinduló pontnál Szabó Sámuel igazgató-tanárt, a ki 17 évig; Koronka József igazgató tanárt, aki 50 évig állott az intézet élén. A 100 éves életnek fele az ő szemei előtt folyt le. Ritka szerencse! S az első igazgató Szabó S. 101-ik életévében halt el. Koronka Józsefnek egy hosszú tanári élete, 50 esztendője van ez iskola történetéhez forrva. Ehez hasonló több soha sem leszen! Szabó S.-nek csaknem 101 évig tartó élete, ehez hasonló pedig nehezen. Minő csodás két hosszú élet fűződik intézetünk kezdetéhez. Nemde, mintha jelezne ezzel a mindeneket tudó hatalmas Isten, hogy az intézet is hosszú életü fog lenni. Mintha mondotta volna: megsokasítom esztendőiteket, hogy lássátok virágzásnak indulni az intézetet, a melyet csecsemő korában ápoltatok, tápláltatok.

Látom a dolgok kezdetén Püspök Lázár Istvánt, a Pálffy család tagjait; azután Mihály János alkirálybirót és a legbehatóbban működő s most is élő főgondnok id. Daniel Gábor ő méltóságát; és még sokakat, a kiktől s általában az egészről, a gymnasium történetében ¹⁾ fogok megemlékezni.

A munkálkodást, az intézet iránti érdeklődést szemlélve, részemről csak hálával eltelve s tisztelettel tudok tőlük, a szereplőktől megválni s hogy mégis velök lehessenek, az intézethez fordulok és annak életéhez kötöm az én életemet. Engemet ő szült újra a szellemi élet világosságára, ugy a tanári karban levők nagy részét is. Igyekezünk a ránk bízott örökséget e válságos időkben is megtartani és, ha lehet, gyarapítva adni tovább az utódoknak.

Azok közül, a kik száz évvel ezelőtt e gymnasium bölcsője körül forgolódtak, senki sincsen ma az élők között; sőt még azok közül sincsen, a kik ez iskola életének két első tizedében tanultak itt, sőt a harmadik tizedből is alig egy-kettő. Egyik nemzedék megyen, a másik jó. Alkotásait vagy rombolásait hagyja a következőre. Es ez így volt eleitől fogva s így leszen mindaddig, mig megszűnik

¹⁾ A milleniumra fog megjelenni.

lenni a föld élete és megszűnik az ember működése. De azért az ember tervel, dolgozik, mintha örökké élne, mert munkanélküli világ, gondolkozás nélküli fő s sziv, mely a nemesebb érzelmeket nélkülözi és lélek, mely nem hevül nagy tettekre, semmit érők. A vágyak, szenvedélyek, szükségletek irányozzák az emberek eszét, szívét, kezét s e szerint különböző az egyes korszakok jelleme.

1712-ben azt írja Biró Sámuel, a már említett levelében: „Szép csendesen kezdettük forgatni vallásunk dolgait.“ Szinte azt mondhatjuk: ma erről keveset, de többet is hangosan beszélünk a magán érdekbe vágó dolgokról. Igaz, a viszonyok ma nem olyanok, mint régen; akkor a közművelődés inkább az egyházak gondjai alatt állott. Mi az erre czélzó törekvéseinkben, nem hogy segítettünk, de akadályoztattunk. Többször fosztattunk meg javainktól, hogy így, elvétetvén az erő tőlünk, megsemmisüljünk. Mindannyiszor az összetartás, az áldozatkészség megmentett. Reményünket nem vesztettük el s biztunk az igaz ügy diadalában. Nem csüggedtünk, de munkához láttunk. Világi férfaink, mint Biró Sámuel is, a vallás, nevelés-ügyével foglalkozott s *készek voltak*, a mint írja, e czélra *mindenüket consecrálmi*. Hamis fény, kétes csillogás, az igazi fényt, melyet a közboldogsáért égő szívek terjesztettek, nem nyomta el.

Távol legyen tőlem, hogy sötét színben lássam a mai fényes kort s beteges képzelődésnek adjam át magamat; ezt nem akarom, de engedjék meg azt állitanom, hogy a mai dicsőített korban a honszerelemnek, a nemzet előhaladását czélzó törekvésnek a mértéke, sokban különbözik a mult időkben éltekre alkalmazható mértéktől. Valljuk meg az igazat, ha lelkesedést akarunk meríteni, kelteni, ha a honszerelem tüzét akarjuk ápolni, ha valamely üdvös czélra fokozni akarjuk erőnket, ha valódi erkölcsi nagyságokat, erős jellemeket, önzetlen szíveket, lelkeket akarunk például felállítani, erre nézve inkább a mult idők alakjait keressük fel, úgy szólva: őseink sir-lakához járulunk, hogy a régi féynél új szövétneket gyujthassunk. Ne menjünk nagyon messze, csak a mult százév végére és e száz első felére, nemzetünk szellemóriássai termettek ez időkben, kikre szinte főszedüléssel tekinthet a mai kor gyermeke.

Fölfedezésekkel, vivmányokkal dicsekedünk. Értelmünk sokat világosodott, ismereteink sokat szaporodtak, de csaknem azon arányban hült szívéünk. Korunk inkább realis, mint idealis jellegű. Az anyagi gyarapodás a főbb szempont. E czél szolgálatára hajtjuk az erőket. A fölfedezések, találmányok értékét, jelentőségét a szerént mérlegeljük, a mint arra nézve hasznosíthatók.

Iskoláink is legyenek erősek az anyagiakban, hogy nagyok lehessenek a szellemiekben. Ez a jelszó! Dicsérendő törekvés, de a teher az erőhöz mérten alkalmazandó. Nemzettől úgy, mint egyestől annyit várhatni, a mennyit magából ki tud fejteni; mihelyt külső támogatásra szorul, önállósága veszélyeztetve van. Így felekezetünk ez iskolája is. Most a száz év végén, jóllehet e hosszú idő alatt erőnk növekedett, mégis oly követelményekkel állunk szemben, melyek erőnket csaknem felülmulják. A talaj ingadozni látszik lábaink

alatt, s mint a csüggedő tanítványok segélyért kiáltunk, de a biztató szó nem akar hangzani és egy fentartó erős kéz nem akar biztos talajra kivezetni. A kritikából bőven jutott és jut intézetünknek s a segélyből, a mely a helyzetet javítaná, semmi.

A lefolyt hosszú száz év alatt magunk s meleg érzésű alapítványozóink tartók fenn ez intézetet s most a második száz esztendő kezdetére, az első száznak végéről, egy nagy gondot viszünk által. Át kell alakítani, meg kell változtatni az intézet ábrázatát, megerősíteni anyagiakban, szellemiekben, hogy a középiskolai törvénynek megfelelő legyen. És ismét csak magunkra kell támaszkodnunk! De velünk van Isten s áldozóink, alapítványozóink szelleme. S midőn száz évi küzdelmünk éltet kér, nem halált, azzal az erős hittel és reménnyel megyünk szembe a jövővel, hogy az az élet megadatik intézetünknek. Mindnyájunknak az a hő óhajtása, a mi a nagy Kriza János püspöké volt, t. i. *„Isten vezesse erőből-erőre e mi Székely nevelő anyánkat, hogy sok ezernyi gyermeket újjá szülhessen a szellemi fensőbb élet világosságára.“*¹⁾

SÁNDOR JÁNOS
igazgató-tanár.

¹⁾ Kriza J.-nak 1875. febr. 12-én Sándor Jánoshoz irt leveléből.

A homoród-keményfalvi unitárius egyház története.

Az unitárius egyház egyetemes történelmének megírásához feltétlenül szükséges lenne, hogy minden egyes egyházköztségnek története, ha nem is terjedelmesen, de legalább főbb vonásaiban megírassék. Így összegyűjthető lenne sok becses s nem kis egyháztörténelmi értékkel bíró adat, a melyek által nagy szolgálatot tennénk egyházunk anyagi és szellemi előhaladásának megismertetéséhez.

E czélt tekintve adom én is a homoród-keményfalvi unitárius egyházköztség történetét.

Az egyházköztség keletkezése és fejlődése.

Az egyházköztség keletkezéséről nincs biztos tudomásunk, mert arról sem írott, sem szájhagyomány fönn nem maradt, de valószínű, hogy már a XVII-ik száz év elején fönállott. „Az homoród-keményfalvi unitárius szent. ecclesia „Libellus“-ában említés van egy harangról, a melyen — mint a Libellus mondja, — ez olvasható: Ma. Nr. Cor. H. K. MLCXXXV. E betűk valami nevet jelentenek. A két utolsó betű pedig nem lehet más, mint Homoród-Keményfalva és az 1635-iki évszám. 1660-ban már tényleg voltak itt unitáriusok, a mit bizonyít az itt adandó egyháztörténelmi adat. Az irt 1660-ik évben Uzoni Fosztó Márton keményfalvi pap volt, az az egyén, a ki „Kesserű“ Dajka János püspök által vezérelt s az unitárius papokat Háromszéken 62 ecclesiából kiüzött hadak garázdálkodásait az Olt és Feketeügy vize melletti ecclesiáknak tudtul adta. E hadaknak éppen azért Szt.-Iványba s több időbb levő falukba ellene állottak és nem bocsátották be. Ezért őt megfogták s meztláb a koci után kötötték s úgy hurczolták Fejérvárig és ott elbocsátották. Ezen dolgokról Radecius Bálint püspöknek ő vitt hirt először. Azután Udvarhelyszéken paposkodott 1660-ik esztendeig, a mikor a török porta ellen támadó Rákóczy Györgynek elvesztésére küldetett sok tatárok Udvarhelyszéket égetvén s rabolván, keményfalvi papságában, hogy magát rabul az erdőben meg nem adta, egy hegyes törrel oltalmazódván ellenök négyen, kikkel tusakodott, 120 esztendő korában nyilakkal meglövöldözték s ott halt meg¹⁾

¹⁾ Lásd Csegezy László: Egyháztört. adatok Uzoni Fosztó István nemzeti leszármazásáról. Ker. Magv. XXII. 1887, 3. füz. 196. lap.

Ebben az időben lehetett a szomszédos, nem nagy távolságra fekvő Abásfalva leány-egyháza Keményfalvának, mert hogy az volt, kétséget nem szenved. Ezt a fenmaradt szájhagyomány mellett az is igazolja, hogy Abásfalván abban az időben nem volt templom, hanem az istentiszteletre Keményfalvára jöttek. Mikor szakadt külön Abásfalva, nem lehet tudni az időt, de van egy szájhagyomány, a mely szépen jellemzi az akkori abásfalvi emberek tiszteletét papjuk iránt. Ugyanis egy alkalommal a papnak sertés csordát kellett hajtania, — mert pásztor nem léteben rendre őrizték, — a pap, — vasárnap levén, — nem hajtotta ki s ezért büntetésből a nyakát két deszka közé akarták szorítani. E hirre felháborodtak az abásfalvi leány-ekklésia tagjai s még azon éjjel ellopták a papot. Így lett meg a szakadás s az abásfalvi mater ekklésia.

Mi igaz ebből, nem lehet tudni, de annyi tény, hogy az abásfalvi egyházközség tagjai mindig nagy tisztelettel vették és veszik körül belső embereiket! A vizsgálószerk jegyzőkönyveiben mindenütt csak a keményfalvi szt. ekklésia gondnokától kéretik számadás az 1744-ik évtől kezdve. Az előtt lehetett tehát a két község egy egyház. A népességi viszonyokat tekintve, éppen nem lehet kétségünk a feltevésben. 1700-ban már mint egyedüli egyházközség áll fönn s ekkor már Abásfalva is mint önálló ekklésia intézi a maga dolgait.

Jegyző- és anyakönyvek. Egyházköri és püspöki vizsgálatok.

Jegyzőkönyveink között a legrégebb 1744-ből való, melynek czime ez: „Az homoród-keményfalvi unitárius szt. Ekklésia Libellusa,“ melyet — mint írja — „Tiszteletes Tudós Menyhárt Sámuel urunk udvarhelyszéki unitar. Ecclakk. mostani érdemes esperestjének poroncsolatjából készítették.“ Ebbe lettek beírva az egyházközségnek minden ingó és ingatlan javai, ajándékozások, költések, számadások stb. E Libellus 1811-ben telt be.

A második kötet 1812-től 1862-ig magába foglalja az egyházköri vizsgálószerk munkálkodásait, az egyházközség számadásait. 1862-ben készült a mai számadás s jkönyv.

A Főkörmányszéki és Consistoriumi rendeletek tára készült 1821-ben s végződik 1859-ben. A II. kötet 1859-ben készült. Ebbe iratnak be az E. K. Tanács leiratai, az egyházra vonatkozó állami rendeletek.

Anyakönyv legelsőben Koncz Boldizsár papságában készült 1782 ben. Külön-külön van a kereszteleési, esketési és halottas anyakönyv. Ez 1825-ig tart. A második kötet Csiki József papsága alatt készül s tart 1882-ig. Ekkor egy kemény, bőrkötésű, nyomtatott anyakönyvi ivekből készült anyakönyvet kezel Varga Zsigmond akkori pap, a mely a harmadik kötet.

A jegyzőkönyvek bizonyítása szerint a visitatio 1744-ben kezdődik s ez időtől napjainkig megszakítás nélkül folytatja munkálkodásait.

Generalis Visitatio négyszer volt. Először 1749-ben, másodszer 1762-ben. A jegyzőkönyv csak annyit mond, hogy a Gen. Visitatio megérkezett. A harmadik 1789-ben, április 26-án volt, a mely alkalommal felvett jegyzőkönyv így hangzik: „Anno 1789 die 26. Aprilis. Megérkezik a Generalis Visitatio a keményfalvi szt. Ekklesiába, az holott is Tisztelendő Superintendens Lázár István praesidiuma alatt lévén az Actuarius Tiszteletes Bodor János és Adsector Tiszteletes Kovács Márton mindketten Consistorok ő kegyelmek.¹⁾ A negyedik 1827-ben Körmöczy János püspöksége alatt, a hol az ekklésia javai és a pap jövedelme vannak számba véve.

A mint ebből a jegyzőkönyvből kitétszik, itt a nyári vasárnapi tanítás ekkor vette kezdetét s a mi följegyzésre méltó, egyenesen a szülők kívánságára. Az akkori pap Koncz Boldizsár megintetik, hogy a hétköznapi könyörgésekre és a vasárnapi predicationokra „tenne mindenkor illendő készülletet, lévén arra elégséges tehetsége.“ A tanításra nézve pedig határozottatott: „az ifjuságnak vasárnapi és a gyermekeknek iskolai tanittatásokat hiányosnak találván a Visitatio, determinálta, hogy a fiu és leánygyermek tanittatásokra szükséges házról provideáljon az ecclesia.“

Számba szedettek ez alkalommal az ingó és ingatlan javak, a melyek közül fájdalom ma sok nincs meg.

Az egyházközség vagyona.

Az egyházközség vagyona nagyon csekély. Külső birtoka az ekklésiának 4 holdra tehető, a melyet a pap használ. Ez is csak az újabb időben gyarapodott ennyire. Egy drb szántót Geizanovics Sándorné ajándékozott 1786-ban, a melyről a Gen. Visitatio is megemlékezik. Az újabb időben a „Malmos“ társaság ajándékozott egy földet a papság használatára. — A 70-es években Rác Sándor egy káposztás földet hagyományozott az ekklésia jövedelmeinek gyarapítására; Lakatos János pedig a malombeli részét.

Költségeinket a birtokosság koronkénti pénzbeli ajándékozásai-ból fedezzük.

Gabona magtárt még a 60-as években alapított akkori pap Domokos Ávon, a melyet ha a hagyományozó céljának megsértése nélkül kezelnek vala, ez ma egyik szép alaptőkéjét tenné a kepe megváltási alapnak! A „Domokos“-féle magtáron kívül az ekklésia tagok is alapítottak egy magtárt, a melynek alapja 251 véka. Ennek kamatja fedezi a kántori fizetést.

Tőkepenze 100—120 frt, a mit az ekklésiai tagok vesznek ki kamatra.

Persely pénz 6—7 frt. Ezt 1893-ig mindig az urvacsorai borért kellett adni, de most ajánlkoztak egyesek, a kik a kenyeret és bort ajándékozni fogják az urasztalához. — E célra Koncz József tett

¹⁾ Lásd: Az hom. keményfalvi ekklésia Libellusát.

volt 50 frt alapítványt s tényleg bé is fizette az ekklesia pénztárába, de hogy ki, s mire költötte el? arról nincs említés téve. Hogy ma nincs meg, az valóság.

Urasztali készletek közt voltak értékes tárgyak, a melyek ha ma meglennének, mint mükincsek is értékkel bírnának. Volt a többek közt egy sima talpas pohár, mely három részből állott s srófkokkal egybe állítható volt. Ez tiszta ezüst volt, a száda kívül és belől aranyozott. Rajta e betük valának: A. K. F. A. 1735.¹⁾ Egy ezüst tányérocška H. K. F. 1735.²⁾ Egy urvacsorai kenyeret vágó kés, a melynek nyele ezüst volt, az 1651-dik esztendőből ezen felirással: J. N. R. J.³⁾ Ezek közül ma egy sincs meg. A Gen. Visitatio alkalmával felvett jegyzőkönyv mondja ugyan, hogy az ezüst tányérocška eladatott, de a pohárról és késről, mint meglevőkről beszél. Szomorú dolog, hogy ugy nem tudtak vigyázni az értékesebb holmikra. — Van egy ón tányér, a melyet 1788-ban Deák Ilona hajadon öntetett; egy ón kanna, egy fa palaczk, ajándékozta bági Lukács Jánosné. — Keresztelő pohár három drb. Szószék és urasztali takarók közönségesek. Rác Györgyné ajándékozott 2 drbot, Bencze Mártonné, Gergely Lajosné egy drbot, Göncz Ilona egy urasztali kék selyem bársony takarót, szélein gyönyörű himzéssel kivarrrva, ezüst rojttal ellátva.

Templom, torony, papi lak és iskola.

A jelenlegi templom a jelen százév második tizedében épült. A régi templom a község déli végén, a legszebb és legszárzabb helyen volt kőből építve s zsindellyel fedve, a régi papilakkal csaknem átellenbe. Hogy az új templomot miért nem építették a régi helyére s miért a mostani vizes, ingoványos talajba, az egészen érthetetlen. — 1821-ben kezdik meg az építést, még pedig 14 családos gazda. Az építést teljesen a magukéből fedezik. Fát szomszédos községek adtak. A templommal egyidejűleg épült a torony is, de ezt teljesen csak 1848-ban fejezték be, míg a templomot már 1827-ben átadták a használatnak. Templom és torony díszesek, csinosak külsőleg és belsőleg egyaránt. A templomra költöttek 4128 mfr. 25 denárt, a toronyra mintegy 1000 mfrtot.

Orgonánk 1858-ban készül, a községi lakók kívánságára. A közbirtokosság e célra ad 300 szekér fát, a mit az orgona-készítő mester forintjába számítva szekerét, átveszen. A többbit a szomszéd ekklesiák ajándéka és a községi lakók adománya fedezi. Ez orgona ha nem is felel meg a művészi igényeknek, de nálunk mégis megfelel a célnak. A szószék feletti korona 1807-ben készült, rajta e felírás van: „A papnak ajkai őrzik a tudományt, mert a seregek

¹⁾ L. Gen. Vis. 1789 die 26 apr. Hom. kem. eccla levéltára.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

urának, angyalának mondatik Ő. 1607. diebus xbris.“ Harangja jelenleg kettő van. A régebbin, mely nem tudni mikor készült, e felirat van: AZ EGY. A H ROD KEMENYFALVI UNIT. ECCLESIA ÖNTETTE ISTEN DICSÓSÉGÉRE. ANDRAS CVRATOR. Az újabbat 1884-ben öntették Sopronban 380 frtért, rajta e felírás van: „Az oszthatatlan egy Isten dicsóságára.“ A régibb jegyzőkönyvekben említés van még egy harangról, melyet Deák György öntetett a maga költségén. — A legrégebb harangot előbb említettem.

Papi laka közvetlen a templom mellett van. Maga a lak nagyon gyenge. Falai megteltek vízzel, úgy annyira, hogy a külső hatóság is orvos-rendőri szempontból e lakás bezárását elrendelte. Most van folyamatban egy, a kor igényeinek teljesen megfelelő papi lak építése.

Iskolánk községi. Az iskola a régi papi telken van felépítve, a melyért a község kétakkora területű helyet adott az ekklesiának. E cserevással az ekklesia rövidséget szenvedett, mert a község által adott hely a falutól távol, az erdő alatt van s kopár természetlen hely.

Papok, mesterek, curatorok.

Az ekklesia megalakulása után sok ideig nem tudjuk a papok neveit. 1660-ban, a mint már említettem Uzoni Fosztó Márton volt keményfalvi pap. 1735—44-ig Geizanovics Sándor, de ez nem bizonyos. — 1744—1756. Arkosi Sámuel. 1756—1780-ig Geiza János. Ez Gyepesbe vitetett, innen Medesésre, s Medesérről Ravába.¹⁾ 1780—1803. Koncz Boldizsár, a ki városfalvi mester volt. 1803—1813. Barabás József, 1813—1817. Hatházi János. Muzsnába ment innen. 1817—1850. Csiki József. Alatta építik a templomot s tornyot. 1850—1857. Sándor Lajos, aki jelenleg is él Városhalván, 1857—1865. Domokos Aron, most nyug. lelkész. 1865—1879. Vas István, most szt.-péteri pap. 1879—1890. Varga Zsigmond, most nyugalomban; s 1890-től Kovács Imre. Mesterei ez egyházközségnek nem voltak. A pap egyszersmind énekvezér s tanító is volt. Van ugyan említés az 1789-iki Gen. Vis. jegyzőkönyvében a mesterekről, de hogy kik voltak azok, nem lehet tudni. Az újabb időben a jobb énekesek közül többen megtanultak orgonázni s ezek alkalmaztattak énekvezérékül. 1850—57-ig Deák István volt az énekvezér, a ki jelenleg Lókodban van, mint községi tanító. 1857-től Lőrincz András viszi az énekvezéri teendőket.

A curátorok neveit és működésük éveit 1744-től pontosan lehet tudni. 1744—46. Tamás István, 1746—49. Deák János, 1749—50. Vas Mihály, 1750—51. Deák János, 1751—53. Lőrincz András, 1753—58. Deák István, 1758—60. Rác Mihály, 1760—62. Deák István, 1762—64. Rác Mihály, 1764—66. Lakatos András, 1766—67. Deák Mihály, 1767—72. Vas Mihály, 1772—78. Nagyobb Deák

¹⁾ Végh Mihály: A ravai unitárius ekklesia tört. Ker. Magy. 1890.

András, 1778—80. id. Deák János, 1780—83. Lakatos András, 1783—84. Lőrincz András, 1784—91. Rác Péter, 1791—95. Rác János, 1795—98. Deák Ferencz, 1798—99. ifj. Lakatos András, 1799—1801. Deák Ferencz, 1801—1803. Rác Péter, 1803—08. Deák György, 1808—1812. Koncz József, 1812—14. Deák György, 1813—15, Lőrincz István, 1815—18. Koncz József, 1818—27. Rác János, 1827—28. Deák György, 1828—32. Vas Mihály, 1832—34. Koncz József, 1834—46. Lakatos András, 1846—49. Rác Péter, 1849—54. Koncz József, 1854—56. Rác Mózes, 1856—58. Rác György, 1858—1878. Lőrincz Mihály, 1878—84. Koncz Ferencz, 1884—89. Gergely Lajos, 1889—93. ifj. Lőrincz István és 1893-tól Gergely Lajos. Különösen érdemet szerzett ezek között Lőrincz Mihály, ki 20 évig vitte lelkiismeretes buzgósággal e tisztét.

Lélek szám.

A Gen. Vis. alkalmával a lélekszám mindig fel volt véve; így 1749-ben volt 87 lélekszám, 1762-ben 94, 1789-ben 97, 1827-ben 117. 1851-ben 216. Ma pontos felszámítás szerint 368 a lélekszám.

A fönnebbieken adám homoród-keményfalvi egyházközségünk történeti leírását, a lehetőleg adatok alapján állítva össze. Vajha ennek szebb jövőjét, — mert a multak viszontagságait tartva szem előtt, erre kilátásunk van, — a hivek buzgósága s ebből eredő elhatározott akarateréje egy oly szilárd alap megteremtésével biztosítaná, a melyen fönállhatása örökre biztosítva lenne! Tekintve az elődök szorgalmát, áldozatkészségét, reményünk lehet, hogy a már szóba hozott kepmegváltási alapot le fogja tenni, hogy ez által egy rég óhajtott vágya, — a rendes kántori állomás is szerveztessék.

KOVÁCS IMRE.

Unitárius történetírás és Kálvinorthodoxia

Első Rész.

Családügy és orthodox politika.

III. Fejezet.

(Folytatás.)

Készakarva nem vontuk e kérdés tárgyalásánál magát az unitárizmust vizsgálódásunk körébe, a XVI. sz.-ban föllendült szabad gondolkozás e legnemesebb hajtását az evangéliumi kereszténységben, mely épen Kálvin erőszakos fellépése következtében szakadt külön a visszafejlődésnek indult protestáns orthodoxyától s melynek éltető levegője épen az a pokolra kárhozottatott lelkiismereti szabadság, melyet a kegyes genfi tábor minden áron sírba tett volna. Ki Dávid, Dudich, Karádi, Palaeolog, Socini, Sommer, Franken, Bogáthi F. Miklós, Válaszuti és Enyedi György munkáival ismerős,¹⁾ az csak álmélgodó csudálkodással telhetik el a vakbuzgóság azon együgyű fogásán, mely a „dicső, magasztos jellemű“ Kálvint nem kívánja ugyan épen „szentnek“ tekinteni, de azért egyenesen a Krisztus mellé állítja őt s minden szembetűnő „gyarlóságát“ vakmerően az ő korára háritána.

Nem mutattunk rá ezenkívül Cseh-, Morva- és Lengyelország, Szilézia, Holland és Erdély példájára sem, hol a Genfből elűzött szabad gondolkozók szabad menedéket találtak a XVI. sz. folyamán. I. Ferdinánd és II. Miksa többi országairól sem szólottunk, hol a Kálvintól üldözött eretnekek bizony semmivel sem állottak alább a közvélemény szemében a „Kálvini ördögségnél.“ (Warga: Ker. egyh. tört. II. 128.) Németország keresztényiesb szellemű hittudósairól is hallgatunk, kik közül Luther szelídségéről maga Révész is elismerőleg nyilatkozik s kinek utódait csak a nagy Kálvin példája tanította

¹⁾ Ezúttal csak Válaszuti néhány szavára kívánunk rámutatni, ki Skarica őszinte kijelentésére („Bizony mifelénk titeket annyira gyűlölnék, kővel is készek volnának agyon verni“) így felelt:

— Ti miattatok és a ti hozzánk való kegyetlenségtok miatt vagyon ez a községben, *kik a bárányokból is farkasokat csináltak*, melyért nagy számat adtok Istennek. Nem úgy kellene ennek lenni; hanem ha mi közöttünk, írástudók között, találatnék is valami cikkely, melyben különbség volna, a községet szelídségre kellene iteni és szoktatni . . . Ez volna a kereszténységnek rendi, hogy szelídséggel egymással beszélgessenek és szép renddel való tanúlással egymástól kérdezködjenek. *Unitáriusok Magyarországon.* 184. l.

meg a pallos és máglya használatára. (Lásd *Révésznel*: 198.) Már a felhozottak után is bátran kimondhatni véljük vizsgálódásunk eredményét: aligha van kellő alapja annak az orthodox vélekedésnek, hogy az összes XVI. sz.-i protestantismus szellemében vitette volna Kálvin máglyára Servetet.¹⁾

Ámde ha jobban fontolóra vesszük a dolgot, orthodox aainak mégis lehet némi kis részben igazuk: Kálvin igenis a XVI. sz. szellemében juttatta máglyára áldozatát, ha a XVI. sz.-ban szemeinket egyoldalún csupán csak a kath. inquisitóra s kizárólag a legbigottabb kath. közvéleményre szegezzük.

A protestánsoknál, mint már nem egyszer hangsúlyoztuk, mind- eddig nem volt szokásban máglyára küldeni a gondolkodó philosophusokat. A nagy Kálvin elismert tekintélye hozhatta csak be ez üdvös újítást. Az igaz, hogy börtönben sanyargattak itt-ott, sőt le is fejeztek a polgári hatóság mint néplázító, közveszélyes egyént, mint az akkori idők anarchistáját, rövid úton perbe fogott; de még az ilyeneknek is szokottabb büntetése megintés vagy száműzetés volt. Ezért látjuk azt a sajtószertű jelenséget, hogy irataiban maga Kálvin elhitetni szeretné olvasóival, hogy Servet tulajdonképp egy rossz anabaptista volt.²⁾ Az ilyen fanatikus közcsendháborítók közt szerette volna elegyíteni őt akkor is, midőn a per folyamán minden áron csak pallosra ítéltette volna. Ámde a genfi tanács együgyűsége, mely nem tudott különbséget találni katolikus és protestáns inquisitio között, s talán a kijátszott libertinek bosszúja keresztül húzta ez eszes számítást: a jámbor civisek egész nyíltan a katolikus inquisitiohoz csatlakoztak, melynek útbaigazító irataiért nem szégyenltek elébb a viennei eretneküldöző kir. törvényszékhez is folyamodni. S „rendületlen következetességű“ Kálvinunk, a mint nem tehette jóvá a tekintélyébe kerülő baklövést, legott kész szívvel levonta a nevére száradó gyászeset minden consequentiáját s nyomban messze előhaladt az orthodoxia szerencsésen föllelt ösvényén a jól ismert római tájak felé: az ő „csudálatos ép és jó érzékével“ szentesítette a legelső

¹⁾ A nagy Luther így ítélte a XVI. sz.-ban az eretneküldözés Kálvin-féle eljárásáról:

— Nem tűzzel, hanem az Irással kell az eretnekeket meggyőzni. Ha talentumos embernek kellene tartanunk azt, ki az eretnekeket érvek helyett tűzzel győzi meg, *akkor a hóhér volna a világ legnagyobb tudósa*. Csak máglyára kellene kötni az ellenfél, miután előbb erőszakkal hatalmunkba ejtettük. (*Paul Janet*: A politikai tudomány tört. Bpest. 1892. II. 157.) Később az anabaptistáktól szenvedett sok bosszúság eltérítette némileg ez elvektől, de üldöző nem vált belőle soha; bár mellette a Kálvin „szelid“ Melanchthonja erre is mutatott hajlandóságot.

²⁾ „Servetus egy az ő főfő mesterik közül.“ (*Instit.* IV. kv. XVI. 29.) „Servetus nem utolsó az anabaptisták között, sőt fő mestere ez gyülevész porontynak.“ (*U. o.* 31.) Azt talán mondanunk sem kell, hogy Servet bűnei lajstromában, az ítéletben, szó sincsen ezekről. Mosheim kimutatja, hogy Kálvin a Servet leveleit is nem egy tekintetben meghamisította a világ előtt. *Neue Nachrichten* 80.

sorban ellene irányúlható eretneküldözést és a szabad vizsgálódás „európai értékű“ bajnoka életbe léptette a protestáns inquisitiót.

Hogy azonban minden oldalról megvilágítva legyen e nálunk sokáig homályban tartott kérdés, azt is szükség a fennebbiek után kiemelnünk, hogy a genfi új inquisitor korántsem alkalmazkodott mindenben a XVI. sz. katolikusainak felfogásához. Hogy elkobozta áldozata vagyonát (v. ö. Lecky: II. 40.); hogy a legkegyetlenebb eszközökkel kínoztatta és sanyargatta oly barbár módon, minővel a régi görögök csak a hazaárulókkal s a pogány rómaiak ez embernek nem nézett rabszolgákkal szoktak elbánni (Lecky: I. 378. 379.), hogy megtérés esetén a menekülés reményét csillogtatta előtte és lelkeszt adott melléje, ki a netaláni bűnbánót elcsábítsa meggyőződésétől (*Bpesti Szemle*, XVII. kt. 362); hogy csendes tűzön süttette meg a megátalkodott eretneket, vagyis „megperzselte“, mint Geleji Katona gonosz kárörömmel mondja, azon kegyes czélt tartva szem előtt, hogy a bűnbánatra minél több ideje maradjon s a példáján okuló nézők az örök kárhozatnak kínjait tanúságosan szemlélhessék (Lecky: I. 373. 377. II. 37. 38.): mindezt egészen Szent Domonkos szelleméhez híven cselekedte. De, fájdalom! ki kell emellett azt is jelentenünk, hogy a kath. inquisitio kegyes szelleme tiltotta azt a könynyen félreérthető megfélemlítést, hogy egyházi rend maga fogja vagy fogassa el az eretneket s magát vigyázatlanul annyira beleártsa a pör folyamába, hogy a világ előtt a bűnös halálának okozója gyanánt szerepelhessen. (Lecky: II. 27. 33. 120. stb.) E finom megkülönböztetés kedvéért látjuk a mosakodó Kálvint oly erősen tiltakozni, hogy ő csak egy árva szót is szólott volna az egész törvénykezés folyamán a halálbüntetésről: ő, a ki maga fogatta *vasárnap* el a gonosz eretneket s másnap már a saját vallató pontjaival főbenjáró bűnpört indított ellene s mind Farelhez, mind Sulzerhez, mind Bullingerhez s mind a frankfurti papokhoz írt leveleiben kifejezte azon biztató reménységét, hogy az engedelmes tanácscsal majd sikerülni fog érdeme szerint halálra ítéltetni őt. A „következetes“ Kálvin saját döntő föllépésének, bár utólagosan, olyan szerény mértékre leszállításával kétségkívül áldozatot hozott úgy a korabeli kath. közvéleménynek, mint másfelől dicsőült előképe, Szent Ágoston szellemének, ki szintén tiltotta és kárhoztatta a halálos üldözést s csak az excommunicatiótól várta az eretnekek megjavítását. (Lecky: II. 25.)

A fennebbiekhez csak annyi hozzáadni valónk van még, hogy a XVI. sz.-ban a felvilágosultabb katolikusok mind a humanizmus s mind a kereszténység szempontjából egyaránt ellene voltak a véres üldözésnek; sőt elítélték még azután is, hogy magok a protestáns orthodoxok Krisztusnak tetsző áldozatként dicsőítették az addig csak visszaélésképen fel-fellobogó máglyát.¹⁾ Morus Tamás, Macchiavelli,

¹⁾ Beza Servet kivégzése után „a vallást fenyegető veszély láttára“ Kálvin példája után szintén könyvet írt az eretnekek ellen. E könyvében nyíltan kimondja: Nem abból az ábrándos czélből bünteti a hatóság az eretneket, hogy megjavuljon, hanem hogy ezzel *Istent szolgálja s a Frűt imádja*. (Ut magistratus Deo serviant et Filium osculentur. *Paul Janet*: Polit. tud. tört. II. 174)

Montaigne, Bodin, Mornay, La Noue, Pasquier, Pithou, La Boétie, Charron stb. majd mind e felekezetből valók, kik felszólalnak a XVI. sz. folyamán a vallásszabadság érdekében. (Lásd *Paul Janet*: Polit. tud. tört. II. kt.) Sőt még az igazhitűség hazájában, a pápai tartományokban is annyira elterjedt az uralkodó egyház elleni mozgalom, hogy nem tartották művelt embernek (galant huomo) azt, ki valamely eretnek tant nem védelmezett. (*Warga*: II. 314.) Nápolyban a spanyol hitbuzgóság nem tudta felállítani a hitnyomozó törvényszéket; minden újabb kísérletök megtört a nép makacs ellenállásán. (*Lecky*: II. 121. 125.) Rómában az 1542-ben újból életbe léptetett inquisitio áldozatok tekintetében távolról sem versenyzett a Kálvin alatt szintén ekkor buzgón működni kezdő genfi polgári törvényszékkel; ²⁾ Ferrarában jó ideig akadály nélkül terjedhetett a protestántizmus; Velenczében, az olasz inquisitio egyik székhelyén, maig fenmaradhott a XVI. sz.-ban alakult eretnek egyház. (*Warga*: II. 315. 318. 320.) Ugyancsak Olaszország számos helyén, Calabriában, Piemontban, békén élt a nagyszámú valdens hitközség mindaddig, míg eszökbé nem jutott a katolicizmusnak írtó háborút izenő kálvinizmushoz csatlakozni, mely szerencsétlen lépés 1560-ban csaknem teljes kiirtásukat vonta maga után. (*U. o.* 319.) Másik oldalon a leg-hitelesebb tanú, maga Kálvin bizonyítja előttünk, hogy a francia kath. papság mily keveset törődött a legnyilvánvalóbb eretnekségekkel is, csak az egyház iránti külső engedelmességet fel ne mondják. (*Instit.* Kálv. levele. b3.) Láttuk, hogy magát Servetet e papok ségélyezték tudós vizsgálódásaiban. Ugyancsak ők nyitottak utat az inquisitio börtönéből való szabadulásra is. Az eretnek Kálvin is sokáig barátságban élt közöttük, mígnem saját feleinek kihívó magaviselete fölszította a bigottabb ellenpártiak dühét s jó magát mind Olasz-, mind Franciaországból menekülni kényszerítette. (*Révész*: 14—37.)

Ha mindezeket tekintetbe vesszük, Európának csak egy, nem épen utolsó szöglete marad, mely jámbor orthodoxaink szemében az „európai értékű reformator“ keresett türelmetlenségi szellemét kellően képviseli, sőt ha úgy tetszik, akár ki is menti a XVI. sz.-ban. E bol-

Nem csoda, hogy ilyenek láttára Castello felkiált, hogy e szent barbárok az ó-kori véres emberáldozatokat akarják visszaállítani: „Isten nagyobb dicsőségére.“

Beza e munkáját ma kevesen ismerik. A protestánsok óvatosságból tőlük kitelhetőleg megsemmisítették, mert veszedelmes fegyvert szolgáltatott ellenök. Bajos is érteni, mondja Janet, mikép jelenhetett meg épen abban az időben. Mint egy riadó, harcra hívta az eretnekeket és a katolicizmust is. Servet halála első véres tette annak az egyháznak, mely eddig saját életéért küzdött, most pedig parancsolni készült és elnyomására másoknak. Beza és Kálvin eretneküldöző könyvének megjelenésével a reformatio nemcsak a katolikusokkal, hanem a szabad gondolkozókkal is szakított, kik híj szövetségesüknek nézték eddig a protestánsokat. (V. ö. *Paul Janet*: II. 176.)

²⁾ „Hogy az inquisitio Rómában oly kevés vért ontott, az az olasz szellem irányának tulajdonítandó. Csak négy emberre emlékszem, a kit ott égettek meg: Bruno, Du Chesne, egyet Scaliger említ és Bresciai Arnold.“ *Lecky*: II. 126. — Ötödik Enzinas. (*Warga*: II. 323.) Hatodik Palaeolog Jakab, a kolozsvári unitár. főiskola egykori tanára. (*Sand.* Bibliothec. Antitrin.)

dog vidék a manchai lovag országa — Spanyolország, hol sem a reformatio, sem a renaissance nem tudta lerombolni a tisztas közép-kort sem a vallásos gondolkozás terén, sem valamely más tekintetben. Valóban a szent kath. inquisitio a Fülöpök országában ép' olyan nemzeti intézménynyé válhatott,¹⁾ mint később a prot. hitüldözés a kálvinista Skóciában. (*Buckle*: VII—IX. kt.) Alig egy-két ezer spanyolt látunk, kik a kereszténység örök igazságaiért a XVI. sz.-ban életüket kockáztatták. Ellenben az a buzgó valladolídi főnemes, ki egymaga vágta és hordta össze a fát két leánya számára, sőt maga gyújtotta meg alattuk a szent máglyát, nagy lelki megnyugvással gondolhatott arra, hogy az ilyfajta kegyességet nemcsak Rómában, hanem még a hitetlen Genfben is az ő Abrahámmal veteledő kegyes érdeme szerint méltatják. (*Warga*: II. 324. V. ö. *Lecky*: II. 57—62.) Ugyancsak a spanyol hitbuzgóság meglepéssel fogadhatta, hogy Arbuez és Torquemada, e két legkegyesebb inquisitor atya, a XIX. sz.-ban szentekké avattassanak. Mit szólnak hozzá Kálvint *ugyanezzel a korszellemmel kimenteni törekvő nem kevésbé kegyes orthodox atyáinkfiai?* . . .

Ime mily szép logikai — virágos kertbe vezet azon legsikamlósabb elv, melyet hitbuzgó Révészünk tudós példája után indulva, a pápaság arany igájában görnyedő XIV. és XV-ik sz.-ot az újvilágkezdő XVI-ikkal összetévesztve, még komolyabb történetíró is jónak lát alkalmazni nagyérdemű munkájában.

— Ezen kegyetlenséggel határos *szigorúság* azon árny, mely a *minden tekintetben nagy* férfiú dicsőségét nem engedi homálytalan fényben ragyogni. *Nagy ember volt, nagy volt az árnyéka is* . . . Ha méltányosan akarjuk megítélni, *nem szabad* kora keretéből kivenni s a *jelenkor mértékével mérni* őt; *nem szabad feledni, hogy rendkívüli eredményt csak rendkívüli eszközökkel lehet elérni.* (*Warga*: Ker. egyház tört. II. 119.)

A cél tehát szentesíti ma is az eszközöket! Csalódásig ugyanazon korszellem, mely a Macchiavellit szülő XV-ik sz.-ból egyesek lelkében fönmaradt s még ma is életre kél, hogy a középkor babonáit védő Torquemadát szentté avassa.²⁾ Ugyanez a modern író Ser-

¹⁾ *Lecky*: II. 124. 1559. máj. 21-én tartatott az első Auto-da-Fé. A nép csak úgy tódult azokra, mint a bikaviadalokra, melyeket még ma is szűz Mária tiszteletére szoktak tartani. (*Lecky*: I. 351. *Warga*: II. 323.) A spanyol inquisitorokról így nyilatkozik egy anglikán pap: „A barcellonai testület becsületére legyen mondva, annak minden tagja szavatartó ember és a legtöbb kítűnő emberbarát volt.” (*Buckle*: II. 17. 112.)

²⁾ Állítsuk szembe, hogy tisztán láthassunk, a fent kimondott szép elvet az ő törvényes atyjának, Macchiavellinek, nézeteit, ki a testvérgyilkos Romulusról így ítélt: „Okos elme nem kárhoztathat azért valamely kiváló embert, mert *szokatlan eszközzel mozdított elő oly lényeges* ügyet, minő egy köztársaság alapítása. Ha cselekedete miatt vádolnunk kell is, *célja miatt ki kell őt mentenünk.* Az *üdvös eredmény mindig megbocsáttatja a cselekedetet* és Romulussal is így vagyunk.”

Kleomenesről, Spárta Kálvinjáról, pedig így nyilatkozik: „Jól ismerte az embereket és megértve becsvágyuk természetét, belátta, hogy ő nem lehet mindekié, a míg egyesek érdekei ellen harcolnia kell. *Megrágradván tehát a kí-*

vet eseténél ily orthodox stílusban nyilatkozik: „Én nem tudom védni, nem merem (Kálvint) elítélni.“ Álljon tehát itt a hivatását félreismerő történetíró fölbátorítására annak a francia írónak higgadt ítélete, ki közvetlen közelből szemlélvén Kálvin múlt nagyságát, magáról az eretnekégetésről ily szabadon nyilatkozik:

— A mi Servet Mihályt illeti, fájdalom, czáfolhatatlanul igaz, hogy Kálvin őt gondolatában már hét évvel előbb halálra ítélte, mintsem tényleg perbe fogatta. Hiába igyekeztek tanítványai tisztára mosni őt attól a bűntől, hogy előre elgondolta s megfontolta magában ez ember meggyilkolását, a ki nem tett mást, mint hogy a reformatio közös jogával élt. Kálvin már 1546-ban elárulta magát levelében, mikor meghallotta, hogy Šervet Genfben szándékozik... Az elővégzet tanának felállítója hét évvel előre végrehajtotta az állítólagos istenítéletet, oly bizonyosan lehetetlennek tartotta, hogy az, a kinek kárhozata el van végezve, megtérhessen! *Ha nem szolgálna mentségeül Kálvinnak a meggyőződés jóhiszemősége, valóban ez a hittudós-hóhér, a ki világi karhatalommal gyújtotta Servet alá a máglyát, alatta állana az emberi nem gyűlöletének és megvetésének.* (Nisard: Francia irod. tört. I. 313. 314.)

„Ha nem szolgálna mentségeül Kálvinnak a meggyőződés jóhiszemősége...“ Ez utolsó legvékonyabb fátyol föllebbentésére hadd álljon itt egy néhány „argumentum ad hominem“, melyeket pusztán csak orthodox aai kedvéért közlünk.

Kálvin minden kétségen kívül megvetette a kath. inquisitiót; lelkéből utálta eljárását mindaddig, míg jónak nem látta fölhasználni saját céljaira. Már első irodalmi művében (*De clementia*) az általános vallásszabadság érdekeit védi, még mint katolikus. „E mű tulajdonképp reform-röpirat akart lenni, célja volt igazolni a vallástürelmet“, mondja Szász K. (*Bpesti Szemle*. XVII. 214.) Hasonló czélzattal írta később híres levelét a francia királyhoz, mint már a reformatio híve. Az *Institutio* első kiadásaiban is határozottan a lelkiismeret szabadsága mellett tör lándsát, mint kimutatta ezt korábban Castellio s legújabbban Porter.¹⁾ Ugyanez időtájt írja Butzernek a kö-

nálkozó alkalmat, meggyilkoltatta az ephorokat és mindazokat, kik terveinek útját állhatnák; azután pedig tökéletesen helyreállította Lykurgos törvényeit.“

A genfi reformatio kegyetlenkedésének pedig ily találó megfejtését adja: Bárki kerekedik fölül, sikerét az új rend ellenségeire mért valamely rettenetes csapással kell megszállírdítania. E szigorra főképp a szabad kormányzat megalapításánál van szükség, mert az ilyennek rendszerint sok az ellensége, kevés a barátja. (*Paul Janet*. Polit. tud. tört. II. 26. 27. 34.)

Ime a renaissance pogányzerű emberének, mely még mitsem tud Krisztus elveiről vagy rég megtagadta azokat, merész, rideg körvonalai. További fejtegetésüket orthodox aaira bízunk; csak még Szász Károly mélyértelmű megjegyzését vetjük hozzájuk: „Nem tarthatjuk Kálvint a XVI. sz. legkeresztényibb emberének s nem fogadhatjuk el őt bármely korbéli kereszténység magas példányképeül.“ *Budapesti Szemle*. XVII. 244.

¹⁾ *Servetus and Calvin*. 59. Kálvin az *Institutio* első kiadásaiban intéssel, tanítással, az Urhoz való könyörgéssel térítene az egyházba a hit ellenségeit s határozottan ellene nyilatkozik a fegyveres üldözésnek. 1554-ki kiadásában (cap. VIII. 193. p. 459. edit. Ad. et Joh. Riveriis) már sokat változtat ugyane helyen, mint az Molnár fordításában IV. kv. XII. r. 10. cikkely végén olvasható. Bár még most is eléggé elítéli abban saját eljárását Servet ellen.

vetkező nevezetes vallomást: „*Számos és nagy hibáim ellen nem kellett oly ádáz harczot kiállanom, mint a minővel türelmetlenségemet igyekeztem legyőzni.*“ (*Warga*: II. 121.) Bezzeg szabad folyást engedett e pusztán egyéni s tehát nem a már felvilágosult korszakban gyökerező indulatának akkor, midőn a „veszedelmes mérgű“ philosophusok magát a hasonlíthatatlan *Institutiót* merték megtámadni. „Én pedig azt sok időtől fogva és gyakorta vöttem eszembe, hogy mindenekben, a kik oly makacson űzik a szóban valló villongást, mindenkor valami titkos mérég vagyon elrejtve... *Mely ő vakmerőségeknek boldogtalan kimeneteli által illik minékünk megintettetnünk*, hogy e dolgban sokkal inkább együgyű értelmességet kövessünk.“ (*Instit.* I. kv. XIII. 5. és 21.) S ha már most ez 1559-beli őszinte fenyegetéssel szembe állítjuk a Trie és Sulzer előtt korábban elhangzott nem kevésbé őszinte beismeréseket (a protestánsok tanítással kötelesek megjavítani az eretnekséget és nem fegyverrel üldözni azt; semmi se volna összeférhetetlenebb, mint utánozni részükről a katolikusok zabolátlan dühösségét, *Porter*: 13. 26. *Révész*: 177.), — mindezek, ha kellően figyelembe vesszük, aligha nyújtanak elegendő alapot a Nisard által fölvetett jóhiszeműség elfogadására.

Menjünk tovább! Az a legbizonyosabb, hogy Kálvin nem bigott katolikus módon gondolkozott a hitüldözésről. Meggyőzőn mutatja ezt az a tény, hogy 1546-ban egy szóval sem bátorítja az ajánlkozó Servetet, hogy baráti látogatásra Genfbe jöjjön. (*Révész*: 175.) A furfangos módon Frelonhoz juttatott kézalatti felbízgatás azonban veszélytelen úttal kecsegteti őt. E nem épen finom ravasság, úgy látszik, Kálvinnak nemzeties jellemvonásai közé tartozott. Ha nem csalódunk, szabad kezét akart nyerni, hogy benső barátai előtt hangoztatott kegyes fenyegetését beválthassa. Ezért nem kötötte le Servet előtt szavát írásban az ő gyöngéd lelkiismerete, pedig nagyon is jól ismerhette a konstánzi zsinat határozatát: „Bárki ígért is biztonlétet az eretnekeknek, nem köteles ígéretének megtartására; hármennyire legyen is lekötelezve.“ A genfi reformator felállított elve pedig ennek ellenében így hangzik: „Ez legyen az első regula a fogadástételekben, hogy semmi fogadásra ne bocsássuk magunkat; hanem ha előbb a lelkiismeret bizonynyal elvégezte, hogy semmit nem akar vakmerőségből próbálni.“ (*Institutio.* IV. kv. XIII. 2.) E lényeges különbség a kétféle kegyességű felfogásban nem kevésbé alkalmas a Nisard szerinti jóhiszeműség megingatására.

Hét évvel később a „tudományokban járatlan“ (*Bpesti Szemle*, XVII. 237.) Trie segélyével igyekszik Kálvin rég forralt bosszútervét megvalósítani. Elárulják ketten Servetet a lyoni kath. inquisitiónak. Vajon föltehetjük ezt arról a férfúró, a ki neveltetését és majd minden tudományát a kath. barátoktól nyerte?!) Vajon képes volt a

1) Midőn az *Institutio* II-ik könyvében az esetről, eredendő bűnről, szolga akaratról, eleve elrendelésről stb. írva mindazon tanokat kifejti, melyeket újabb időben neki tulajdonítanak, többek közt ezt mondja: „Innen bizonynyal megismerhetik a ker. olvasók, hogy *semmi újságot nem hozok elő*; hanem a mit Sz. Ágoston régenten, minden istenfélő keresztyéneknek egyező értelmekből írt és

nagy Kálvin ily alantjáró cselekedetre? Porter a levelezést napvilágra hozó Artigny, Mosheim és Dyer után kilencz meggyőző okkal világítja meg a genfi főpap jellemző intrikáját. Szász Károly más források után szintén hitelt ad e czimboraságnak s egyáltalán nincs elragadtatva hősének személyes tulajdonságai által. Warga Lajos pedig ily szeretetreméltón nyilatkozik az ő „minden tekintetben nagy“ Kálvinja ifjúkoráról: „Tanulótársai *Accusativus*-nak gúnyolták az ellenük mindegyre *vádaskodó Jánost*.“ (*Ker. egyh. tört.* II. 119.)

Mehetünk tovább! Trie folytatja leleplezéseit. Elküldi a fő inquisitornak Servet 27 magánlevelét, miket Kálvin saját szavai szerint, csak „vonakodva nyújtott neki át.“ (*Bpesti Szemle.* XVII. 237. *Révész:* 177.) Tehát Kálvin nagyon is jól ismerte lépése mivoltát. De vajon fel tudta ő fogni abban a sötét XVI. sz.-ban, hogy e tétével megsértette úgy a baráti bizalom, mint a levéltitok szentségét, mit Gibbon, Mosheim, Szász K. megbotránkozva emlegetnek s csak a debreczeni történetíró nem akar meglátni. Bezzeg nem ily tartózkodó volt a mi figyelmes Révészünk, mikor egynéhány lappal előbb Troilet hasonló módon járt el Kálvin „bizalmas baráti leveleivel“; nem késik azonnal „bosszút“, „aljas eszközt“, „aljas megtámadást“ mit emlegetni. Ugyanakkor szerinte Kálvin egyik barátja is „szemére hányta az illetőknek, mily tisztátalan már forrására és eszközeire nézve e megtámadás.“ (*Révész:* 143. 144.) Ily erős kifakadás oly körültekintő írótól bizony nem volna ügyünkben utolsó bizonyosság. De hogy mi magunk is visszatérjünk Révészünk után a XVI. sz.-ba, magát Kálvint Servet halála után másfél évvel ily sokat mondó panasza halljuk fakadni az ő részvevő Bullingere előtt: „*Zebedaeus litteras ante annos quindecim, Argentorati quum essem, privatim missas perfide vulgaverat.*“ (*Trechsel.* I. 202.) Lám, lám, mily közel áll még e tekintetben is orthodoxaink ócsárolt XVI. sz.-a a mi dicső XIX-ikünkhez!

Ám szívesen mellőzzük a leszámolásnál ezt az inquisitíóval üzőtt benső barátkozást, mit maga Kálvin később jónak látott megtagadni; de nem tagadhatja el a békésen átütő hajdani jóbarát elfogatását. Mintegy dicsekedni halljuk őt azzal, hogy egyenesen maga lépett föl ellene; hanem azért mégis vádlóul egy bérelt szolgáját látjuk előállani. Ámde ő, a nagy kérkedő, írta meg a vallató pontokat; ő volt a feladó, a vádló, az informáló és a tanú — mindez egy személyben! A maga alkotta törvények szerint a vádlotthoz ha-

tanított és *annakutána majd ezer esztendeig megtartatott a barátok klastromai-ban.*“ (II. kv. III. 5.)

Különös ellentétben áll ezzel a kijelentéssel „rendületlen következetességű“ Kálvinunknak a IV-ik könyvben olvasható következő nyilatkozata: „Azt állítjuk azért immár, hogy nem áll az egyházi szolgálknak szabad akarattal, hogy új tudományt koholjanak.“ Egyedül Jézus tanítása és az Isten ígéje mellett kell megállaniok. Még Szent Pál sem uralkodhatik az ő hitökön stb. stb. (IV. kv. VIII. 9. — V. ö. IV. kv. VIII. 7. és 13. X. 7. és 17. stb.)

. . . Ma már ezzel szemben minden „káplánka“ tudja, hogy Sz. Ágoston fennebb felsorolt tanai épen Pál apostolnak egy-két homályos helyén alapulnak s maga Jézus sohasem tanította azokat.

sonlóan ő neki is fogságba kellett volna mennie, hogy onnan bizonyítsa be a főbenjáró vádak igazságát. A debreczeni történetírónak egyetlen hibáztató szava sincs a legvilágosabb törvényszegésre. Vajon a „jóhiszemű“ Kálvin az ilyen könnyed eljárásról maga is oly könnyedén gondolkozott? A pápistákkal szemben legalább kimondja hímezés nélkül:

— Mit kelljen embernek tenni az ilyen bestiákkal, a kik oly közértelem nélkül valók, hogy a törvényből azt excipiálják és fogják ki, a melyért az a törvény kiváltképen szereztetett! . . . Ez a kellemes törvényt magyarázó (nem tudom, hogyha gonoszságból avagy tudatlanságból-e) az Róma városát ki akarja vonni a közönséges törvény alól. (*Institutio*. IV. kv. VII. 9.)

Elég kemény szavak ezek! De vajon a nagy Kálvin az itt megelt szurós szálkát csak a kath. papok szemében tudta volna meglátni?

— Azt költik a törvényt szerzők, hogy az ő törvényök szabadságnak törvénye; kedves az ő igájok és az ő terhök könnyű: ki nem látja pedig, hogy merő hazugok? Ő magok ugyan semmi nehézségét sem érzik az ő törvényöknek; mert mind az ő maguk törvényét s mind az Istenét bátran és gunyosan megvetik. (*Institutio*: IV. kv. X. 2. Vesd össze: II. kv. VIII. 6. hol szintén hasonló szellemben nyilatkozik.)

E „kellemes törvényt magyarázat“ után mindenki megvárta volna, hogy Kálvin maga helyett ne házi cselédét állítsa elő, hanem méltó helyettesről gondoskodjék a „lelki renden valók“ közül. Azonban készséggel elejtjük az itt emelhető vádat, mert maga a nagy Kálvin is épen ily elnéző e tekintetben a kath. klerus iránt, kik a XVI. sz.-ban nem ritkán még busás papi javadalmakhoz is juttatták érdemes szakácsaikat:

— Elhallgatom azt, hogy az illetén praebendák nagy gyakorta borbélyoknak, *szukácsoknak*, öszvérhajtóknak és ezekhez hasonló kocziporoknak (ingyenélő) jutalmok és feltiszteltetések légyenek. . . A kik áron vették meg azt, vagy *rút szolgálattal tették szerét!* (*Institutio*. IV. kv. V. 6.)

Vajon miért nem állította Kálvin a perbe fogott eretneket egyenesen a konsistorium elé, hová „vétkenél“ fogva tartozott? (*Bpesti Szemle*. XVII. 233. 234. V. ö. *Instit.* IV. kv. XII. 4. stb.) Megtudjuk ezt ő magától szintén elég világosan:

— Mert az anyaszentegyháznak nincs fegyverhatalma, a melylyel büntessen és zabolázzon; nincs *tömlöcze*; nincsen egyéb büntetésre ereje, a melylyel a világi hatóság szokott élni. Annakutánna nem keresi azt az anyaszentegyház, hogy a ki vétkezett, üstökön fogva vonattassék a büntetésre; hanem hogy. . . a poenitentiára örömet előálljon. (*Institutio*. IV. kv. XI. 3. Vesd össze: 5.)

Igy tehát nem lett volna a kegyes főpásztornak elegendő hatalma, hogy áldozatával csupán az egyházi rendtartások segélyével kénye-kedve szerint elbánhasson?

-- A szent püspökök az ő hatáskörükben nem birságotlással, fog-

sággal avagy egyéb világi büntetéssel éltek,¹⁾ hanem *a mint hozzájuk illett, egyedül csak az Isten igéjével*. Mert nincsen az egyháznak keményebb bosszúállása, sem hatalmasb menyköve, mint a kirekesztés, avagy a kiátkozás. (*Institutio*. IV. kv. XI. 5.)

Hát a világi hatalom adott Genfben Kálvin híveinek kellő módot és alkalmat arra, hogy ellenségeiket eltehessék láb alól?

— A szelidség és mértékletesség nem akadályozza meg, hogy ők *a barátság megsértése nélkül* az ő ellenségek ellen a világi hatóság segédelmével ne éljenek az ő jószágoknak megtartására; avagy hogy ők *a közönséges haszonért* az ártalmas gonosz embert elő nem vonhatnák, a mely semmi egyéb eszközzel, hanem halál által jobbíthatatnék meg. (*Institutio*. IV. kv. XX. 20.)

Vajon volt-e joga a genfi lelkésznek, hogy az állítólagos vétkest a hatóságnak kezébe juttassa, eltekinve a *barátság megsértése* mellett attól is, hogy az külföldi alattvaló?

— Azt mondom én, így felel Kálvin, hogy a mint a hatóságnak büntetéssel és fenyítéssel kell a botránkozásokat az anyaszentegyházból kitisztítani; viszont az egyházi szolga is segítő kezét nyujtsa a hatóságnak, hogy oly sokan ne vétkezzenek. Akképen kell egymással tartaniok, hogy egyik a másíknak segítségére legyen és ne bántására.²⁾ (*Institutio*. IV. kv. XI. 3.)

S ugyan mi lett volna kötelessége Kálvinunknak e megadott joggal szemben is, mint kegyes lelkípásztornak?

— Ugy kellene bizonyára a keresztyéneknek magukat viselniök, hogy mindenkor *az önnön jussok mellől inkább elálljanak*, hogynem mint az ítélet elejébe járuljanak; honnan nem egy könnyen mehetnek el az atyafiak ellen való felindulás és haragra való gerjedés nélkül.³⁾ (*Institutio*. IV. kv. XX. 21.)

És vajon föltehető a XVI. sz.-ban, hogy az egyház kezét fogván a világi hatósággal, protestáns főpapunk jóhiszeműleg élt volna vissza a világi hatalommal saját céljaira?

— A püspökök, a kik a fejedelmeknek *esztelen jóakuratjokkal az önmagok hasznokra gonoszúl éltenek, csak ez egy cselekedetökkel is eléggé megmutatták, hogy ők nem igazi püspökök*. Mert ha csak egy szikrácskája volt volna is bennök az apostoli léleknek, minden kétség nélkül azt felelték volna Szent Pállal: *A mi vitézségünk fegyverei nem testiek, hanem lelkiek*. De mivelhogy vak kívánságtól vezéreltettek: *mind*

¹⁾ Bizony jó maga sem igen tartotta meg ez evangéliumi szellemű rendszabályt. Genfben minden templommúlászást három pénzzel büntettek; ki későn érkezett, másodízben megbírságotlák. Három embert, a mért a prédikáció alatt nevettek, becuktak három napra. Gruet furcsa termetéért *póthas*-nak szidta s bosszúval fenyegette Kálvint, kínpadra vonták s kivégezték érte. (*Bpesti Szemle*. XVII. 233. 239.)

²⁾ Így rendelkezik Kálvin 1559-ben; de „rottenetes következetessége“ a külföldieket még ekkor is figyelmen kívül hagyja.

³⁾ A debreczeni történetíró szerint pedig a kegyes Kálvin: „még azt sem helyeselte, hogy azon egyén, ki az egyház rendeleteinek nem engedelmeskedik, büntetés végett a polgári hatóságnak adassék által.“ (*Révész*: 324.)

magukat, mind az utánnuk következőket és annak fölötté az anyaszentegyházat is elvesztették. (Institutio. IV. kv. XI. 10.)

Mit kellett volna a kegyes Kálvinnak a pör megindításánál szem előtt tartania mindenek előtt?

— Végezetre mindezekben legjobb tanácsadó a szeretet, a mely nélkül mi minden elindított és indítandó pereket és törvénykezéseket minden ellenmondás nélkül hamisaknak és istenteleneknek tartunk. (Institutio. IV. kv. XX. 21.)

Követni szokták Genfben Kálvin e kegyes útmutatását?

— Megvallom, a minéműk a mostani időeknek erkölcsi, bizony igen ritkán vannak jámbor pörlők a törvény előtt... Az ügyet keserű ellenkezéssel, szörnyű bosszúkívánással és engesztelhetetlen keménységűséggel űzik és forgatják mind a vélek ellenkezőknek veszedelméig. Ezenközben, hogy semmit nem egyebet, hanem mindent igazán láttassanak cselekedni, törvényes ítéletnek palástjával fedezik az ő gonosz hamisságukat. (Institutio. IV. kv. XX. 17.)

Minő eljárást kívánhatunk már most a törvény előtt föllépett vádlók és panaszlók részéről?

— Akár polgári dologban legyen is a törvénykezés, csak az jár az igaz úton, a ki ártatlan együgyűségben ajánlja az ő ügyét a bírónak; semmit kevésbbé nem gondolván, minthogy a rajta tett gonoszt megtorolja, mely a bosszúkívánás. Akár pedig főbenjáró dologról legyen az ügy, mi oly panaszlót és vádolót kívánunk, a ki minden saját bosszújának megállása nélkül járuljon az ítélet elejébe; kinek egyedül csak az szándéka, hogy az ártalmas ember igyekezetének ellene álljon, hogy az kárt ne tehessen a közönséges haszonnak.¹⁾ (Institutio. IV. kv. XX. 19.)

Mi az oka mégis, hogy a benyújtott vádlelvel végén „személyes sérelmek“ czimén a Monsieur Calvin elleni tiszteletlenség is oly jelentős helyet foglal el?

— Az Isten törvényének megrontását sokkal enyhébben büntetik, de az ő rendelkezései közül csak a legkisebbnek is megszegését tömlöczcel, számkivetéssel, avagy tűzzel és fegyverrel. (T. i. azok a gonosz kath. papok!) Az Istennek megutálói ellen nem oly igen kemények és engesztelhetetlenek; de a kiktől ő magok megvettetnek, azokat nagy gyűlölésgesen és ellenségesen üldözik... (Institutio. IV. kv. X. 10.)

Mi szokott következni ebből a nagy gyűlölségből, jó Calvine?

— Mivelhogy a gyűlölség semmi nem egyéb, hanem a régi és megrögzött harag; akár te azt mind fedezgedes és akármely hiában

¹⁾ Az itt annyiszor emlegetett „közönséges hasznot“ megvilágítja Servet esetében a Kálvin tollából eredő halálos ítélet: „Igy lesz vége a te életednek, hogy példa légy másoknak, kik ily bínt akarnának elkövetni.“ (Révész: 192.) Magára az ítéletre pedig szintén rá világít a következő őszinte beösmérés: „Megvallom azt bizonyára én magam is, hogy az álnok emberek sok dolgokat gondoltanak ki a religio dolgában, hogy az együgyű kösséget áhítatossá és féltelmessé tehessék: hogy aztán nékiük engedelmesebbekké lennének.“ (Institutio. I. kv. III. 2.) E jellemző mondás leírásánál a kath. klerusra gondolt szívében a jó Kálvin; de mi akadályozhatna bennünket abban, hogy önfeledt vallomását az ő legkatholikusabb tettére ne alkalmazzuk!

való kerengéssel igyekezzél kifejtőzni belőle; de ugyan bizony dolog az, hogy valahol a harag vagy a gyűlölség legyen, ott gonosz cselekedetre való kívánság is legyen. Hogyha mégis menteni akarnád magadat, megfelel rá a Sz. Lélek: valaki az ő szívében atyafiát gyűlöli. *gyilkos az!* (Institutio. II. kv. VIII. 39.)

Úgyan mi okod lehetett régi barátod iránt ily nagy gyűlöletre és szertelen bosszúkívánásra?

— Azon Isten ajándékit, melyeket magunkban csodálunk, ha más emberekben látszanak avagy nagyobbak is azokban, csipdessük, szag-gatjuk és gyalázzuk, hogy azoknak ne kellessék engednünk. Ellenben, ha valami fogyatkozás van felebarátunkban, nem elég az nekünk, hogy azt nagy éles, kemény szemmel nézzük, hanem még gyűlölségesen nagyobbakká is tesszük, hogyszem mint volnának. Innét nagyon imcz negédesség, hogy kiki közöttünk, mintha a köztörvénytől szabados volna, egyebeket felül akar haladni... *Midőn pedig harcra kél a dolog, kifakad aztán a méreg és kimutatja magát.* Vannak bizonyára sokan, a kik alázatosoknak és szelideknek látszanak, valamig érzik, hogy ő nékiük mindenek hizelkednek és kedveskednek: kicsoda pedig az, ki e szelidségben és alázatosságban megmarad, hogyha felingereltetik és bosszantatik? (Institutio. III. kv. VII. 4.)

Ezért nem engedtéél tehát védőt a szegény egyedülálló fogolynak?

— Prokátori tisztben a földi bíró előtt senki sem mér eljárni, hanem ha néki megengedettetik... (Institutio. III. kv. XX. 23.)

Milyen módon kellett volna az egész pörben eljárni, hogy ez eljárás az igazságnak a te korod szelleme szerint is megfeleljen?

— Az egész processusnak és ítéletfolyásnak, az Isten nevének segítségül hívása mellett, oly becsületes méltóságúnak kell lenni, a melyben a Krisztusnak jelen volta éreztessék; hogy semmi kétség abban ne legyen, hogy önnön maga ez ő ítéletiben az ítéldbíró avagy fő igazgató. (Institutio. IV. kv. XII. 7.)

S így tehát te nem kívánod, hogy néped az igazság keresésében letérjen az egyedül igaz és örök alapról, mely a Jézus Krisztus?

— Mikor azt mondjuk, hogy ez (vagy az) légyen a törvénynek értelme, nem hozunk valami magunktól költött új magyarázatot be; hanem a Krisztust követjük, a ki legjobb magyarázója a törvénynek. (Institutio. II. kv. VIII. 7.)

Ki adta e törvényt?

— Isten az egyetlen törvényt szerző! Nem illik az emberekhez, hogy e tisztességet magokra vonják... Az Úr a mi törvényt szerzőnk; az Úr a mi bíránk: ő üdvözít minket. Meg van írva: *A kinek hatalma legyen a lelkeken, annál van az életre és a halálra való ítélet is.* Ezt pedig csak egy ember sem tulajdoníthatja magának. (Institutio. IV. kv. X. 7. és 8.)

Mi légyen az Isten törvénye az ítéleteknél?

— Hogy egy szóval befoglaljam: *ne kárhoztassuk halálra a személyt, a mely egyedül csak az Istennek kezében és ítéletében legyen;* hanem kinek-kinek cselekedeti felől az Istennek törvényéből tegyünk

ítéletet. Messzebb a mi ítéletünkkel ne lépünk; hanem ha az Isten erejének (!) és irgalmasságának akarunk határt vetni, a kinek jótetséséből a leggonoszabból legjobbak lesznek és az idegenek az anyaszentegyházba plántáltatnak. (Institutio. IV. kv. XII. 9.)

És ezt parancsolta volna neked is a te Krisztusod?

— Isten nem gyönyörködik a bűnösnek halálában! (Institutio. III. kv. XXIV. 15.) Mindazáltal ezt sem kell aziránt elfelejtenünk, hogy olyan tökéletes keménység illjék az anyaszentegyházhoz, a mely a szelidségnek lelkével össze legyen foglalva. Mert mindenkor szem előtt kell tartani, a mint Szent Pál parancsolja, hogy az, a ki büntettetik, a föltöbb való szomorúságban el ne merüljön. Mert ilyen módon merő méreg lenne az orvosságból. (Institutio. IV. kv. XII. 8.)

Hát a hitetlenekkel szemben nem kell ily irgalmasságot követni?

— Mi volna ez egyéb, mint azt mondani, hogy a Krisztus az övéinek nem üdvösségre, hanem veszedelmekre jött... Szent Péter halotta azt, hogy megtagadtatik az Istennek angyali (?) előtt, a ki az emberek előtt a Krisztust meg nem vallja; és mégis egy éjjel háromszor tagadta meg, még pedig átok alatt való esküvéssel. Mindazáltal a kegyelmes megbocsátástól ugyan nem üzetett el... Sőt még amaz ördögös Simonnak sem mondja Szent Péter, hogy kétségbe essék (üdvössége felől); hanem inkább reménységre indítja, midőn azt tanácsolja nékie, hogy könyörögjön az Istennek, az ő bűneinek bocsánatjáért. (Institutio. IV. kv. I. 26.)

Az eretnekek iránt is ily atyai elbánást javasolsz az anyaszentegyházban?

— A ki az apostoloknak példáján meg nem indul, az olyan már csak az Úr Krisztusnak méltóságával és parancsolatjával elégedjék meg... Annakokáért igazán mondja Cyprianus: *Noha láttatnak az anyaszentegyházban konkolyok és tisztátalan edények... a földedényeknek megrontása és eltördelése egyedül csak az Urat illeti, a kinek a raspálca is arra adatott és senki azt magának ne tulajdonítsa, a mi a Fiúnak tulajdona és sajátja: hogy a szérűt és a polyvát tisztítani akarná és minden konkolyt emberi ítélet szerint akarna kigyomlálni.* Kevély megáltkodás (volna) az ilyen, istenkáromló és bódult magahittség és jelfuvalkodás! (Institutio. IV. kv. I. 19.)

És ily tökéletes Krisztusi szelidséget tanúsítottál te az egyház minden vétkező fiával szemben?

— *Hogyha az Isten oly engedelmes, miért akarna az ő papja oly keménynek láttatni?* (Instit. IV. kv. XII. 8.) Végezetre a mi keresztyéni hitvallásunknak rendi által is megintetünk arra, hogy a Krisztus anyaszentegyházában a bűnöknek bocsánatja szünetlenül létszen és mindörökké megmarad. (U. o. I. 27.) Hogy pedig oly nem örömet és nehezen kegyelmeztek meg azoknak, a kik valami olyat cselekedtek, a melyet az anyaszentegyháznak kellene megbüntetni; az nem azért lett, mintha az Úrtól nehéz volna bocsánatot remélni és nyerni: hanem ezzel a keménységgel akartak másokat elrettenteni, hogy ne száguldának az olyan vétkekre, a melyek miatt méltán kirekesztnének az anyaszentegyháznak társaságából. (Institutio. IV. kv. I. 29.)

Ezért a szükséges példa kedvéért papjaid egész a kegyetlenségig is elmehettek?

— Nem tudta-é Péter, a ki oly szorgalmasan meg volt intetve, mely igen nagy bűn az ön mesterét esküvéssel megtagadni? . . . Annakokáért az *Isten irgalmasságának útját, a mely mihozzánk ily engedelmes, mimaunk gonoszságából minék zárjuk el?* (*Instit.* IV. kv. I. 28.) Az Istennek ígéje, a mely egyetlenegy mértékzsínorunk, ezaránt nagy értelmes mértékelést ad és ír előnkbe, t. i. hogy az egyházi fenytéknek keménységét csak annyira kell kiterjeszteni és nehezíteni, hogy a személy a szomorúságban el ne boruljon. (*Institutio.* IV. kv. I. 29. Lásd XII. 8. stb.)

Ugyan mi lehet már most szerinted egy valódi keresztyén papnak kötelessége?

— Ime itt az egyháznak hatalma, mely adatott az ő pásztorinak: *az Isten ígéje által mindent bátran merjenek és bizvást kezdjenek* . . . A Krisztus házát építsék, a Sátánét elrontsák; a juhokat legeltessék, a farkasokat elkeressék; az örömet tanulókat oktassák és intsék; engedetleneket és keménynyakúakat megfedjék és dorgálják; kötözzenek és oldozzanak; menykő szerint villámodjanak, dördüljenek és ha szükség, hozzá is üssenek. *De mindezeket az Isten ígéjével!* . . . *Az Istennek népében a kegyetlen lelki uralkodók nem illenek jobban össze, mint Krisztus a Belállal.* (*Institutio.* IV. kv. VIII. 9. és 10.)

Ugy tetszik nekünk, mintha nem szokták volna a „vasnyakú“ (*Révész* :) kálvinista papok magokat Jézus könnyű igájához, — szerető intéseikhez, szelid feddőzéseikhez még ennyire sem hozzátartani.

— A mi harcunknak végső célja pedig ez, hogy *megzaboláztassék az a mértéktelen és kietlen birodalom, a melyet a lelkeken azok tulajdonítanak magoknak, a kik az anyaszentegyház pásztorinak akarnak tartatni, holott igazán és valósággal irgalmatlan hóhérok.* Mert azt mondják, hogy az ő törvények, melyeket szereznek, a lelkekre néznek és szükségesek az örök életre. Ilyenképen pedig bosszúsággal illetetik a Krisztusnak országa és a *Krisztustól ajándékozott lelkiismereti szabadság mindenestől fogva elnyomatik és elrontatik.* (*Institutio.* IV. kv. X. 1.)

Nem kívánja tehát ez a te hires tudományod, hogy „az egyházi fenyték ottan hamar hóhérsággá ne változzék?“ (*Institutio.* IV. kv. XII. 10.)

— Szent Ágoston csak azt akarja, hogy az egyházi fenyték mértékletes értelmességgel legyen, a melyet az Ur is megkíván, hogy *a konkolynek kiszakgatásával a búza meg ne vesszessék.*¹⁾ Az ember irgalmassággal fedje és jobbjtsa meg, a mi tőle lehet; a mi pedig nem lehet, azt békével szenvedje és szeretetből panaszolkodjék rajta. (*Institutio.* IV. kv. XII. 11.)

Mi vélekedésed lehet tehát azon vallás felől, mely aprólékos, kicsinyes rendszabályokkal, túlságba menő kemény egyházi fenyték-

¹⁾ Ez volt a lelkiismeret szabadsága védelmezőinek is egyik fő érve Kálvin ellenében. Lásd *Beza*: De Haeticis. 140. — *Paul Janet*: II. 170.

kel ¹⁾ tulajdonkép csak azt akarja elérni, hogy „a híveknek lelkiismereti egy embernek szolgálai igája alá kényszeríttessenek és köteleztessenek?” (V. ö. *Institutio*. IV. kv. X. 9.)

— *Igy változtatja magát a Sátán világozságnak Angyalává, midőn valamely törvény mellett való buzgó keménységnek színe alatt szörnyű kegyetlenkedést és dühösködést állít; semmit egyebet nem keresvén, hanem hogy elszakgassa a békesség és egyességnek kötelét.*²⁾ A mely valamig erősen megmarad a keresztyének között, minden ő tehetsége erőtelen léssen az ártalomra és minden álnok praktikái a a szakadásszerzésre elenyésznek. (*Institutio*. IV. kv. XII. 12.)

Reá térve már most a te tudvalevő ballépéseidre, hitelt adhatunk e dologban utólagos bizonyítgatásidnak, a te mosakodó ártatlanságotnak?

— Innocentius gyanúságos is lehet az önnön maga ügyében . . . (*Institutio*. IV. kv. VII. 14.)

Ha a törvény fel is hatalmazott volna reá, ugyan vethettél volna te igazság szerint követ arra a szegény tévelygőre, a ki ha tévedett is, jó hiszemmél törekedett megtalálni a keresett igazságot?

— Ebben pedig igen *egyeziünk mindnyájan*, hogy az egy igaz Istentől egyenlőképen mindnyájan eltávoztunk és magunkat az iszonyú bálványozásra adjuk; a mely mételylyel nemcsak a köz és tudatlanok, hanem leginkább a legnemesebbek, tudósabbak és elmésebbek vesztődnek meg. (*Institutio*. I. kv. V. 11.)

Állíthatják tehát azt a te orthodox híveid, hogy te Krisztus vitézkedő anyaszentegyházának mindig oly szeplőtelen bajnoka voltál, a kinek paizsán soha folt nem esett?

— Soha egy istenes embernek is semmi olyan cselekedete nem volt, a mely, ha az Istennek kemény ítélete által próbáltatnék meg, kárhozatos nem volna. És ez a pápistákkal való vetekedésünknek főbb

¹⁾ Százszor ismételt vád Kálvin részéről a katolikusok ellenében. Menyire maga ellen beszélt, lásd: *Bpesti Szemle*. XVII. 232—236. és *Révész*: 97—103.

²⁾ Sajátságosan betöltek e szavak magán a kálvinizmuson is. A máglya nem volt visszaélés többé. A tisztán szellemi fegyverekkel küzdés lehetetlenné s mi több fölöslegessé lön téve. A kath. klerus örvendetes meglepetéssel értesült az újszerű genfi eseményekről. A reformpárt a kiegyezéssel mihamar örökre elhallgatott. A küzdelem az eszmék teréről a hatalom és erőszak terére vitetvén át s éper protestánsok által, e régi és megszokott alapon csakis a jól szervezett katolicizmus győzedelmeskedhetett. (V. ö. *Sarpi*: Histoire du Concile de Trente. Traduction de Courayer. II. 16. — *Porter*: 45. 46.)

Másik oldalon Servet máglyája élesen rá világított Kálvin rendszerének hiányaira. A mit előbb Kálvin büszkén vet a katolicizmus szemére, hogy a secták csakis az ő testéből szakadnak ki, most e folyamat megindul épen úgy a protestánsok között is. Lengyel- és Magyarországon elszakadnak az unitáriusok, Hollandban az arminiánusok. Ugyane jelenség ismétlődik Angliában és Amerikában is, hol számtalan kisebb-nagyobb felekezet állt elő a kálvinizmusból. Sőt odajutottak idővel, hogy az öntudatra ébredt zwingliak sorra tagadják meg magát a „legnagyobb reformátort”, ki beülvén Zwingli örökébe, ócsárolván a nemes férfiú emlékét, idővel feltétlen tekintélylyé nőtt. Majd megragadván a vezér nélkül maradt protestántizmus gyeplőjét, visszaterelte azt az orthodox dogmatizmus sivár mezejére, hol csak az ő örömtelen lelke találhatott némi megnyugvást és enyhületet.

pontja! (*Instit.* III. kv. XIV. 11.) Mi a jó cselekedeteknek dicséretét az Urnak megtartjuk egészen. Mert semmi nem származik az embertől, akár ő mely tökéletes legyen is, hogy az *valami makulával meg ne volna mocskoltatva*. Híja elő azért az Ur Isten az ő törvénye eleibe azt, a mi a legjobb az emberi cselekedetekben, benne találja bizonyára az ő igazságát, az embernek pedig szégyenét és gyalázatát. (*U. o.* XV. 3.) Mert a minéműek mi természetünkből vagyunk, hamarabb olaj facsaríthatatnék ki a kőből, hogy nem mi belőlünk jó cselekedet sajtoltathatnék ki. (*U. o.* XIV. 5. -- V. ö. XII. 4.)

Hogyan vallhatod ily nyíltan bűnössé magadat, a ki az Istennek tett kijelentésed szerint is oly kiválasztott kedves szolgája voltál!

— Még most is, midőn a Sz. Léleknek vezérlése által az Urnak útjaiban járunk . . . tökéletlenség maradt meg mibennünk, a mely minkünk okot ad az alázatra. Nincsen senki igaz, úgymond az Írás, a ki jót cselekedjék és ne vétkezzék. Válaszsa ki, mondok, az Istennek valamely szent szolgája az ő egész életéből, a mit állít, hogy ő ebben a futásban legdrágalatosbat cselekedett volna. Gondolja jól meg azt, minden részeiben; megtapasztalja minden kétség nélkül, hogy valamely aránt de valami testi rothadtságának dohos illatja üt ki belőle . . . Ihon látjuk és értjük immár, hogy még a szentektől sem származhatik csak egyetlen egy cselekedet is, a mely, ha ő magában becsültetik meg, gyalázatnak méltó jutalmát ne érdemlené. Annakutánna, ha szinte lehetne is, hogy volnának azért valami jó és tökéletes cselekedetink: *csak egy bűn is elég az előbbeni igazság minden emlékezetének eloltására és eltörlésére!* (*Institutio.* III. kv. XIV. 9. és 10.) Elösmerjük és nyíltan megvalljuk, hogy mi mint nyomorult bűnösök fogantattunk; gonoszságban és romlottságban születünk; *a gonoszra hajlandók, a jóra pedig képtelenek vagyunk.* S mint ilyen bűnösök, Isten szent parancsolatit *szűnet nélkül általhágjuk.* Kálvin bűnvalló könyörgése *Révésznel:* 312. 1.)

Hát az honnan van, hogy bűnös voltodnak ily élénk érzése mellett magadat a világ előtt mégis ártatlan szímben szeretted volna feltüntetni?

— *Ilyen az embernek ő magához való hízelkedése, midőn gonoszt cselekszik, hogy mindenkor az ő elméjét az ő bűneinek érzésétől, a mennyire lehetséges, örömet elfordítja.* Ez ok mondatja Plátóval, hogy senki nem vétkeznék, hanem csak tudatlanságból. A mely bizonyára helyesen volna mondva, ha az emberi képmutatás a vétkeknek fedezetésében és megbocsátásában annyira menne, hogy az ő szívének nem volna gonosz lelkiismerete az Isten előtt. (*Institutio.* II. kv. II. 22.)

S így tehát nem tudatlanságból esnek az emberi vétkek?

— Miképen oda fel méltán megfeddeték a Plátó, hogy minden bűnt csak tudatlanságnak tulajdonít: azonképen megvetendő azoknak vélekedések is, a kik azt állítják, hogy minden bűnben valamely eleve meggondolt és elszánt gonoszság van. Mert a közpróbából is igen jól tudjuk, mely keményen gyakorta megessünk a mi jó szándékunkban. Mert a mi okosságunk oly igen sok balgatag képzéssel borítottak el

és csalattatik meg, hogy felette igen távol van attól, hogy minket biztosan vezethessen és igazgathasson. (*Institutio*. II. kv. II. 25.)

E két vélekedés közül melyik mellett állasz meg inkább, jó Kálvin? S miképen fejted meg nekünk azt az ellenmondást, hogy írásodban az erkölcsiség örök törvényei felől annyira tisztában vagy, az életben pedig néha-néha — elfelejted alkalmazni azokat.

— Plátónál igazabban szól Themistius, ki azt tanítja, hogy az *értelem a közönséges leírásban* vagy valamely dolognak *mirólta felől igen ritkán csalódik* s csakis olyankor tántorodik meg, mikor azokat a dolgokat, melyeket előbb közönségesen gondolt, az *ő maga személyére alkalmazza*. Így ha az ember csak közönségesen kérdi: gonoszság-e az emberölés? Senki sincs, ki gonosznak nem mondand. *A ki pedig másokkal összeesküszik az ő ellenségének megölésére, úgy tanácskozik arról, mint valamely jó dologról: legott elfelejtette* (az alkalmazásnál) *azt a regulát, a melyet az imént* (igen jól) *írásban foglalt volt*. Noha nem mindenkor áll, a mit Themistius mond, mert a véteknek gyakran oly erős hatalma van a lelkeken, hogy nem a jónak hamis színe alatt csalja meg, hanem tudván tudva és akarhatja szerint rohan a gonoszra. Mint Medea mondja Ovidiusnál: *Látom is, javallom is a jót; de mégis a gonoszt követem!* Annakokáért az én ítéletem szerint bölcsen megkülönböztette Aristoteles a makacsságból való mértékletlenséget az erőtlenségből indult mértékletlenségtől. Midőn valaki erőtlenségéből a gonosz kívánságtól meggyőztetetik és magát meg nem tartóztathatja, az ilyen rendetlen kívánság és indulat által az ő értelme és ítélete a jelen való cselekedetben úgy megvakul, hogy nem látja, mily gonosz az, a mit ő akkor cselekszik; jóllehet egyébképen és midőn azt mások teszik, jól tudja és megvallja, hogy nem igaz és nem jó legyen. Azután azért, mihelyt elmúlt az indulat, a megbánás is legottan reá következik. (*Institutio*. II. kv. II. 23.)

Ezért tehát s az itt mondottak hű szem előtt tartásával fest rólad oly érzékeny képet egyik dicsőítőd, mint bántad meg a kivégzés estéjén, hogy Servet visszautasította a te elkésett jóakarodat s érzékenyen panaszoltál erről Farelnek, a ki pedig, mint jól tudjuk, a kivégzés után rögtön hazatakarodott a „szentek városából.“ (*Dr. Henry*: Kálvin a nagy reformator élete. II. kt. Lásd *Porternél*: 69. 70. lap.)

KANYARÓ FERENCZ.

(Kilenczedik közl. köv.)

Párisi levél.

Páris. 1894. jul.

(Carnot elnök halála. Még egyszer a párisi consistoriumról és Roberty jeleléséről. Az orth. és liberalisok közti közeledés jelei. Látogatás a festők salonjában.)

Szerkesztő Ur!

Nem fog különösnek tetszeni, ha ama bűnös tett most is fájdalmas hatása alatt, mely minket oly mély gyászba borított, megemlékezem néhány szóban arról az emberről, a ki áldozatául esett. Mi francia protestánsok nagyon szerettük Carnot elnököt, mert nagyon becsültük. Nem tartozott a mi vallásunkhoz, de teljes bizalommal viseltetett azok iránt, a kik a protestantismushoz tartoznak. Feltétlen tisztelettel volt a lelkiismereti szabadság iránt, melyet semmi árért se kötött volna meg. Politikai cselekvés és magatartás tekintetében a népet részrehajlatlanságra és a legkifogástalanabb magavilétre szoktatta. De talán még sem ez volt, a miért a protestánsok annyira becsülték Carnot-t, hanem főleg az, hogy családi belső életében, a magán életben teljesen kifogástalannak mutatta magát. Családi élete példány élet volt. S elvégre magának is meg kellett ismerni, hogy az erkölcsi színvonal a protestánsoknál általában magasabb, mint másoknál és a protestánsok az erkölcsi emelkedettség-nél fogva büszkék voltak, hogy az államfőben igaz, becsületes, erkölcsös, egész embert tisztelhetnek. Szomorú végezetű halála is a legrendkívülibb részvétet keltette a protestánsoknál. Minden egyházban istentiszteleteket és imákat tartottak a családért és könyörögtek Isten vigaszáért. És ezt nem csupán külsőségből tették, hogy egy hiú szokásnak engedelmeskedjenek, hanem tették azért, mert mindenek szükségét érezték annak, hogy részt vegyenek az ő halála-okozta nagy fájdalomban. Az érzelmek kifejezéséül idézem, mit a lyoni consistorium irt özvegyéhez: „Asszonyom! a lyoni reformált egyház consistoriuma tiszteletteljes rokonszenvét fejezi ki kegyed iránt. A kegyed gyásza Franciaország gyásza és mi azt mélyen érezzük. Carnot elnök

történelmünk egyik legnemesebb alakja fog maradni és kötelességteljesítés közben és egy nemzeti ünnep fényében való halála nevét el nem muló dicsfényvel vonja bé. Fiai méltók fognak ily névre lenni; és kegyed, kinek belső jólléte széttöretett, e dicső mult emlékeiben és az égi viszontlátás reményében fog élni. Vajha Isten enyhítne fájdalmán, mert ily fájdalomban csak egyedül ő nála van vigasztalás; vajha megvalósítaná a nagy polgárnak a legdrágább óhaj-tását, hogy a midőn kegyeddel sirunk, őriztessék meg a haza és a köztársaság minden rendetlenségtől és veszélytől⁴.

A vidéki consistoriumok közül is több jelent meg képviselőleg a temetésen. A párisi ref. és lutheránus consistoriumoknak és a francia reformált egyházak központi tanácsának is ott voltak a képviselői. A temetési szertartások ünnepélyesek és nagyszerűek voltak, méltók ama férfhoz, ki csaknem hét éven keresztül becsületesen kormányozta Franciaország sorsát. Mekkora tiszteletet és mily érzelmet tanusított a temetésen a párisi és a vidéki nép! E néha oly könnyelmű, tiszteletet oly kevéssé érző nép könnyekig meg volt indulva, ama férfiu végtisztességén, kit ismerni és becsülni tanult. Jelen voltam a Thiers és Gambetta temetésén is. Nagyszerűek voltak azok, de Carnot-é ezeket is felülmulta. Minden sziv meg volt ragadva; a sokaság könnyezett emez annyira becsült ember elvesztése feletti fájdalom és a bűn feletti méltó harag miatt. Vajha népünk magába térne és visszatartaná magát ama hamis tanoktól, melyek minket az első száz esztendőök vadságába visznek vissza.

Nem végezhetem e fájdalmas tárgyról való megemlékezésemet a nélkül, hogy ne emlitem meg, hogy Carnot utóda, az új elnök Casimir Perier hasonlóan nagy erkölcsi értékű, kiváló ember. Maga Carnot is ő benne látta utódját elnöki hét éve lejártával.

— Ismét beszélnem kell a párisi consistoriumról, mely júniusban ujjal tanácskozott az oratoire-i lelkészség betöltéséről. A consistorium negyedszer is visszavetette a Roberty jelöltségét két szótöbbséggel. De az ülésnek még nem ez a nagyobb nevezetessége. A mi szokatlan és botrányos, egy más lelkészt nevezett ki, olyant a ki sem maga nem jelentkezett, s a kit a presbyteri tanács sem jelelt. E merénylet előtt a kisebbség odahagyta az ülést, tiltakozva a törvénytelen ség ellen. S a mi nevezetes, hogy az ülésből távozó kisebbség tagjai közt a párisi egyháznak legismertebb orthodoxai találtak, mint Th. Monod, Alfréd André stb. Lehet, hogy a többség nem reményli, hogy a minister meg fogja erősíteni a törvénytelen uton tett kinevezést. Csakhogy a harcot folytatni akarja; nem akar azzal a

gondolattal megbarátkozni, hogy eme központi egyház az orthodoxiától meneküljön. Mondjuk meg azt is, hogy az a lelkész, kit az orthodoxok az ő tudta nélkül neveztek ki, kijelentette írásban, hogy a kinevezést nem fogadja el. A párisi orthoxoknak ez eljárását magok az orthodoxok sem helyeslik. Ime mit mond egyik lapjuk: „E határozathoz nem szükség magyarázatot írni. Adjuk azt úgy a milyen, az egyház bámulatára. De nem hallgathatjuk el attól való félelmünket, ha nem lesz-e e szavazás új harcoknak kiindulása. A tekintélyek szelvet vetnek, s vihart arathatnak, mely őket fogja verni. Kell-e, hogy mondjuk, hogy minő tisztelettel adózunk a bátor kisebbségnek, mely a legmagasabb mértékben érezheti, hogy vele van a jog és igazság? Üdvözljük emez orthodox és eme liberalis barátainkat s biztosítjuk, hogy mi az ő álláspontjukon vagyunk.“ Csak egyetlen orthodox lap kísérelte meg, hogy a consistorium határozatát igazolja, de ez is oly bonyolult és ellenmondásos módon, hogy látszik, hogy nem tudta, hogy miként gázoljon ki a kérdésből. A presbyteri tanács tovább is megmarad Roberty mellett, s valószínű, hogy az ügy mégis az ő kinevezetésével fog végződni.

— A párisi orthodoxoknak magatartását nem mindenütt követik. Jeleztem is már más alkalommal, hogy vannak jelek, melyek az orthodoxok és liberalisok egymáshoz közeledésére mutatnak. S ez főleg az ifju nemzedék érdeme. A *jobboldali* és *baloldali* ifjuság már eljutott oda, hogy a két pártnak lehet egy uton haladni egymás mellett. És ezt nemcsak mondják, hanem valósítani is igyekeznek. Tényleg a Montauban-ban megjelenő „La vie nouvelle“ az, mely teljes meggyőződéssel s fáradhatlanul küzd a kibékülés és a közös zsinatban való egyesülés mellett. Szerkesztője orthodox egyén, de nem bigott, hanem olyan, ki a meggyőződések különtéleségének helyet ad. S a lapba mindkét pártból jeles egyének dolgoznak, és céljuk a hivatalos zsinatot elékészíteni. S hogy az eddig nem sikerült, az csak a consistoriumokon mulik és nem az egyéneken. A másik jele a közeledésnek, a „La vie Chretienne“. Ennek a szerkesztője Trial, egy nagyon szabadelvű és befolyásos, kedves író volt s e Szemle a mérsékelt liberalismusnak képviselője. Most a Revue Chretienne-el olvadt egybe, melyet Pressensé alapított volt s jelenleg F. Puaux lelkész szerkeszt. A Revue Chretienne orthodox színezetű, de modorában egészen a Vie chretienne-t követi. Nem annak-e ez a jele, hogy mindkét pártban érzik, hogy a hitnézeti különbségek nem oly nagyok, s hogy a gyakorlati élet közös kell hogy legyen. A világiak e mozgalmaknak különösen örvendenek, mert óhajtják a kibékülést.

— Ha úgy tetszik tegyünk egy rövid kirándulást a festők salonjába. Ismert dolog, hogy a festőknek most két salonjuk van, az egyik Champ de Mars-on, a másik a Champs-Elyseés-en. Én tulajdonképp két vagy három vallásos tárgyú képről akarok szólni, melyek nagyon érdekesek, melyek a látogatók figyelmét megragadták és a melyekről a kritikusok is nagyon jó véleménynyel vannak. Mindenekelőtt hadd beszéljek egy magyar festő, Brozik kitünő képéről. Az egy hussita gyülekezeten végbemenő urvacsorai jelenetet ábrázol. Ez tehát az urvacsorának két szín alatti kiosztása. Az előtérben áll jobbra Huss János, a mint a poharat megáldja. Hatalmas alak, arczán a szabad hit és kegyesség kifejezésével. Mellette a hívők, egy része ülve, másik állva, másik meg térdreborulva. E csoportozaton szelid és mély vallásosság ömlik el. Mily erős intuitióval juttatta a művész itt kifejezésre a vallásos érzelmet! Mily öröm dereng az arczokon, mely a bensőből sugárzik, s mely azokat megvilágítja és tisztán mutatja, hogy mennyire boldogok, hogy az urvacsorával az ő hitük szerint élhetnek. Igen, ilyeneknek kellett lenni eme kegyes és lelkiismeretes hívőknek emez áldott pillanatain a hitjavítás hős korszakának! A festő jól érezte és jól adta vissza a lélek amaz állapotát. Az ember a kép előtt gondolkozva áll meg. Az egész mű arányosan van megalkotva; a színek nem kápráztatják a szemet; semmi fénylő pompát nem alkalmaz arra, hogy kifejezzen. Az egész mérsékelt, öszhangzatos és valóban vallásos. Ismétlem, hogy e mű gondolkoztat és megindít. És teljesen igazolt az a vélemény, „hogy az, ha nem a legjobb vallásos tárgyú festmény, de mindenesetre egyike a legjobboknak, melyeket a Champs-Elyseés-i salonban kiállítottak.“ Ez az én véleményem is.

A Champ de Mars salonban vallásos tárgyú festmény: „a kereszt utja“, Jean Berandtól, a ki eltekintve a művészi értéktől, egy nagy eszmét fejez ki a képből. Egy meredek halommal állunk szembe, Jézus a kereszttel terhelve kinnal megy a szakadékos oldalon, elgyengülve a kereszt sulya alatt, s leverve főleg az erkölcsi fájdalomtól. Mellette két oldalon a sokaság; balfelől durva alakok, kik ökleiket mutatják a szent áldozatnak, sőt csúfolják és szidalmazták, materiálisták, dobozódók és kicsapongók, kik semmit sem akarnak hallani szellemi dolgokról; jobbfelől egy másik csoport, csakugyan a társadalom minden osztályainak képviselőiből, különböző magatartással, de ugyanazon mély megindulásban, kik biztató és elismerő tekintetekkel néznek Jézus felé. Erőszakos eljárás a fájdalom emberének kíséretében e két csoportot szembeállítani. Semmi kétség benne,

hogy a festő azt a módot akarta megmutatni a maga meztelen igazságában, melyen a világ a Jézust tekinti. Hogy ez volt a gondolata, ez abból is megtetszik, hogy a sokaságot egészen ujkori öltözetben jeleníti, mit részemről sajnálok. Én sokkal inkább szerettem volna, ha hű marad a helyi körülményekhez. Különben a kép nagyszerű hatást idézett elé. Fontanès lelkész a festmény eszméjéből kiindulva tartott egy nagyszerű beszédet, milyent rég nem hallottunk.

Ugyanazon salonban van egy a maga nemében ritka munka, mely egy egész külön szobát foglal el. Ez „Jézus élete“ Tissot-tól. E munka 270 finom kivitelű aquarel-festményből áll, melyhez még annyi fog jönni, hogy együtt 350 lesz. A festő a Jézus életét akarja ezekben adni, az evangéliumokat és a hagyományt követve. Jézus életének különböző jeleneteit ugyanazon természeti, valóságos környezetben akarta visszaadni, melyben lefolytak. Ezért több évet is töltött Palestinában, hogy tanulmányozza a helyeket, kilátásokat és öltözeteket. Mindezek nem egyformán sikerültek ez aquarelekben, nem úgy véve mint festményeket, hanem mint visszahozott épizodokat; némelyik a groteskhez jár közel, például a kisértés eseménye, mikor az ördög a Jézust a templom tetejére viszi és még egy néhány. Hiba az is, hogy Tissot azt hitte, hogy kötelessége hagyományos Krisztust festeni, szőke és izléstelen hajjal s ittasult és határozatlan szemekkel, a melyben semmi sincs a sémi jellegből. Az önök kitűnő Munkácsyja a „Krisztus Pilatus előtt“-ben jó és szép példát adott, midőn a közönséges, mindennapi görög Krisztus eme hagyományos fogalmával szakított. De ezek mellett el kell ismerni, Tissot munkájában szép dolgok vannak, sőt vannak mesterművek is, mint például az, melyben Jézusnak a tengerparton való predikálását jeleníti. Azonkívül, hogy a Jézust környező sokaság oly természetes és oly beszélő állásban van elrendezve, a hely is remekül van megfestve, hol a tenger, a halmok és a tengerpartja összhangzatos egészet alkotnak. Még megemlítem azt is, mely Jézust a Tiberiás tó partján ábrázolja, a feltámadás után, a mint tanítványait hívja, a kik egy hajóban vannak, a parttól bizonyos távolságban. Mily kedves és megragadó költészet van e kicsiny képen! Szóval Tissot munkája, ama jelenetek kihagyásával, melyek a vallásos érzelmet nekünk protestansoknak sértik, nagyon értékes „Jézus élete“, telve erkölcsi emelkedettséggel és vallásos érzelemmel. S ez vigasztaló ama trivialis és esetlen képek mellett, melyekből oly nagy számmal találunk a salonban kiállítva. És még a vallásos tárgyú festmények között is vannak olyanok, melyek visszatetszők, milyen a többek közt „Les Stigmates“ Haecker festőtől.

Ez egy apácát ábrázol czellájában; a test visszafelé fordítva; a testet bőjtők emésztik és az arcz kinézése ólomszürke, a lábakon és kezeken véres nagy foltok, melyek az öltözet fekete alapján elélátszanak és az arcz ólomszínét még inkább szembetűnővé teszik. Valóban kinos e képet nézni. És mennyi más hasonló kép van itt, melyek a középkori katholicizmust idézik emlékezetünkbe.

Akartam még írni egy fontos tételről is, mely a párisi theol. facultáson ezelőtt néhány héttel tárgyaltott a „zsidókhöz írt levél“-re nézve, de azt éppen fontosságáért a jövőre hagyom.

CHARRUAUD.

„Jézus ismeretlen élete.“

Jézus életére vonatkozólag igen érdekes felfedezést tett közelebről Notovits Miklós, orosz kutató, tibeti utazásában. Fölfedezéséről most könyvet adott ki, mely e cím alatt: „*La vie inconnue de Jésus Christ*“ Párisban jelent meg, s melyről német lapok részletesebb tudomást vettek. Notovits egy Buddha-kolostorban, Himis nagy templomában, Ladak tartomány fővárosa, Leh közelében találta Jézus történetének e leírását, kit „*Issa*“ próféta néven a buddhisták által, mint Buddha Incarnatiója tiszteltetik. E leírás „két nagy régi papir-tekercesen, megsárgult leveleken állott.“ Notovits egy tolmácssal lefordíttatta magának a Páli nyelven írt szöveget, s tartalmát azonnal leírta.

Notovits sokat tépelődött, vajjon közre adja-e a kéziratot, vagy ne? S nem tudván magát elhatározni, a tudós világhoz fordult, s más tekintélyek közt, Renánnak is megmutatta a kéziratot, a ki azt az ajánlatot tette, hogy adja át neki s ő az akadémiában felolvasást tart róla. Notovits át is adta, de időközben meggondolkozott, hogy ha elfogadja a Renan ajánlatát, neki nem marad egyéb, mint pusztán az, hogy a kéziratot megtalálta, és a közzététel s a magyarázat dicsősége mind a „Jézus élete“ kitünő írójáé lesz. Ezért elhatározta, hogy ő közli. Egy udvarias levélben azért visszakérte a kéziratot azzal a kijelentéssel, hogy lemond a reá nevére nagyon is megtisztelő ajánlatról. De mivel a kitünő író érzékenységét nem akarta sérteni, várt bekövetkező haláláig, a mikor aztán azt a fennemlített könyvben csakugyan közreadta.

Az életirat tartalma a következő:

„Reszketett a föld, sirt az ég a nagy romlás fölött, mely Izraelben bekövetkezett. Ott az igazságos *Issát*, kiben a mindenség lelke trónolt, kinozták és megölték. A kereskedők, a kik Izraelből jöttek, a következőket beszéltek róla.“ Ezután Izrael népének rövid története és ősi hazájokból való kétszeres kiűzése következik. Mózes prófétát *Mossának* és a nagy Pharaó fiának mondja. Miután Juda országának a rómaiak által való meghódítását leírja, így folytatja:

Ebben az időben jött el a pillanat, midőn Isten elhatározta, hogy magát emberi lényben megtestesíti, hogy a megtévedt emberiségnek a tökéletesség utját megmutassa. Élt ott egy szegény, de kegyes család. Isten megáldotta annak első szülöttjét és őt eszközéül választotta. *Issa*, így nevezték őt, már korán el kezdett az egyedüli és láthatatlan Istenről beszélni s a bűnösöket megtérésre inteni. Az

izraeliták hallgatták őt s azt mondták, hogy ebből a gyermekből Isten lelke beszél. Midőn Issa 13 éves volt, izraelita szokás szerint, elakarták jegyezni egy leánynyal. A leggazdagabb emberek örömet fogadták volna vejükül. Ő azonban titkon eltávozott s a kereskedőkkel Indiába ment, hogy ott magát Isten igéjében tökéletesítse, s a nagy Buddha törvényeit tanulmányozza. Először is az Arjahnál állott meg. Híre már akkor elterjedt, úgy hogy midőn az őt folyam (Penzsab) tartományán átment, Dzsain isten követői arra kérték, hogy maradjon náluk. Ő azonban a brahmanokhoz ment s a „Vedák“-at tanulta. Ezt követőleg kimerítően van elbeszélve, a mint Issa a brahmanokkal ellenkezett, mivel tanításaiban az embereknek Isten előtt való egyenlőség tanát komolyan vette, s ennek következtében a kasztrendszer ellen kikelt, továbbá mivel a Vedáknak és Puránának isteni eredét, a háromságot, Brahma, Sziva, Visnu és más istenek incarnatioját tagadta és mivel azt tanította, hogy az Isten lelke minden lényben él s nevezetesen azokban, a kik alantós sorsban születtek s homlokuk veritékével munkálkodnak; a mint azután Issa a bráhmánok haragja elől a hegyek közé, a buddhistákhoz menekült, s ott a Szutrák bölcsességét elsajátította; a mint hat évvel később Buddha őt igéjének hirdetésére kiválasztotta, mire Issa a pusztába vonult, s a bálványimádás ellen prédikálva, Istent, mint a világ teremtőjét s az emberiség atyját tanította, a kit nem áldozatokkal, hanem a szív tisztasága és tökéletesség által kell imádni; a mint a gonosz elvét és a Zendavesta isteni eredetét elvetette, a miért a papok haragja elől innen is menekülnie kellett; s a mint végre 29. éves korában hazájába visszatért. Itt mint predikátor lépett fel, s honfitársait arra tanította, hogy Istent lélekben imádják és hogy sziveikben építsenek neki templomot. Mivel az egész nép hozzá sereglett, az ország kormányzója, Pilátus, nagyon megijedt, különösen, midőn hivatalnokai jelentették, hogy Issa a népet fellázította, azt mondván hogy nem sokára az idegen hatalomtól meg fognak szabadittatni. Pilátus Issát letartóztatta és törvény elé állította; de, hogy a nép nehogy ellene támadjon, izraelita papok és tudósok által akarta elítéltetni. A bírák különféle kérdéseket tettek Issának, ő azonban védelmezte magát és tudományát, mire a bírák kinyilatkoztatták, hogy semmi bünt sem találnak benne. A kormányzónak azt mondták, hogy hivatalnokai hamisan értesítették. Erre Pilátus heves haragra lobbant, de mégis türtőztette magát és kémeket küldött ki, a kik Issa minden beszédét és tettét kísérvék figyelemmel és tegyenek jelentést. Issa aztán tovább tanított, s a nép mindenfelől tódult hozzá. A kémek különféle fogós kérdésekkel ostromolták, de Issa mindeikre nagyon ügyesen megfelelt. Egy ilyen kérdéssel kapcsolatosan Issa nagy beszédet mondott arról a tiszteletről, a melylyel az emberek a nők iránt tartoznak. Így tanított három évig, a nélkül, hogy valami panasz emeltetett volna ellene. Növekedő népszerűsége azonban Pilátust nem hagyta nyugodni; mindig félt, hogy Issa lázadást csinál s magát királynak kiáltatja ki. Hamis tanukat bérelt fel, Issát elfogatta s egy földalatti börtönben kinoztatta embereivel, hogy vallo-

másra kényszerítse. De Issa mindent nyugodtan tűrt. Midőn a papok és tudósok ezt megtudták, Pilátushoz mentek s kérték, hogy Issát a közelgő nagy ünnepre szabadon ereszsze. Pilátus azonban e kéréssel elutasította. Azután arra kértek, hogy állítsa Issát az öregek tanácsa elé, hogy így még az ünnep előtt vagy elítéljék, vagy szabadon bocsássák; Pilátus ebbe beléegyezett. Másnap Issa törvény elé állíttatott a két gonosztevővel együtt. Pilátus, ki a tárgyaláson jelen volt, így szól Issához: „Ember, igaz-e az, hogy te a lakosokat a hatóság ellen lázítottad azzal a czéllal, hogy Izrael királya légy?” Issa így válaszolt: „Ember saját akaratából nem lesz királylya és téged megcsaltak, midőn azt mondták, hogy én a népet lázítom. Én mindig csak az ég királyáról beszéltem, és hogy a népnek őt imádni kell.” Erre elővezették a hamis tanukat, a kik közül egyik így szólott Issához: „Te azt mondtad, hogy a világi hatalom semmit sem ér, összehasonlítva annak a királynak a hatalmával, a ki az izraelitákat nemsokára megfogja szabadítani a pogányok járma alól.” Erre Issa ezeket mondta: „Légy áldva, hogy az igazságot mondtad. Az ég királya nagyobb és hatalmasabb, mint a földi törvények, az ő országa felülmulja e földnek minden országát. És az idő nincs nagyon messze, midőn Izrael bűneiből megtisztul, mert már előre megmondattott: egy hírnök fog jönni, hogy Izrael megszabadítását hirdesse, s a népet egy egységes családdá fogja egyesíteni.” Pilátus ekkor a bírákhoz fordult: „Hallottátok? Issa bevallotta a vétket, a mivel vádoltattott.” A bírák azonban így feleltek: „Mi nem ítéltük el, mert az ég királyáról beszélt és semmit sem mondott, a mi a törvények ellen lenne.” Most Pilátus egy tanút hivatott, a ki az ő ösztönzésére elárulta Issát és ezeket mondta Issának: „Nem Izrael királyának adtad ki magadat, mikor azt mondtad, hogy téged az ég királya küldött, hogy népét előkészítsd?” Issa megáldotta őt és mondá: „Meg fog neked bocsáttatni, mert a mit mondtál, nem tőled jött.” Azután Pilátushoz szólott Issa: „Miért alacsonyítod le méltóságodat, és miért tanítod alattvalóidnak, hogy hazugságban éljenek, mikor neked úgy is megvan a hatalmad, hogy egy ártatlant elítélj?” E szavakra megharagudott a kormányzó s megparancsolta, hogy Issát halálra ítéljék, a két gonosztevőt pedig bocsássák szabadon. De a bírák egymás közt tanácskozáván, azt mondták Pilátusnak: „Mi nem vehetjük magunkra azt a nagy felelősségét, hogy ártatlant ítéltünk halálra s gyilkosoknak megkegyelmezzünk; ez törvényeink ellen van. Tedd tehát, a mit jónak látsz.” Ekkor kimentek a papok, a tudósok és a bölcs öregek, megmosták kezeiket egy szent edényben és így szólottak: „Mi ártatlanok vagyunk ez igaznak véréből.” A kormányzó parancsára Issát a két gonosztevővel a vesztőhelyre vitték és ott megfeszítettettt. Egész nap ott függött Issa teste, vérezve a kereszten, katonáktól őrizve; a nép körülfogta, a rokonok imádkoztak és sirtak. Nap lementével véget értek Issa szenvedései, eszméletét elveszítette s lelke megvált testétől, hogy egyesüljön az Istenséggel. Aközben Pilátus megbánta tettét, s Issa testét visszaadatta rokonainak s ezek őt eltemették a vesztőhely

közeliében. Sok nép ment oda és imádkoztak sirjánál s a levegőt sohajtással és jajkiáltással töltötték bé. Három nap eltelve, a kormányzó katonáival elhozatta Issa testét, hogy más helyen temesse el, félvén, nehogy lázzadás üssön ki a nép között. Következő reggel a nép a sirt nyitva és üresen találta. Tüstént elterjedt a hír, hogy a legfőbb bíró elküldötte angyalait, hogy hozzák el a szentnek halandó porait. Mikor Pilátus meghallotta ezt a hírt, haragra lobbant és rabszolgaság, vagy halálbüntetés terhe alatt megtiltotta, hogy valaki Issa nevét kimondja, vagy pedig érte az Urhoz imádkozzék. De a nép tovább is síratta és dicsőítette, a miért sokan kinoztattak és elítéltettek, vagy pedig rabszolgaságba hurczoltattak. Issa tanítványai pedig elhagyták a tartományt és prédikálták Issa tudományát a pogányoknak.

Ez az életirat rövid kivonata, melyet Notovits, állítása szerint, a buddhista kolostorban talált és a melynek valódiságát a tudósok fogják kideríteni. Különösen ki lesz téve Notovits annak a gyanúnak, hogy ügyes történetet költött. Nem egy ok szól a fentebbi vázlatban e gyanú mellett, míg több más körülmény a valódiság benyomását teszi. Az a feltevés, hogy Jézus életének abban a szakában, a melyről az evangéliumok hallgatnak, Egyiptomban vagy Indiában lett volna, nem új; feltűnő mindjárt a Jézus halálra ítéltetésénél Pilátus és a zsidó papság bűnösségének megfordítása, a mi sok mindent enged következtetni. Meglehetősen gyanúsnak látszik a Jézus teste eltemetésének története is. Notovits maga magyarázatot ad könyvében „Jézus életiratáról“ s annak történelmi hitelességet tulajdonít. Inkább hisz abban, mint a keresztény iratokban, mert ezek később, a nagy események után irattak és nem csak, hogy nagy tért nyitnak a csodás legendáknak, hanem éles pártküzdelmek világos nyomait is mutatják. Érdekes végre Notovitsnak az a megjegyzése, hogy midőn felfedezését különböző tekintélyekkel közölte, ugyan egyike se nyilvánított kételyt annak valódisága iránt; de csaknem mindenik, Renan kivételével, a nyilvánosságra hozatalt nem tanácsolta, vagy pedig éppen a titokban tartást kívánta.

Nekünk ez az egész irat, akár régebben szerkesztetett, akár pedig újabb termék, úgy tűnik fel, mint a buddhismus érdekében írt, különben nagyon érdekes történet, a mi különösen meglátszik abból, hogy Issa Buddhától tanul és mint Notovits állítja, a buddhistáktól mint Buddha incarnatioja tiszteltetik.

SIMONFI MÁRTON.

Irodalmi értesítő.

Novák Márton, toosi prédikátor életrajza. E kis füzet egyike a „Mi Ott honunk“ azon népies kiadványainak, melyekben mind a tárgy, mind az előadás oly szerencsésen van etalálva.

Előfizetésre felhívások: „*Vegyes egyházi beszédekre*“ hirdet előfizetést Lévay Lajos, sárkereszturi ev. ref. lelkész. Szerzőt ismerjük már egy régebben kiadott

kötetéből. Népiesen, de műgouddal és melegséggel dolgozik, mi bizonyára meg fog látszani újabb kötetén is. (Előfiz. 1 frt 20 kr) — „*Tanító és tanítvány*„ czim alatt Elek Gyula kolozsvári községi isk. igazgató, néhány képet fog kiadni az iskolai nevelés köréből. Ára 40 kr. lesz.

A nőnevelés. Irta Csifó Salamon árkosi unitár. lelkész. Kiadja a háromszékmegyei tanítótestület Oltvidéki járás köre. Szerző 36 lapon át könnyed népszerű stílusban a lelkesült, meleg idealismus hangján beszél e korszerű és sokat vitatott kérdésről. Papi állásához híven abból indul ki, hogy a világ egyetemben semmi sincs czél nélkül; Isten a legfőbb jó és alkotó mindent czélszerűen teremtett (teleologismus). A nő hivatása nem egyéb, mint *feláldozás másokért*. A kis leánya szereteiét, egész valóját bábuinak áldozza. A fejlődő leány hivatása *mások boldogítása* és az anya egész élete *másért való áldozat*. E hivatásának betöltésére szükséges helyes *testi* nevelés; az értelmi necsak gazdasszonyvá neveljen, hanem elégítse ki az általános mívoltság igényeit. A nő *lelki* ékességei legyenek: mély vallásos érzés, szeretet, jóság és gyöngédség, egyszerűség és jó ízlés, szerénység, takarékoság, munkásság, háziasság. E munka a *nevelés* feladata, a mely a *család és iskola* egyesített munkásságával oldható meg csak. A családi nevelésben káros hatásúnak tartja a szerző, hogy a lányokból oly hamar nagy leányt csinálnak, minek következménye, hogy a 20 éves leányt már vénnek nevezik. Az iskolai nevelésről szólva feltétlenül szükségesnek tartja, hogy mint a fiú, úgy az iskolai nőnevelés is az állam kezébe legyen letéve. A nőnevelést túlnyomó részben nők kezébe szeretné tétetni, mert a nő a női kedélyre példányképek felmutatásával inkább tud hatni. A nőemancipatio kérdését is érinti értekezés; a nőt eltiltja a politikától s csak a nőnevelői és orvosi pályákra, utóbbira, mivel ápolással jár, bocsátaná hivatásának megfelelőleg. Értekezése folyamán állításait nőktől vett idézetekkel erősítgeti; sajnálnunk kell azonban, hogy neveket nem olvashatunk, mert csak így idéz: „Helyesen jegyzi meg egy nő stb.“, „igazat adok annak a nőnek stb.“ Az értekezést a nőneveléssel foglalkozó érdeklődők figyelmébe ajánljuk. (G. K.)

Tótfalusi Kis Miklós „Erdély Féniksze.“ Irta Csernátoni Gyula. Ára 15 kr. Tótfalusi Kis M. 17. százbeli híres nyomdász és írónak csinosan irt életrajza e munka, melyet Ruzicska Gyula adott ki azzal a dicséretes szándékkal, hogy a bejövő összegből Tótfalusi Kis Miklósnak siremlék állíttassék.

K ü l ö n f é l é k .

Az egyházi közigazgatásról szóló törvényjavaslat, mely az idei főtanácsron kerül tárgyalás alá, élénk érdeklődés tárgya egyházi köreinkben. És méltán. E javaslat azt czélozza, hogy az egyház igazgató testülete, az Egyh. Képv. Tanács, és a törvényhozó testület, az Egyházi Főtanács újra alakíttassanak. A javaslat szerint az Egyh. Főtanácsban lesznek hivatalból tagok, az Egy. Főtanácstól választott, és aztán az egyházkörök és gyülekezetektől választott tagok; az Egyh. Képv. Tanács pedig hivatalból való tagokból és a főtanács által választottakból

fog állani. A javaslatra nézve különbözők a vélemények. Abban mindenik egyezik, hogy a nevezett testületek ujjaszervezése nemcsak időszerű, de szükséges. De eltérők a nézetek a választott tagokra nézve. Vannak, kik a 43 képviseleti rendszer alapján választott tagot elégségesnek tartják, mások meg e számot emelni óhajtánák, hogy a képviseleti rendszer annál bővebb alkalmazást nyerjen, mivel a hivatalból tagok száma mintegy 80-ra s a Főtanács által választottaké 65-re megy; és ez utóbbiakat csökkenteni. Különbség van a nézetekben még főleg az iskolák és a tanító osztály képviseltetésére nézve. Ily fontos ügynél a nézeteltérések igenis érthetők és megengedhetők. De reméljük, hogy e különbségekből szerencsés megállapodások fognak létrejönni és idei egyházi főtanácsunk életre alkalmas alkotást fog az ujjaszervezéssel létrehozni, melyben az egyház ügyei intézésére a befolyás minden számottevő elemnek biztosítani fog, valamint a paritás elve is minden ponton szorosán megtartatni.

A jezsuitákra vonatkozó törvényjavaslat a birodalmi tanácsban megszavaztatott, de a Bundesraton nem ment keresztül és így a javaslat nem lett törvénytényé. Ez alkalomból egy konzervatív protestáns tollából a „Germánia“-ban egy vezércikk jelent meg. Vezércikkhező a prot. egyházak veszedelmét nem a jezsuiták bebocsáttatásában látja. Minden ker. egyháznak esküdt ellensége a hitetlenség. Nem a katolikusok a mi ellenségeink, sem mi az övéik; hanem a félhitű és az indifferens protestánsok és katolikusok, ezek a mi közös ellenségeink. A prot. egyházat nem kívülről jövő veszély fenyegeti, hanem a belülről jövő subjectivismus és criticismus. E modern negativ theologiai irányok főképviseelői az Ev. Bundnak, a Prot. Verein új kiadásának tagjai. E modern theologia rohama magát a kereszténységet (!) fenyegeti. Nem titkolhatjuk el többé, hogy a protestantismus egyedül veszélyes ellensége, sokkal veszélyesebb, mint Róma és a jezsuiták együttesen, egyházunkban az az irány, amely Jézus istenségét, a biblia tekintélyét tagadja. Az az irány, mely ker. hitünk alapjait egyetemi katedrákon és templomi szószékeken így vagy amúgy bírálja, magyarázza, sokkal veszélyesebb a prot. népre nézve, mint a jezsuiták. És így tovább. Elég ennyi is ez orthodoxismusból, melynek szelleme még mindig sűrűn kísért Németországon, de a melynek ellenére a Bundesrat csak mégis veszélyesebbnek látta a jezsuitákat, midőn a bebocsáttatásukról szóló törvényjavaslatot elvetette.

Hossbach, berlini pap, a szabadelvű kereszténység e kiváló apostola bevégezte földi pályáját. A német protestánsok nagy veszteséget szenvedtek az ő halálában. 1877-ben választották a berlini Szent Jakab

gyülekezet lelkészévé. Választása nagy vihart idézett volt elé orthodox körökben, mert a szabadelvű keresztény eszméknek volt harczossa. S még nagyobb feltűnést keltett beköszöntő beszédével, melyben az orthodoxia dogmaival szemben a Jézus tanait állította oda, a melyeket hirdetni kell és azt a nézetet, hogy »Isten az ő bölcs és szent czéljait a világ rendjén belől valósítja.« Hossbach mindvégig hű maradt a szabadelvű hitnézetekhez s lelkési működése a legáldásosabb volt. Jelles szónokot, mívelt egyént s valódi keresztény jellemet vesztett benne a német protestantismus.

Raffaj Károly, uj székei birtokos meghalt. A székelykeresztúri unitárius gymnasiumnak volt felügyelő gondnoka és azt is tette általános örökösévé. A tanári pályára készült volt, de később a gazdaságra adta magát és szép vagyont gyűjtött pénzben és földbirtokban. A székelykeresztúri gymnasiumhoz már korán megválasztatott felügyelő gondnoknak és e tisztét mind tanultságánál, mind pedig odaadó buzgalmánál fogva elismerésre méltóan töltötte bé és most annak, hogy vagyona nagyobb részét odahagyta, a jövőre nézve is jóltevője lett. A székelykeresztúri iskolán kívül még más hagyományokat is tett, több kisebb mellett, az Emkének négy ezer forintot.

Gyász hírek: Kövendi Kis György József dombói nyug. tanító és egyházi tanácsos élte 76-ik évében aug. 15-én jobb létre szenderült. Egy tisztos űsz alak, egy antik jellem szállt el benne és egy példányszerű tanító, ki megtartva azt, a mi a régiből jó, folytonosan haladt a korrall és nagy érdemet szerzett különösen az énektanításban, melyet a mai kívánalmaknak megfelelőleg vezetett. Tanítói érdemei elismerésül királyi kitüntetésben is részesült. Az elhunytban Kisgyörgy Sándor vargyasi pap édes atyját gyászolja. — *Ujszékei Raffaj Károly* földbirtokos, gym. felügyelő gondnok † aug. 21-én 60 éves korában. Halálát neje Bedő Zsuzsa mellett testvére Raffaj Károly ujszékei pap és esperes fájlalja leginkább. — Kiss Sámuel kisküküllő-széplaki unitárius lelkészt érzékeny veszteség találta, hív és jó neje *Elekes Krisztina* aug. 24-én 50-ik évében bekövetkezett halálában. — Murányi Farkas Sándor, ministeri számvizsgáló elvesztette 25 éven keresztül hű társát, munkás és gondos jó feleségét, *Bányay Agnest*.

Iskolai értesítők: A kolozsvári unitárius főiskola értesítője. Szerk. Boros Sándor igazgató. A hittani int.-ben a melléktárgyakat is véve tanított összesen 8 tanerő; a növendékek szá. volí 9. A gymnasiumban tanított összesen 19 tanerő; a tanulók sz. 267; ebből unitárius 153. *A tordai állami polgári fiú-, leány- és elemi leányiskola értesítőjét* szerkesztette Varga Dénes igazgató. A három intézetnél a tanítást 19 tanerő, a hitoktatást 7 lelkészt végezte. A tanulók létszáma: 143 fiú, 159 leány, összesen 302 növendék, ebből unitárius volt 58. — *A székely-keresztúri unitárius középiskola évi értesítője* Sándor János igazgató szerkesztésében jelent meg, a melyben az iskola első külön értesítőjét üdvözöljük. Az általános statisztikai

kimutatás szerint: 9 tanerő 181 növendéket tanított, a melyek közül unitárius volt 115, más vallású 66. A vallástanítást 4 lelkész végezte. — *A fumei tanítói egyesület tiz évi működéséről jelentést* állított össze Killyélni Endre, egyesületi jegyző. E jelentésből megtudjuk, hogy az egyesület dr. Erődi Béla lelkés felhívására 1884. november 27-én abból a célból keletkezett, hogy a különböző nyelvű elemek itt összetalálkozzanak, hasznos munkakört találjanak s az intézetek egységes irányban való fejlesztése munkáltassék. Tíz év alatt szép haladást ért el szellemi és anyagi téren egyaránt. — *A magyar honi ág. hitv. ev. egyetemes egyház theologiai akadémiájának értesítője*. Szerk. Schneller István igazgató. Az akadémiát egy nagy és egy kis bizottság kormányozza. Ezen kívül van a tanári testület, a mely áll 6 rendes- és 4 segédtanárból. Mindenik rendes tanár külön „seminarium“ vezetője. A hallgatók létszáma: az év elején beiratkozott 46 theologus, még pedig az első tanfolyamba 13, a másodikba 12, a harmadikba 10, a negyedikbe 11, a kik közül a legtöbb beszél magyarul, tótul és németül. Az akadémiában van convictus és alumneumi ingyen asztal. Az első élvezetében 24 theologus, a másodikéban 8 részesült, a többiek is kisebb-nagyobb kedvezményvel étkeztek. Az akadémiái „Önsegélyzőkör“ vagyona 2300 frt, melynek kamataiból a hallgatók ingyen segélyt kapnak. A hallgatóknak van „Olvasóköri“ ük és szerkesztik a „Gondolat“ című theologiai philosophiai szaklapot. Az értesítőt igazgatói jelentés vezeti be. Schneller át van hatva az ügy szeretetétől, mint vezetője egy theologiai intézetnek, kinek minden sorából meleg szeretet, s mély tudományosság sugárzik.

Aranykönyv.

ADAKOZÁSOK A SZ.-UDVARHELYT ÉPITENDŐ TEMPLOMRA.

XVI. Közlemény.

121. Siménfalvi György gy. ívén T.-Szt.-Györgyről: Siménfalvi György 50 kr., Siménfalvi Györgyné 50 kr., Siménfalvi Berta 49 kr. Varga Kata, Bartha Judith, Szabó Sári, Móricz Anna 20—20 kr., Szakács Kata, Veres Kata, Simon Zsuzsa felső, Györke Kata, Bartha Zsuzsi, Tamás Kata, Simén Anna, Csupor Anna, Mihácsa István, Simon Albert, Móricz Andor, Veres István, Kerekes János 10—10 kr. Szabó Anna 15 kr., Simon Zsuzsi alsó 2 kr., Gergely Anna 5 kr. A konfirmánsok perselypénze 19 kr. **Együtt 4 frt.**

122. Ürmösi Kálmán gy. ívén Szt.-Gericzéről: Ürmösi Kálmán 1 frt. Ekklézsia 5 frt. **Együtt 6 frt.**

E közlemény összege	10 frt — kr.
Az előbbi közlemények összege	3537 „ 40 „
Együtt	3547 frt 40 kr.

Kolozsvárt, 1894. aug. 31.

FERENCZ JÓZSEF,
unitárius püspök.